

บทที่ 5

ชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลุยพัฒนา(พ.ศ. 2524-2539)

การพัฒนาที่ดำเนินการโดยรัฐในยุคนี้เกิดขึ้นจากความต้องการแก้ปัญหาของรัฐที่ต้องการให้ชาวบ้านเลิกปลูกฝิ่นและต้องการยุติความเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ รัฐจะพยายามเข้ามามีบทบาทในพื้นที่มากขึ้นโดยผ่านงาน “พัฒนา”ตามแนวคิดของรัฐ โดยพยายามให้ชาวบ้านหลุดออกจากวิถีการผลิตแบบยังชีพเข้าสู่การผลิตที่ผูกติดกับระบบตลาดมากขึ้น ทั้งนี้เพราะรัฐได้กำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศอย่างสอดคล้องกับการเคลื่อนไหวของระบบทุนนิยม ทำให้รัฐพยายามปรับให้ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อตอบสนองการสะสมทุนของนายทุนภายนอก และเชื่อมต่อกับระบบตลาดภายนอกมากยิ่งขึ้น สิ่งเหล่านี้รัฐเรียกว่าการพัฒนา ดังนั้นการพัฒนาตามแนวคิดของรัฐจึงเป็นการพัฒนาที่มองข้ามความสำคัญของคน ทำให้รัฐมองคนละด้านละอย่างกับชาวบ้านซึ่งวิเคราะห์ปัญหาจากเงื่อนไขภายในและการดำรงชีวิตจริง ทำให้กิจกรรมของรัฐไม่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านและส่งผลกระทบต่อบ้าน ดังนั้นจึงมีการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำให้การให้ทรัพยากรในลุ่มน้ำขยายตัวออกไปกว่าเดิมมาก อีกด้านหนึ่งการพัฒนาของรัฐยังเปิดโอกาสให้รัฐเข้ามามีบทบาทเพื่อควบคุมชุมชนได้มากขึ้น เช่น การจัดตั้งหมู่บ้าน อปป. การตั้งโรงเรียน เป็นต้น การทำให้หลุดจากวิถีการผลิตแบบยังชีพโดยหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น รวมทั้งการที่รัฐขยายอำนาจเข้ามามากขึ้นทำให้ชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลุยมีการปรับตัวด้านการจัดการทรัพยากรเพื่อมารองรับวิถีผลิตแบบใหม่ซึ่งต้องใช้ทรัพยากรมากขึ้น ขณะเดียวกันก็ปรับตัวด้านสังคมในรูปแบบต่างๆ เพื่อตอบโต้กับการรุกเข้ามาของอิทธิพลภายนอกมากขึ้น

อย่างไรก็ตามการปรับตัวของชาวบ้านก็เป็นการดิ้นรนภายใต้โครงสร้างสังคมที่เลื่อมล้ำ ดังนั้นแม้ชาวบ้านจะปลูกพืชเพื่อขายโดยมีตลาดรองรับที่ชัดเจน แต่กลุ่มที่ได้รับประโยชน์ที่แท้จริงก็คือกลุ่มพ่อค้าหรือนายทุนนอกชุมชนหรือผู้ที่มีทุนมากในชุมชน ชาวบ้านจึงยังคงพยายามดำรงวิถีแบบยังชีพบางส่วนไว้เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับตนเองด้วยแทนที่จะยึดอยู่กับระบบตลาดที่ชาวบ้านไม่สามารถควบคุมกำหนดได้ นอกจากนั้นความเหลื่อมล้ำยังเกิดจากการพยายามสร้างให้เกิดความแตกต่างระหว่างชาติพันธุ์ ชาวปกากะญอบนที่สูงซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอำนาจต่อรองในสังคมน้อยจึงถูก

ทำให้ “กลายเป็นอื่น”(the otherness)¹ โดยรัฐและสังคม ซึ่งจะเป็นช่องทางให้สามารถเข้าไปดึงทรัพยากรและเข้าไปใช้อำนาจควบคุมจัดการโดยรัฐได้ง่าย

¹ การทำให้กลายเป็นอื่น(the otherness) เป็นการกดขี่เบียดเบียนอย่างหนึ่งของกลุ่มที่มีอำนาจมากกว่าต่อกลุ่มที่มีอำนาจน้อย ซึ่งเกี่ยวโยงไปถึงกระบวนการสร้างความรู้และความจริงแต่ละชุดขึ้นเพื่อต่อสู้เบียดขับกับความรู้และความจริงชุดอื่นๆ นั่นคือความรู้และความจริงในสังคมมีอยู่หลายชุดอย่างหลากหลาย แต่ละช่วงเวลามักจะมีความรู้และความจริงชุดหนึ่งที่สามารถมีอำนาจสถาปนาขึ้นมาเป็นกระแสหลักและทำให้ความรู้และความจริงชุดอื่นกลายเป็นอื่นออกไปจากกระแสหลักดังกล่าว แต่ละช่วงเวลาจึงอาจมีการสร้างความรู้และความจริงจนกลายเป็นกระแสหลักคนละชุดกัน ความรู้และความจริงแต่ละชุดที่คนได้รับรู้จึงเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นพร้อมทั้งพยายามให้มีอำนาจเป็นที่ยอมรับขณะเดียวกันความรู้และความจริงเหล่านี้ก็มีอำนาจในตัวของมันเอง

ในสังคมทุนนิยม เป็นสังคมที่ไม่ต้องการความแตกต่างหลากหลาย ดังนั้นจึงมีการพยายามสร้างความรู้และความจริงที่เป็นเอกภาพขึ้นทั้งที่เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ การสร้างเอกภาพดังกล่าวจึงเป็นการกดขี่อย่างหนึ่ง เช่น พยายามสร้างประวัติศาสตร์ที่มีความต่อเนื่องอันให้อำนาจแก่คนผิวขาวและวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้เห็นว่ากลุ่มที่มีวิถีชีวิตต่างออกไป เช่น ชาวแอฟริกาเป็นพวกอื่น(the other)ซึ่งจะเป็นฐานในการเข้าไปใช้ทรัพยากรจากประเทศเหล่านั้น ถ้ามองจากแง่มุมเศรษฐศาสตร์การเมือง การผลิตความรู้และความจริงเหล่านี้ล้วนมีพื้นฐานอยู่บนระบบเศรษฐกิจและการเมือง โดยมีกลไกการผลิตที่สำคัญ เช่น สถาบันการศึกษา สื่อสารมวลชน กลไกของรัฐ การเขียน เป็นต้น

พิจารณาในแง่ของประวัติศาสตร์นิพนธ์ จะพบว่าเป้าหมายของการเขียนประวัติศาสตร์ตามแนวคิดนี้มีใช้การต้องการหาความจริงจากข้อมูลหลักฐานตามแนวคิดของ Ranke เพราะความรู้และความจริงทางประวัติศาสตร์ก็ล้วนเป็นการสร้างขึ้น ประวัติศาสตร์เรื่องเดียวกันจึงอาจเขียนได้หลายแง่มุม คำถามสำคัญจึงมิใช่ประวัติศาสตร์คืออะไร แต่คือประวัติศาสตร์ของใคร เพื่อใคร

กรณีปกากะญอ ในอดีตปกากะญอใกล้ชิดกับสังคมไทยอย่างยิ่ง เช่น เป็นสายลับตามแนวชายแดนสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ในขณะที่ชาวอีสานในปัจจุบันเสียอีกที่ในอดีตยังมีระยะห่างกับสังคมไทยมาก แต่ปัจจุบันชาวอีสานถูกดึงให้เข้าใกล้ยิ่งขึ้นขณะที่ปกากะญอกลับถูกผลักให้ไกลออกไป ดังนั้นการที่ชาวปกากะญอถูกทำให้ “กลายเป็นอื่น”ในสังคมไทยจึงเป็นชุดความรู้และความจริงที่ถูกสร้างให้เกิดขึ้นจนกลายเป็นจิตสำนึกของคนในสังคม ทำให้ความรู้ว่าชาวปกากะญอเป็นผู้อื่นมีอำนาจในตัวเอง และเมื่อถูกนำไปรวมกับการรับรู้ชุดอื่นที่ค่อยๆถูกสร้างขึ้น เช่น การตัดไม้ทำลายป่าบริเวณต้นน้ำเป็นสิ่งไม่ดี ชาวเขาทำลายป่า ชาวเขาอยู่ในป่าต้นน้ำ ชาวปกากะญอเป็นชาวเขา รัฐไทยทำอะไรล้วนถูกต้องเสมอ ผู้ที่คัดค้านการกระทำของรัฐคือพวกคอมมิวนิสต์ หรือพวกขัด

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในลุ่มน้ำแม่หลู่ในยุคนี้จึงมีความซับซ้อน ในที่นี้จะกล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในแต่ละชุมชน จากนั้นจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ของชุมชนทั้ง 2 ชุมชนที่อยู่ในลุ่มน้ำเดียวกันโดยเฉพาะในด้านการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำ และจะกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวปกากะญอในฐานะชาวไทยภูเขากับคนพื้นราบซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเหลื่อมล้ำทางสังคมของชาติพันธุ์ที่มีอำนาจต่อรองในสังคมไม่เท่ากัน ซึ่งจะกล่าวถึงตามลำดับต่อไป

1. คนเมืองบ้านกองแขก

ชาวบ้านกองแขกได้เริ่มหยุดการปลูกฝิ่นตั้งแต่ราว พ.ศ. 2520 บ้างแล้ว เนื่องจากพื้นที่ปลูกฝิ่นซึ่งอยู่ในบริเวณต้นน้ำแม่คงคาได้ถูกหน่วยพัฒนาต้นน้ำที่ 17 ซึ่งตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2519 ปลูกสนทับที่ขยายออกไปเรื่อยๆทุกปี ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่รัฐกำลังเริ่มหาทางให้ชาวบ้านเลิกปลูกฝิ่น จึงสอดคล้องกับการดำเนินงานของหน่วยจัดการต้นน้ำที่ 17 หน่วยฯ 17 มีเป้าหมายเพื่อปรับปรุงและพัฒนาลุ่มน้ำแม่เม็งและลุ่มน้ำใกล้เคียงซึ่งเป็นลุ่มน้ำย่อยไหลลงสู่แม่น้ำแม่แจ่ม-แม่ปิงที่หน่วยฯ 17 อ้างว่าถูกบุกรุกและทำลายให้กลับฟื้นคืนสภาพ โดยการพยายามปลูกป่าในพื้นที่ความรับผิดชอบประมาณ 250 ตารางกิโลเมตร โดยใน พ.ศ. 2519 ได้เริ่มปลูกเป็นปีแรกในเนื้อที่ 500 ไร่² ชาวบ้านเหล่านั้นจึงเริ่มลงมามีพื้นที่ปลูกพืชเพื่อขายชนิดใหม่ซึ่งขณะนั้นคือการปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และถั่วลิสง แต่ก็ไม่มีการปลูกมากนักเนื่องจากไม่มีตลาดที่แน่นอน จนประมาณ พ.ศ. 2525 เป็นต้นมาโครงการ

ขวางความเจริญ เป็นต้น จึงกลายเป็นความรู้และทัศนคติว่าชาวปกากะญอทำลายป่า และมีความชอบธรรมที่จะถูกรัฐอพยพออกจากป่า หรือทำอะไรกับชาวเขาก็ได้ตามที่รัฐต้องการ เป็นต้น โดยองค์ความรู้ทั้งหลายชุดไม่ได้ถูกเผยแพร่ เช่น วิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรมที่สอดคล้องกับภูมินิเวศน์ของชาวปกากะญอ ความรู้และความจริงที่คนทั่วไปรับรู้จึงเป็นการสร้างขึ้นโดยเลือกเอา และตัดออกให้ตรงกับความต้องการของกลุ่มผู้มีอำนาจและกุมชุดความรู้และความจริงกระแสหลักในสังคม ขณะที่กลุ่มผู้ที่ถูกทำให้กลายเป็นอื่น (the other) ก็พยายามสร้างและเสนอองค์ความรู้จากแง่มุมของตนด้วยวิธีการต่างๆสู่สังคมท่ามกลางวิธีคิดกระแสหลักอันทรงพลังและเกาะกุมคิดคนส่วนใหญ่ในสังคมอย่างหนาแน่นแล้วเช่นกัน โปรดดูเพิ่มเติมใน ธีระ นุชเปี่ยม “ความรู้ อำนาจ อุดมการณ์ในวาทกรรมทางประวัติศาสตร์” ใน วารสารร่วมพฤษภา ปีที่ 15 เล่ม 2 ตุลาคม 2539-มกราคม 2540, หน้า 6-26. ธงชัย วินิจจะกูล รายงานโครงการวิจัยเสริมหลักสูตรเรื่อง วิธีการศึกษาประวัติศาสตร์แบบวงศ์วานวิทยา (Genealogy) เอกสารโรเนียว (กรุงเทพฯ: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534)

² CHART สำนักงานหน่วย ฯ 17, 2535.

พัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า โครงการลุ่มน้ำ ได้เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกถั่วเหลือง ประกอบกับพื้นที่ปลูกฝิ่นได้ถูกปลูกป่าสนทับเกือบหมดแล้ว ชาวบ้านกองแขกจึงเริ่มจับจองป่าใกล้หมู่บ้านบุกเบิกเพื่อปลูกถั่วเหลืองกันมาก

ขณะเดียวกันเมื่อบริเวณแหล่งปลูกรัฐกำหนดให้เป็นสหกรณ์นิคมการเกษตรใน พ.ศ. 2520 ราชการก็เข้าไปสนับสนุนให้บริเวณแหล่งปลูกเป็นพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจขนาดใหญ่ มีการทำแปลงสาธิตจำนวน 100 ไร่ และสนับสนุนในด้านให้มีแหล่งทุนเพื่อส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ ดังนั้นตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ชาวบ้านกองแขกจึงได้เริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจกันมาก และทำให้การจัดการทรัพยากรต่างไปจากเดิม

กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนบ้านกองแขกในยุคนี้เกิดขึ้นมาจากสาเหตุสำคัญคือการเข้ามามีบทบาทของรัฐ โดยเฉพาะการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์ต่อกลุ่มพ่อค้านายทุนมากกว่าชาวบ้าน ชาวบ้านจึงต้องปรับตัวทั้งในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและด้านสังคม ในยุคนี้ชาวบ้านจึงพยายามหาทางออกอย่างหลากหลาย ในที่นี้จะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านกองแขกเพื่อให้เห็นภาพกว้างของชุมชนในยุคนี้ ก่อนที่จะกล่าวถึงประเด็นต่างๆ ตามลำดับต่อไป

การเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐาน

ในยุคนี้ชาวบ้านกองแขกรวมทั้งคนเมืองที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านทุ่งย่าหลี่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานด้วยสาเหตุที่สำคัญคือ การเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ การตัดถนนทำให้การเดินทางสะดวกขึ้น การปลูกพืชเศรษฐกิจ และการที่ประชากรเพิ่มมากขึ้นเป็นสำคัญ ดังจะพบว่าในราว พ.ศ.2521-2522 ชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณท่าลัวะ หรือโป่งเหม็นได้ย้ายมาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้บ้านกองแขกได้และกลายเป็นบ้านกองแขกใหม่ได้มาจนปัจจุบันนี้ สาเหตุของการย้ายที่ตั้งชุมชนมาตั้งอยู่ใกล้กับหมู่บ้านใหญ่เนื่องจากได้เกิดการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ในบริเวณใกล้เคียง และก่อนหน้านี้จะมีการย้ายก็มีกรณีฝ่ายคอมมิวนิสต์ปะทะกับเจ้าหน้าที่ที่บ้านอมเม็งซึ่งอยู่ใกล้ ๆ กัน นอกจากนี้ ในพ.ศ.2521-2522 ชาวบ้านได้เริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจกันบ้างแล้วทำให้ต้องใช้พื้นที่ในการปลูกพืชและต้องซื้อสิ่งจากร้านค้ามากขึ้น การย้ายมาอยู่ใกล้บ้านกองแขกได้ยังทำให้เด็ก ๆ สามารถไปโรงเรียนได้สะดวกด้วย³

ส่วนชาวบ้านทุ่งย่าหลี่นั้นได้เริ่มโยกย้ายออกมาตั้งแต่ประมาณกลางทศวรรษ 2520 แล้ว เนื่องจากทางการเริ่มห้ามปลูกฝิ่นอย่างเข้มงวด และส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ชาวบ้านทุ่งย่าหลี่จึงลงมาจับจองพื้นที่บุกเบิกป่าเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจบริเวณที่ราบแม่แจ่ม เช่น บ้านไหลหิน บางคนก็

³ สัมภาษณ์ นายคำ เจริญผล(46)

ลงมาจับจองที่อยู่บริเวณใกล้บ้านกองแขกเพื่อให้อยู่ใกล้ถนนอันจะทำให้สามารถขายผลผลิตได้สะดวก ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนเข้าสู่หมู่บ้านชาวปกากะญอแม่หลูในช่วงราว พ.ศ. 2527-2528 ก็ทำให้ชาวบ้าน บ้านทุ่งย่าหลีเดินทางสะดวกขึ้น รวมทั้งชาวบ้านกองแขกเหนือที่ไปทำไร่อยู่บริเวณผาหลีบ คน เหล่านี้จึงสามารถทำได้ 2 ที่ คือบริเวณที่สูงที่ทุ่งย่าหลีและผาหลีบกับบริเวณที่ราบซึ่งชาวบ้านกลับ ลงไปบุกเบิกเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจภายหลัง ถนนทำให้ชาวบ้านไม่ต้องไปสร้างที่อยู่ในพื้นที่ทำ ไร่อย่างถาวร ชาวบ้านจึงเริ่มซื้อมอเตอร์ไซด์กันมากเพื่อให้สามารถเดินทางไปปลูกข้าวหรือพืช เศรษฐกิจได้ 2 ที่ แต่ผู้ที่มีแรงงาน หรือทุนน้อยก็ยังคงทำอยู่ที่เดิมและค่อย ๆ สะสมความ พร้อมเพื่อหาทางบุกเบิกที่ปลูกพืชเศรษฐกิจในที่ดินที่อยู่ใกล้ถนน จน พ.ศ.2536 ชาวบ้านทุ่งย่าหลี ก็โยกย้ายออกมาจนหมดทำให้บ้านทุ่งย่าหลีร้างไป⁴ ส่วนบริเวณผาหลีบชาวบ้านก็เลิกใช้พื้นที่ปลูก ข้าวไร่ แต่ได้นำพื้นที่ไปเข้าร่วมโครงการปลูกป่าของกระทรวงเกษตรฯ⁵

นอกจากนี้ที่บ้านกองแขกเหนือเมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นชาวบ้านก็เริ่มขยายออกไปตั้งบ้าน เรือนในพื้นที่ใกล้ๆ ส่วนหนึ่งไปตั้งบ้านเรือนสมทบกับนายแบน ใจอ่อน ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้าน กองแขกใหม่เหนือตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2510 มาแล้ว และราว พ.ศ. 2530 ก็มีชาวบ้านส่วนหนึ่งโยก ย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้กับโรงเรียนและถนนมากขึ้น ทำให้ปัจจุบันบ้านกองแขกเหนือแบ่งได้ เป็น 3 ปีก คือ ปีกบ้านลุ่ม คือ พื้นที่ตั้งหมู่บ้านมาแต่เดิม ปีกบ้านใหม่ซึ่งเริ่มตั้งบ้านในราว พ.ศ. 2515 และปีกบ้านบน ซึ่งตั้งในราว พ.ศ.2530 ส่วนบ้านกองแขกใต้ก็แบ่งเป็น 2 ปีก คือ ปีกบ้าน ลุ่มซึ่งเป็นบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านมาแต่เดิม และปีกบ้านใหม่ ซึ่งอพยพมาจากโป่งหมื่นมาตั้งในราว พ.ศ. 2521-2522

อีกที่หนึ่งที่ชาวบ้านกองแขกได้ไปทำไร่อยู่ คือ บริเวณห้วยกลางบ้าน ในราวทศวรรษ 2510 เมื่อประชากรบ้านกองแขกได้มากขึ้นได้มีผู้เริ่มไปตั้งถิ่นฐานที่ห้วยกลางบ้านอย่างถาวรบ้างแล้ว ประมาณ 10 ครอบครัว แต่เมื่อเกิดความขัดแย้งกับ ออป. เน่ง ออป.เข้าไปไล่ชาวบ้านเพื่อนำพื้นที่ทำ กินของชาวบ้านไปทำสวนป่าหรือการปลูกพาราเซตามิในช่วงปลายทศวรรษ 2510 และมีการทำถนน ติดต่อกันได้ สะดวกขึ้น ประกอบกับทำเลห้วยกลางบ้านก็ไม่เหมาะสมสำหรับการตั้งชุมชนถาวรนัก เนื่องจากไม่มีลำน้ำ ชาวบ้านจึงยังคงไปอยู่ที่ห้วยกลางบ้านเฉพาะหน้าทำไร่เท่านั้น ใน พ.ศ. 2539 มีเพียง 3 ครอบครัวเท่านั้นที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ห้วยกลางบ้านตลอดปีเนื่องจากเป็นผู้ที่ไม่มีที่ไร่นาที่บ้าน กองแขกเลย⁶

⁴ สัมภาษณ์ นายบุญมา โพธิ์นา(18)

⁵ สัมภาษณ์ นายอินตา ไมตาลี(33)

⁶ สัมภาษณ์ นายตา กรรณิเกศ(42)

1.1 บทบาทและงานพัฒนาของรัฐ

แนวคิดเกี่ยวกับ “การพัฒนา” ของรัฐนั้นจะให้ความสำคัญกับการพยายามทำให้ชาวบ้านผู้ถูกพัฒนาตอบสนองต่อนโยบายการพัฒนาของประเทศซึ่งเป้าหมายสูงสุดให้ความสำคัญกับภาคธุรกิจอุตสาหกรรมมากกว่าภาคเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงประมาณกลางทศวรรษ 2520 ที่รัฐได้เข้ามาดำเนินการพัฒนาในเขตแม่แจ่มมากขึ้นก็มีเงื่อนไขเรื่องความมั่นคงอันเกิดจากความพยายามปราบปรามกลุ่มคอมมิวนิสต์ ก็ทำให้การพัฒนาที่ดำเนินการโดยรัฐมีเป้าหมายเพื่อความมั่นคง กิจกรรมการพัฒนาที่เข้ามาดำเนินการโดยรัฐโดยเฉพาะการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเพื่อขายนั้น กลุ่มที่ได้รับประโยชน์อย่างแท้จริงคือกลุ่มพ่อค้านายทุนมากกว่า ในขณะที่ชาวบ้านต้องผูกติดกับระบบตลาดยิ่งขึ้น ต้องละทิ้งวิถียังชีพมากขึ้น ต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าเดิม อย่างไรก็ตาม มีบางกิจกรรมที่มีประโยชน์ต่อชาวบ้านมากรวมอยู่ด้วย เช่น กิจกรรมธนาคารข้าว แต่เมื่อกิจกรรมดังกล่าวอยู่ท่ามกลางกิจกรรมการพัฒนาด้านอื่นๆ กิจกรรมที่มีประโยชน์เหล่านี้ก็เป็นเพียงการทำให้ชาวบ้านอยู่รอดได้เพื่อให้อยู่ในโครงสร้างที่ใหม่เท่าเทียมกันในสังคมต่อไปได้เท่านั้น นอกจากนี้กิจกรรมการพัฒนาของรัฐยังพยายามเปิดโอกาสให้รัฐได้ขยายอำนาจเข้ามาควบคุมชุมชนได้มากยิ่งขึ้นอีกด้วย

คอมมิวนิสต์ได้เริ่มเข้ามาใกล้บ้านกองแขกบ้างในราวช่วง พ.ศ. 2522-2523 แต่ยังไม่ได้เข้ามาในหมู่บ้าน⁷ ใน พ.ศ. 2524 ราชการจึงได้เข้ามาจัดตั้งหมู่บ้านกองแขกเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาตนเอง(อ.พ.ป.) บทบาทของ อ.พ.ป. คือการตั้งคณะกรรมการหมู่บ้านเป็น 7 ฝ่าย มีการอบรมการฝึกอาวุธ พร้อมกับมอบอาวุธปืนไว้ให้หมู่บ้านเพื่อลาดตระเวนป้องกันคอมมิวนิสต์และมอบเงินทุนไว้แก่หมู่บ้าน⁸ หลังจากนั้นไม่นานก็มีโครงการลุ่มน้ำเข้ามาปฏิบัติงานในหมู่บ้านในช่วง พ.ศ. 2524-2528 โครงการลุ่มน้ำมีบทบาททำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงต่อชาวบ้านกองแขกมาก กิจกรรมที่สำคัญคือ ธนาคารข้าว การส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ การส่งเสริมการทำไร่ขั้นบันไดและการออกเอกสาร สทก.

ธนาคารข้าว

ตั้งขึ้นใน พ.ศ.2526 โดยการระดมข้าวจากชาวบ้านครอบครัวละ 4 ถัง และจากโครงการลุ่มน้ำ 50 ถังเป็นทุนเริ่มต้น ชาวบ้านร่วมกันระดมข้าวเก็บทุกครอบครัว รวมได้ข้าวประมาณ 500 ถัง ชาวบ้านที่ร่วมระดมข้าวจะได้เป็นสมาชิกของธนาคารข้าว มีชาวบ้าน 56

⁷ สัมภาษณ์ นายมา คิดสม(12),นายคำ เจริญผล(46)

⁸ สัมภาษณ์ นายมา คิดสม(12)

ครอบครัวที่ไม่ร่วมระดมด้วยจึงไม่ได้เป็นสมาชิก คนกลุ่มนี้เป็นคนที่มีฐานะ⁹ การยืมจะคิดดอกเบี้ยร้อยละ 20 ต่อปี (10 ถึง คื่น 12 ถึง) โดยจะยืมได้ครอบครัวละไม่เกิน 30 ถึง ชาวบ้านจะยืมกันมากในช่วงประมาณเดือนสิงหาคมจนถึงเดือนพฤศจิกายนหรือธันวาคมซึ่งเป็นช่วงที่ข้าวใหม่เริ่มออก ส่วนมากชาวบ้านจะคืนภายใน 1 ปี แต่ถ้าไม่สามารถคืนได้ก็อาจจะคืนแต่ดอกก่อนก็ได้ ในระยะแรกชาวบ้านจะยืมกันมาก แต่ต่อมาเมื่อชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจได้มากขึ้นก็ลดการยืมลง ผู้ที่ไม่ยืมมักจะเป็นผู้ที่ยากจนมากและเห็นว่าตนไม่สามารถคืนได้ และผู้ที่รายได้ดีที่เห็นว่าการยืมจากธนาคารข้าวต้องคืนดอกเบี้ยด้วย คนที่ยืมอยู่ส่วนมากจึงเป็นคนที่มียารายได้น้อย¹⁰ โดยเฉพาะหลังจากการปลูกถั่วเหลืองชาวบ้านก็ซื้อข้าวกันมากขึ้น บางครั้งชาวบ้านจึงเริ่มเอาข้าวไปขายเพื่อเอาเงินไปทำกิจกรรมอื่น เช่น ร่วมกิจกรรมกีฬาของโรงเรียน เป็นต้น ประมาณ 5-6 ปีมาข้าวบ้านก็ยืมข้าวจากธนาคารข้าวน้อยลงมาก คือ ปี 2536 มีคนยืมราว 40 คน ปี 2537 มีคนยืมประมาณ 30 คน และปี 2538 มีคนยืมประมาณ 20 คนเท่านั้น¹¹

ดังนั้นถ้าเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์จากธนาคารข้าวของชาวบ้านจะพบว่าในช่วงแรกธนาคารข้าวจะช่วยให้ชาวบ้านสามารถปรับตัวมาปลูกพืชเศรษฐกิจได้มากขึ้น ทั้งนี้ในอดีตชาวบ้านจะหาวิธีอื่นในการแก้ปัญหาข้าวไม่พอกิน เช่น การแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น การรับจ้าง เป็นต้น ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการพึ่งพากันในชุมชนและระหว่างชุมชน แต่ธนาคารข้าวที่สนับสนุนโดยโครงการลุ่มน้ำจะทำให้ชาวบ้านหาทางออกเชิงปัจเจกมากขึ้น แม้ว่าจะมีการรวมตัวกันระดมข้าวแต่จะพบว่ามีคนที่มีฐานะบางคนที่ไม่ยอมมาร่วมเป็นสมาชิกก็มี และต่อมาเมื่อชาวบ้านปลูกถั่วเหลืองมากขึ้นชาวบ้านก็ใช้ประโยชน์จากธนาคารข้าวน้อยลง มีเพียงคนที่ยากจนไม่มีที่นาเท่านั้นที่ยังต้องพึ่งการกู้ยืมข้าวจากธนาคารข้าวอยู่ การบริหารธนาคารข้าวก็ไม่ได้มีการปรับตัวเพื่อรองรับการพัฒนาในเชิงยั่งยืน เช่น การแปรเป็นกิจกรรมอื่นๆ ที่นอกเหนือไปจากการปลูกพืชเศรษฐกิจอันทำให้ชาวบ้านต้องผูกติดกับระบบตลาด เป็นต้น ธนาคารข้าวของชาวบ้านกองแซงจึงมีบทบาทเป็นสิ่งแวดล้อมความสะดวกให้ชาวบ้านสามารถปรับเปลี่ยนการผลิตและระบบความสัมพันธ์แบบเดิมมาเป็นการผลิตที่ผูกติดกับระบบตลาดและการหาทางออกเชิงปัจเจกซึ่งทำให้ชาวบ้านเสียเปรียบและถูกขูดรีดมากขึ้น ธนาคารข้าวจึงไม่สามารถแก้ปัญหาของชาวบ้านอย่างถอนรากถอนโคน แต่กลับเป็นการอำนวยความสะดวกและพยุห้ชาวบ้านยังคงอยู่ในโครงสร้างที่ไม่เท่าเทียมกันต่อไป

⁹ สัมภาษณ์ นายมา คิดสม(12)

¹⁰ สัมภาษณ์ นายประเสริฐ โมตาดี (ประธานธนาคารข้าว), นายมา คิดสม(12)

¹¹ สัมภาษณ์ นายมา คิดสม(12)

การปลูกพืชเศรษฐกิจ

เป็นการรองรับการเลิกปลูกฝิ่นของชาวบ้าน พืชเศรษฐกิจที่สำคัญคือถั่วเหลือง การปลูกพืชเศรษฐกิจได้ทำให้ชาวบ้านบุกเบิกป่าเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะตั้งแต่ประมาณ พ.ศ.2528 จนถึงราว พ.ศ.2530 ซึ่งการบุกเบิกเริ่มอึดตัวและหน่วยราชการเริ่มควบคุมมิให้บุกเบิกเพิ่มอย่างเข้มงวดขึ้น นอกจากการส่งเสริมพืชเศรษฐกิจแล้วโครงการลุ่มน้ำยังส่งเสริมให้ชาวบ้านทำการเกษตรแผนใหม่ด้วย คือให้มีการใช้ปุ๋ย ใช้ยาปราบศัตรูพืช ใช้พันธุ์ปรับปรุง ซึ่งต้องลงทุนสูงโครงการจึงสนับสนุนแหล่งเงินทุนผ่านสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่มจำกัดโดยเริ่มใน พ.ศ.2527

การส่งเสริมการทำไร่ขั้นบันได

เป็นความต้องการให้ชาวบ้านปรับปรุงพื้นที่ลาดชันให้สามารถทำการเกษตรได้ผลผลิตดีและสามารถเพาะปลูกในที่เดียวได้นาน ทั้งนี้เพราะโครงการได้พยายามสนับสนุนให้ชาวบ้านไม่ย้ายพื้นที่เพาะปลูก ดังนั้นโครงการจึงได้ประสานให้หน่วยราชการออกเอกสารสิทธิให้แก่ผู้ที่ทำไร่ขั้นบันไดด้วย ผู้ที่จะทำไร่ขั้นบันไดจะต้องมีพื้นที่ที่มีความลาดชันเหมาะสม โครงการจะสนับสนุนค่าจ้างปรับพื้นที่ทำไร่ขั้นบันไดวันละ 45 บาท โครงการนี้มีประโยชน์มากต่อชาวบ้านที่มีพื้นที่ตรงตามเงื่อนไขกำหนด ขณะเดียวกันก็ทำให้ชาวบ้านได้ทำไร่ข้าวในพื้นที่เดียวตลอดไป ซึ่งจะตอบสนองแนวคิดของรัฐที่ต้องการให้ชาวบ้านไม่ย้ายที่ทำไร่ ในขณะที่ชาวบ้านอีกมากต้องทำไร่ในที่ลาดชันซึ่งไม่สามารถทำไร่ขั้นบันไดได้ โครงการนี้จึงให้ประโยชน์กับคนที่มีความเหมาะสมเท่านั้น

การออกเอกสาร สทก.

โครงการได้สำรวจออกเอกสาร สทก.ให้แก่พื้นที่ที่ทำไร่ขั้นบันไดแล้ว พื้นที่นาที่อยู่ในเขตป่าสงวนอันไม่สามารถออกเอกสารสิทธิได้ หรือยังไม่มีเอกสารสิทธิ เช่น ที่ไร่บริเวณผาหลืบ ที่นาบางแห่ง เป็นต้น

นอกจากนี้หน่วยงานของรัฐที่มีบทบาทมากอีก 2 หน่วยงานคือ หน่วยพัฒนาต้นน้ำที่ 17 ซึ่งได้ขยายพื้นที่ปลูกป่าสนในบริเวณที่ชาวบ้านเคยปลูกฝิ่นจนทำให้ชาวบ้านต้องเลิกปลูกฝิ่นในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ดังที่กล่าวมาแล้ว ในราวต้นทศวรรษ 2530 เมื่อโครงการลุ่มน้ำออกไปและชาวบ้านได้ขยายพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจออกไปอย่างกว้างขวางแล้ว หน่วยป้องกันรักษาป่าที่ ขม.26 (ท่าผา) ก็เริ่มเข้มงวดห้ามชาวบ้านตัดไม้ และห้ามขยายพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจออกไปตั้งแต่รัฐบาลประกาศนโยบายปิดป่าใน พ.ศ.2532 เป็นต้นมา หลังพ.ศ. 2532 ชาวบ้านจึงถูกจับกุมและถูกปรับเนื่องจากขยายที่ทำกิน ดังนั้นในราว พ.ศ.2535 ชาวบ้านจึงรวมตัวกันกันเขตป่าที่จะห้ามตัดไม้และช่วยกันรักษาดูแลเพื่อประนีประนอมกับเจ้าหน้าที่ของหน่วยฯ 26 บทบาทของรัฐจึงมีทั้งการเข้ามาพัฒนาชุมชนตามแนวคิดของรัฐ และบทบาทในการใช้อำนาจควบคุมไปด้วยทำให้ชาวบ้านได้รับผลกระทบจากรัฐโดยตรงมากกว่าเดิม

1.2 บทบาทของพ่อค้าและนายทุน

นโยบายเศรษฐกิจของไทยดำเนินไปตามลัทธิทุนนิยมเสรี โดยรัฐให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อป้อนตลาดมากกว่าการผลิตแบบยังชีพของชาวบ้าน นโยบายของรัฐจึงเอื้อประโยชน์ต่อพ่อค้านายทุนในภาคธุรกิจอุตสาหกรรมมากกว่าภาคเกษตรกรรม ภายใต้โครงสร้างเช่นนี้ เมื่อรัฐเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านในบ้านกองแขกเปลี่ยนมาปลูกพืชเพื่อขายมากขึ้น ผลประโยชน์ที่แท้จริงจึงตกอยู่กับพ่อค้านายทุนที่เข้ามาเกี่ยวข้อง วิธีชีวิตของชาวบ้านต้องขึ้นอยู่กับระบบตลาดกว่าเดิม ดังนั้นเมื่อชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้นก็มีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อผลผลิตจากชาวบ้าน เช่น คนจีนที่เข้ามาตั้งรกรากในแม่แจ่มและรวางจากการปลูกฝิ่นและการทำการค้าก็เริ่มเปลี่ยนกิจการเป็นจำหน่ายเครื่องมือทางการเกษตรและรับซื้อผลผลิตทางการเกษตร นอกจากนี้ก็มีพ่อค้าจากภายนอกนำรถยนต์เข้ามาซื้อถึงที่ เช่น ซื้อถั่วเหลืองไปส่งโรงงานที่เชียงใหม่ สันป่าตอง ลำพูน เป็นต้น

ประมาณ พ.ศ. 2533 เป็นต้นมาชาวบ้านก็เริ่มเลิกปลูกข้าวไร่นาพื้นที่ไร่นาปลูกพืชเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวเพราะเห็นว่าการปลูกพืชเศรษฐกิจแล้วนำเงินไปซื้อข้าวนั้นดีกว่าการปลูกข้าวไร่นาโดยเห็นว่าการหาเงินจากการปลูกพืชเศรษฐกิจไปซื้อข้าวได้ปริมาณที่มากกว่าการทำไร่นาโดยตรง แต่ทั้งนี้ก็ต้องปลูกให้ได้ปริมาณมากพอสมควรซึ่งก็ต้องลงทุนมากขึ้นด้วย จึงจะเห็นว่าชาวกองแขกซึ่งมีจำนวนประมาณร้อยละ 60 ที่เป็นผู้ไม่มีที่นาจะยึดการปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นหลัก ทำให้ชาวบ้านผูกติดกับระบบตลาดและการมีรายได้จากพืชเศรษฐกิจมากขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2535 เป็นต้นมาชาวบ้านก็เริ่มมีการทำการเกษตรเชิงพันธสัญญา คือการปลูกถั่วเหลืองเอาเมล็ดพันธุ์และการปลูกข้าวโพดถอดดอก

การปลูกถั่วเหลืองเอาเมล็ดพันธุ์ ชาวบ้านเริ่มปลูกใน พ.ศ.2535 โดยธุรกิจในเครือล้มศักดิ์ดาซึ่งเป็นกลุ่มทุนขนาดใหญ่ในเชียงใหม่ ได้รับโควตาจากสำนักงานส่งเสริมการเกษตรแม่เหียะนำไปเผยแพร่ในแม่แจ่มผ่านคนจีนที่ค้าเครื่องมือการเกษตรคนดังกล่าว คนจีนคนนั้นก็หาสายต่อลงไปสู่หมู่บ้าน ทำให้เห็นถึงการสร้างเครือข่ายของระบบตลาดและทุนที่เข้ามาดึงประโยชน์จากแม่แจ่มตั้งแต่ระดับชุมชนสู่ระดับอำเภอ และออกไปยังภายนอกแม่แจ่มเชื่อมต่อกับระบบทุนนิยมภายนอกได้อย่างชัดเจน สำหรับบ้านกองแขกมีตัวแทนของคนจีนคนดังกล่าว 1 คนในพ.ศ. 2535 และเพิ่มเป็น 3 คนในพ.ศ. 2539 ชาวบ้านกองแขกที่เริ่มปลูกถั่วเหลืองเอาเมล็ดพันธุ์มีประมาณ 100 คน (พ.ศ.2538) คนละประมาณ 3 ไร่ โดยทุกคนเป็นคนบ้านกองแขกเหนือ เมื่อได้รับผลผลิตแล้วก็จะขายในราคาประกันโดยหักค่าปุ๋ย ค่ายา ค่าเครื่องมือ ที่ต้องซื้อจากคนจีนคนดังกล่าวก่อน¹²

การปลูกข้าวโพดถอดดอก คือการปลูกข้าวโพดเอาเมล็ดพันธุ์ เริ่มปลูกใน พ.ศ. 2538 โดยบริษัท คาร์กิลได้เข้ามาติดต่อให้สมาชิกสหกรณ์นิคมหลังโป่งปลูก แต่ไม่สามารถหาพื้นที่ปลูกได้ครบตามจำนวนที่กำหนด จึงมีการรวมการสหกรณ์ ๓ นำโควตามาให้ชาวบ้านกองแขกได้ปลูกด้วยโดยประกัน

¹² สัมภาษณ์ นายประเสริฐ แสงสีมา(34),นายพนพพร ก้อนแก้ว(36)

ราคาขายกิโลกรัมละ 7 บาท แต่เมื่อถึงเวลารับซื้อบริษัทกลับซื้อเพียง กิโลกรัมละ 1.30 บาท จนสหกรณ์ต้องฟ้องร้องบริษัทเพราะชาวบ้านได้ซื้อเชื้อปุ๋ยและยาเคมีจากสหกรณ์เมื่อบริษัทซื้อต่ำกว่าราคาประกันก็ทำให้ชาวบ้านไม่สามารถชำระเงินคืนแก่สหกรณ์ได้ ต่อมาใน พ.ศ. 2539 บริษัทเจริญโภคภัณฑ์ (ซีพี) ได้เข้ามาติดต่อสหกรณ์นิคมฯ ให้ปลูกข้าวโพดตลอดดอกรับ ซีพี โดยอ้างว่า ซีพีเคยส่งเสริมสำเร็จมาแล้วในจังหวัดตากถึง 3 ปี ซีพีจึงอยากเปลี่ยนพื้นที่มาให้แม่แจ่มได้รับประโยชน์บ้าง และกรรมการสหกรณ์ฯ ก็มีแนวโน้มรับข้อเสนอของ ซีพี¹³

จึงจะเห็นได้ว่าชาวบ้านกองแขกได้กลายเป็นแหล่งแรงงานและแหล่งที่ดิน รวมถึงทรัพยากรอื่น ๆ ซึ่งเป็นต้นทุนของนายทุนอย่างชัดเจนขึ้น เช่น ที่ดิน บริษัทสามารถจะเปลี่ยนพื้นที่ส่งเสริมได้ถ้าดินจืดหรือมีเงื่อนไขอื่นที่เหมาะสมกว่า ขณะเดียวกันชาวบ้านกองแขกก็ได้หลุดจากวิถีแบบยังชีพมาผูกติดกับระบบตลาดมากขึ้นเช่นกัน

ที่กล่าวมาข้างต้นคือมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในยุคนั้น ต่อจากนี้จะกล่าวถึงการปรับตัวของชาวบ้านในชุมชน คือการปรับตัวในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การปรับตัวด้านสังคม และจะกล่าวถึงการพยายามหาทางออกของชาวบ้านด้วยวิธีการต่างๆ ต่อไป

1.3 การเปลี่ยนแปลงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

การที่ชาวบ้านเลิกปลูกฝิ่นและหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อทดแทนฝิ่นมากขึ้นได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการจัดการทรัพยากรของชาวบ้าน ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 3 ด้าน คือ การจัดการที่ดิน น้ำ และ ป่า

การจัดการที่ดิน

คือการจัดการที่ดินเพื่อการทำงานทำไร่ เมื่อหน่วยฯ 17 ปลูกป่าสนรุกไร้ฝิ่นของชาวบ้านให้ชาวบ้านต้องลงมาจับจองที่ดินใกล้หมู่บ้านปลูกพืชเพื่อขายมากขึ้นก็ยิ่งทำให้การถือครองที่ดินมีความตึงเครียดขึ้น ดังจะพบว่าใน พ.ศ. 2520-2523 ชาวบ้านกองแขกได้เริ่มขอเอกสารสิทธิ์ นส.3 กันมาก โดยก่อนหน้านี้ชาวบ้านมีเพียงใบ สค.1 เท่านั้น¹⁴ นอกจากนี้นโยบายการออกเอกสาร สทก. ของโครงการลุ่มน้ำก็เป็นอีกทางหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านได้มาซึ่งความมั่นคงในการถือครองที่ดิน แต่ไร่ที่ผาหีบของชาวบ้านกองแขกเหนือจะได้ สทก. ขณะที่ไร่ที่ห้วยกลางบ้านของชาวบ้านกองแขกได้ไม่ได้ สทก. ทำให้ทั้ง 2 กลุ่มบ้านยังมีความไม่เท่าเทียมกัน เมื่อชาวบ้านกองแขกเหนือได้เอกสาร สทก. ที่ผาหีบแล้วก็ลงมาจับจองที่ดินใกล้หมู่บ้านปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำให้ชาวบ้านกองแขกเหนือมีที่ดิน 2 ไร่ ต่อมาในพ.ศ. 2537 กระทรวงเกษตรฯ ก็จัดทำโครงการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่าในที่ดินของ

¹³ สัมภาษณ์ นายศรีทน โมตาลี(50)

¹⁴ สัมภาษณ์ นายคำ เจริญผล(46)

เกษตรกรที่มีเอกสารสิทธิ์รวมทั้งเอกสาร สทก. ชาวบ้านกองแขกเหนือก็นำที่ดินที่ผาหลืบเข้าร่วมโครงการ ในขณะที่ชาวบ้านกองแขกได้มีโอกาสน้อยกว่า¹⁵

การปลูกพืชเศรษฐกิจแทนปลูกฝิ่นจำเป็นต้องใช้พื้นที่จำนวนมาก ดังนั้นชาวบ้านจึงบุกเบิกป่าใกล้บ้านกันมากโดยเฉพาะในช่วงประมาณ พ.ศ. 2525-2530 ทั้งนี้เพื่อไปปลูกพืชเพื่อขายในหน้าฝน รวมทั้งการทำไร่ข้าวและการทำนา แต่ต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มขึ้นก็ทำให้ส่วนแบ่งมรดกจากที่นาก็น้อยลง ชาวบ้านจึงยึดการทำไร่ข้าวไว้เป็นหลัก ต่อมาเมื่อพบว่า การปลูกพืชเศรษฐกิจแล้วเอาเงินมาซื้อข้าวได้ปริมาณข้าวมากกว่า ชาวบ้านจึงเลิกปลูกข้าวมาปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเดียวตั้งแต่ราว พ.ศ.2533 เป็นต้นมา

ส่วนแนวโน้มของจำนวนการถือครองที่นาของชาวบ้านก็เริ่มมีน้อยลงเนื่องจากต้องแบ่งที่นากันมาหลายรุ่น กรณีของการถือครองที่นาและการแบ่งมรดกที่มีอัตราลดน้อยลงอาจจะพิจารณาได้จากกรณีของนายคำ เจริญผล

นายคำ เจริญผล เกิดเมื่อ พ.ศ.2478 เป็นลูกของปู่โงมา ย่าปา มีพี่น้อง 5 คน ปู่โงมามีที่นา 5 แปลงจึงแบ่งให้ลูกคนละ 1 แปลง ภายหลังนายคำได้ไถ่ที่นาจากที่ปู่โงมานำไปจำนองไว้อีก 1 แปลง นายคำเคยมีที่ไร่ที่หลงป่าแต่ถูกทางการยึดไปในช่วงปลายทศวรรษ 2510 จึงมาบุกเบิกที่ไร่ใหม่ 3 แปลงที่บริเวณโป่งเหมีนซึ่งอยู่ใกล้หมู่บ้าน นายคำมีลูก 8 คน ปัจจุบันแต่งงานหมดแล้ว¹⁶ ปัจจุบันนายคำอยู่กับลูกสาวคนเล็กนายคำไม่ได้แบ่งที่นาทั้ง 2 แปลงให้ใคร ส่วนไร่ทั้ง 3 แปลงก็ยกให้ลูกสาวคนที่ 3 ครึ่งแปลง ที่เหลือ 2 แปลงครึ่ง ยกให้ลูกสาวคนเล็กที่ตนอยู่ด้วยรวมทั้งนาทั้ง 2 แปลงด้วย ลูกทั้ง 8 คนของนายคำ คือ

-นายอินทร์สอน แต่งงานกับชาวสันกำแพง ปัจจุบันอยู่สันกำแพง นายอินทร์สอนไม่ได้เรียนหนังสือ แต่เป็นทหารเกณฑ์ต่อมาได้ขบถให้กรมทางหลวงมาจนปัจจุบัน

-นางดา แต่งงานกับนายบุญเทียม เตปิน ปัจจุบันอยู่บ้านกองแขกได้ นางดาเบิกไร่ใหม่ 2 แปลงที่โป่งเหมีนและได้นาจากทางสามี 1 แปลง

-นางบัว แต่งงานกับนายอรรถ บุญเทียม ปัจจุบันอยู่บ้านกองแขกใหม่ได้ นายคำแบ่งไร่ให้ครึ่งแปลงและนางบัวเบิกเพิ่มอีก 1 แปลง ที่โป่งเหมีน ไม่มีที่นา

-นายจันทร์ดีบ แต่งงานกับนางสุลี ปัจจุบันอยู่บ้านกองแขกใหม่ได้ ไถ่ไร่จากทางเมีย 1 แปลง อยู่ที่ย้ายกลางบ้านปัจจุบันไปทำงานขบถกับพี่ชาย ต่อไปนายคำอาจแบ่งที่ไร่หรือสร้างบ้านให้ก็ได้

-นางทอง แต่งงานกับนายถนอม โมตาลี มีไร่ 2 แปลงจากการเบิกเอง 1 แปลง และได้จากทางสามี 1 แปลง อยู่ที่ โป่งเหมีนไม่มีที่นา ปัจจุบันอยู่ที่กองแขกได้

¹⁵ โปรดดูรายละเอียดของโครงการส่งเสริมเกษตรกรปลูกป่าในภาคผนวก

¹⁶ คนโตอายุราว 35 ปี คนเล็กอายุ 19 ปี

-นางแก้ว แต่งงานกับนายจอมใจ เตปิน ปัจจุบันอยู่ที่กองแขกได้ บ้านพ่อของสามี มีไร่ 2 แปลงอยู่ที่ห้วยไม้ขาวใกล้หมู่บ้านและมีนาที่เหมืองวังแดงจากฝ่ายสามี

-นางขนิษฐา แต่งงานกับนายสมศักดิ์ โมตาดี ปัจจุบันอยู่บ้านกองแขกได้ มีไร่ 3 แปลงจากการซื้อ อยู่ที่ห้วยกลางบ้าน 2 แปลง และเบิกเองใกล้บ้าน 1 แปลง ต่อกไปฝ่ายสามีอาจจะแบ่งที่นาให้ด้วยก็ได้

-นางกัลยา แต่งงานกับนายณรงค์ อธิการ เป็นลูกคนสุดท้ายของ บิดา ปัจจุบันอยู่กับนายคำ ได้ทำนาที่นายคำมีอยู่ทุ่งเหมืองวังแดงและทุ่งเหมืองทางข้าม และไร่ 2 แปลงครึ่ง ต่อมานาที่นาและที่ไร่นี้จะยกให้กับครอบครัวของนางกัลยาเลย¹⁷

จากกรณีของนายคำจึงแสดงให้เห็นว่าอัตราการถือครองที่นาของชาวบ้านจะลดลงเรื่อย ๆ ดังจะเห็นจากรุ่นพ่อของนายคำคือปู่ใจมา ย่าปาที่มีลูก 5 คน เมื่อนายคำได้รับแบ่งที่นามากก็ต้องแบ่งให้ลูกซึ่งมีถึง 8 คน ลูกของนายคำบางคนจึงไม่ได้รับที่นา ตั้งแต่รุ่นพ่อของนายคำมาถึงรุ่นลูกของนายคำจึงมีอัตราการถือครองที่ดินน้อยลง ส่วนที่ไร่ที่นั้นชาวบ้านจะยังสามารถบุกเบิกใหม่ได้

ขณะเดียวกันก็จะหาทางออกทางอื่นด้วย เช่น การเปลี่ยนอาชีพ การรับมรดกจากฝ่ายสามี หรือภรรยา การโยกย้ายไปอยู่ที่อื่น หรือถ้าใครที่ตั้งตัวไม่ได้พ่อแม่ก็อาจจะช่วยเหลือเป็นพิเศษ

นอกจากนี้ ในยุคนี้บางคนยังคงหาทางขุดเหมืองฝายบุกเบิกนาเพื่อใช้ทำนาและปลูกพืชเศรษฐกิจในหน้าแล้ง ใน พ.ศ.2526 นายตีบ โมตาดีได้ขุดฝาย เหมืองใหม่ ซึ่งเป็นฝายที่อยู่เหนือฝายอื่นขึ้นไป จากนั้นก็มีผู้อื่นไปขุดเหมืองและบุกเบิกที่นาเพิ่มจนฝายเหมืองใหม่เป็นฝายที่กินพื้นที่กว้างใหญ่ ดังใน พ.ศ. 2539 มีเจ้าของที่นาที่ฝายเหมืองใหม่ถึง 42 เจ้า¹⁸

ดังนั้นหลังจากมีการขุดฝายเหมืองใหม่ทำให้พื้นที่นาข้างล่างเริ่มขาดแคลนน้ำ ประกอบกับชาวบ้านขยายพื้นที่นาและพื้นที่ปลูกถั่วเหลืองมากขึ้นทำให้อัตราการใช้น้ำยิ่งมากขึ้น อย่างไรก็ตามชาวบ้านบางคนก็ยังคงหาทางบุกเบิกที่นาที่บริเวณริมแม่น้ำแม่หลู ดังจะพบว่าหลังจากมีการขุดฝายเหมืองใหม่แล้วยังมีชาวบ้านขุดฝายเล็กอีก 3 ฝายคือ ฝายหนานเมือกใน พ.ศ. 2529-2530 ฝายแดงและฝายแดงปีในช่วง พ.ศ. 2534-2535¹⁹ แม้ปัจจุบัน(พ.ศ. 2539)ก็ยังมีการหาทางบุกเบิกที่นาอยู่ ดังกรณีของนายกมล สมหมาย²⁰

การบุกเบิกที่นามากขึ้นและปลูกพืชเศรษฐกิจในที่นาหลังฤดูเก็บเกี่ยวมากขึ้น ทำให้ปริมาณน้ำไม่พอใช้ ดังนั้น พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา จึงเริ่มมีเจ้าของนาที่รับน้ำได้น้อยโดยเฉพาะนาที่อยู่ฝาย

¹⁷ สัมภาษณ์ นายคำ เจริญผล(46)

¹⁸ สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ สมหมาย(24)

¹⁹ สัมภาษณ์ นายเบ้ง จิตสุข(43)

²⁰ สัมภาษณ์ นายวิโรจน์ สมหมาย(24)

เล็กๆ เช่น ฝายวังแดง เริ่มหันไปใช้ที่นาปลูกพืชยืนต้น เช่น ลำไยกันบ้างแล้ว ส่วนการบุกเบิกไร่ใหม่ก็ขยายออกไปเรื่อยๆ ในราว พ.ศ. 2538 ชาวบ้านกองแขกได้ขยายไปซื้อที่บริเวณที่เคยเป็นไร่เหล้าของชาวปกากะญอบ้านนาผางดินซึ่งอยู่ใกล้ๆ กัน และบริเวณห้วยแม่เม้ง ซึ่งอยู่ระหว่างลุ่มน้ำแม่เม้งและแม่ขานบ้างแล้ว ส่วนที่ไร่เดิมก็ใช้ปลูกพืชเศรษฐกิจมาประมาณ 10 ปีติดต่อกันจึงต้องลงทุนในการใช้ปุ๋ยและยาจำนวนมากขึ้น

การจัดการน้ำ

ปัญหาการขาดแคลนน้ำ ได้เกิดขึ้นมาบ้างแล้วหลังจากที่เริ่มมีการบุกเบิกนาเพิ่มมากขึ้นในยุคต้นในบางปีที่ฝนตกน้อย แต่การขาดแคลนน้ำก็เพิ่งจะมีความรุนแรงมากขึ้นในช่วงที่มีการปลูกพืชเศรษฐกิจหลังจากที่เลิกปลูกฝิ่นในราวทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ในช่วงแรกที่โครงการลุ่มน้ำมาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจนั้น เหมือนที่บ้านทุ่งยาหลี่ซึ่งอยู่ต้นน้ำได้ปลูกข้าวนาปรังอยู่ 2 ปี ในช่วงประมาณทศวรรษ 2520 ซึ่งต้องใช้น้ำมาก ทำให้นาข้างล่างไม่ได้รับน้ำ ดังนั้นชาวบ้านจึงตกลงร่วมกันว่าจะไม่ปลูกข้าวนาปรัง แต่จะปลูกถั่วเหลืองแทน เพราะจะทำให้สามารถแบ่งปันน้ำกันได้ทุกคน²¹

เมื่อมีการขุดฝายเหมืองใหม่ใน พ.ศ. 2526 การขยายพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจทำให้อัตราการใช้น้ำเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาจึงเริ่มมีการลักลอบเปิดน้ำจากฝายที่อยู่บนขึ้นไปกันมากโดยเฉพาะการปลูกพืชเศรษฐกิจในหน้าแล้ง การจัดการแบ่งน้ำจะให้แก่ฝ่ายไปขอจากฝายที่อยู่บนโดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้เจรจาด้วย แล้วตกลงกันว่าแต่ละฝ่ายจะปล่อยน้ำได้กี่วัน แต่เมื่อถึงยามขาดน้ำจริงๆ ก็ไม่สามารถรอได้ จึงต้องลักลอบเปิดน้ำจากฝายข้างบนดังกล่าว

การใช้น้ำจากเหมืองฝายที่กินน้ำจากน้ำแม่หลุยสายเดียวกันทำให้ชาวบ้านกองแขกได้จะเสียเปรียบชาวบ้านกองแขกเหนือเพราะอยู่ท้ายน้ำ โดยเฉพาะสมาชิกของฝายวังแดงซึ่งเป็นฝายลูกที่อยู่ล่างสุดของลำน้ำแม่หลุยก่อนที่จะมีน้ำจากน้ำออกสูมาเดิม อย่างไรก็ตามฝายบ้านกองแขก 3 ลูกล่างสุดจะได้รับน้ำจากตาน้ำออกสู ทำให้มีน้ำตลอดปี ดังนั้นใน พ.ศ. 2537 ชาวบ้านจึงขอเครื่องสูบน้ำจากทางราชการเพื่อสูบน้ำจากตาน้ำออกสูไปเติมให้เหมืองวังแดง แต่ก็ไม่ได้ผลนัก²²

ส่วนในด้านน้ำใช้ เดิมชาวบ้านจะใช้น้ำแม่หลุยในการบริโภค ต่อมาใน พ.ศ. 2531 กรมพัฒนาชุมชนได้สร้างระบบประปาจากน้ำแม่หลุยผ่านไปสู่บ้านกองแขกเหนือและกองแขกใต้ตามลำดับ ต่อมาก็เกิดปัญหาการแบ่งสรรน้ำ เนื่องจากบ้านกองแขกใต้อยู่ตอนท้ายน้ำจึงเสียเปรียบ ประกอบ

²¹ สัมภาษณ์ นายศรีทน โมตาลี(50)

²² สัมภาษณ์ นายศรีทน โมตาลี(50), นายคำ เจริญผล(46)

กับเกิดไฟป่าไหม้ท่อประปาบ่อยครั้ง ดังนั้น ใน พ.ศ. 2535 บ้านกองแขกได้จึงได้เสนอขอระบบน้ำประปาจากกรมพัฒนาชุมชนสูบน้ำจากตาน้ำออกสู่ไปใช้ที่บ้านกองแขกได้เองต่างหาก²³

ดังนั้นจึงจะพบว่า การขาดแคลนน้ำเป็นสาเหตุสำคัญสาเหตุหนึ่งที่สามารถก่อให้เกิดความขัดแย้งระหว่างคนทั้ง 2 กลุ่มนี้ได้ โดยเฉพาะเมื่ออัตราการใช้น้ำมีมากขึ้น ทำให้วิธีการจัดการน้ำที่มีมาแต่เดิมไม่สามารถแก้ปัญหาได้เช่นในอดีต

การจัดการป่า

เดิมนั้นชาวบ้านจะห้ามตัดไม้หรือบุกเบิกป่าบริเวณรอบๆ หมู่บ้านเพื่อรักษาไว้เป็นแหล่งหากินและใช้สอยของชุมชน แต่เมื่อมีการปลูกพืชเศรษฐกิจชาวบ้านก็บุกเบิกป่าใกล้หมู่บ้านเพื่อปลูกถั่วเหลืองจนหมดสิ้น และขยายพื้นที่บุกเบิกออกไปเรื่อยๆ ใน พ.ศ. 2532 ทางราชการก็เข้มงวดห้ามชาวบ้านบุกเบิกป่าเพิ่ม ประกอบใน พ.ศ. 2535 กรมการปกครองได้สั่งให้สภาดำบลจัดการตรวจสอบและแบ่งเขตหมู่บ้านให้ชัดเจน ดังนั้นใน พ.ศ. 2535 จึงได้ทำการแบ่งเขตป่ากับหมู่บ้านใกล้เคียง และกันพื้นที่ป่าไว้เป็นป่าอนุรักษ์ โดยตกลงว่าชาวบ้านจะช่วยกันดูแลรักษาป่า และจะไม่ขยายที่ทำกินเข้าไปในบริเวณป่าอนุรักษ์²⁴

อย่างไรก็ตามก็ยังมีผู้ที่ลักลอบตัดไม้อยู่บ้าง การตัดไม้ของชาวบ้านจะตัดทิ้งเพื่อเอาไปใช้เองและเพื่อขาย เดิมนั้นชาวบ้านกองแขกสร้างบ้านด้วยไม้ไผ่เป็นสำคัญ เพิ่งมาสร้างบ้านด้วยไม้ที่แข็งแรงในช่วงทศวรรษ 2520 ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านเริ่มมีเงินจากการปลูกฝิ่นและพืชเศรษฐกิจนี้เอง²⁵ อย่างไรก็ตามก่อนทศวรรษ 2520 ชาวบ้านก็ตัดไม้เพื่อขายบ้างแล้ว โดยมากจะตัดขายให้กับคนในที่ราบแม่แจ่มเพื่อทำบ้าน การตัดและแปรรูปจะทำด้วยเลื่อยมือ ซึ่งทำให้ตัดไม้ได้มากนัก เลื่อยยนต์เพิ่งจะเข้าสู่หมู่บ้านกองแขกในราวปลายทศวรรษ 2520 โดยมีผู้ลงทุนให้คือ ข้าราชการและนายทุนภายนอกบางคน²⁶ ช่วงดังกล่าวทำให้ป่าถูกตัดมาก แต่เมื่อมีการปราบปรามมากขึ้นในราว พ.ศ. 2532 เป็นต้นมาการตัดไม้ก็น้อยลง จะมีอยู่บ้างก็ทำได้ยากและมีปริมาณไม่มากนัก เช่น บริเวณริมน้ำแม่แจ่ม บริเวณห้วยน้ำดิบซึ่งอยู่ติดกับบ้านแม่คงคา²⁷

การหันมาอนุรักษ์ป่าของชาวบ้านจึงเกิดจากแรงกดดันจากราชการเป็นสำคัญ ดังนั้นชาวบ้านจึงไม่มีกิจกรรมการรักษาป่านัก เช่น มีการดับไฟป่าบ้าง ขณะเดียวกันชาวบ้านยังคงหาทาง

²³ สัมภาษณ์ นายมา คิดสม(12)

²⁴ สัมภาษณ์ นายมา คิดสม(12), นายสะอาด มุทุมม(28)

²⁵ สัมภาษณ์ นายจันต๊ะ นิปุณะ(54), นายตา กรรณิเกศ(42)

²⁶ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41)

²⁷ สัมภาษณ์ นายสะอาด มุทุมม(28)

ขยายที่ทำกินออกไปอีกถ้าที่ทำกินมีน้อยลง²⁸ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวบ้านได้รับการสนับสนุนให้ปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อหารายได้จนหลุดออกจากวิถีชีวิตแบบยังชีพซึ่งต้องขึ้นอยู่กับการผสมผสานและยั่งยืนของธรรมชาติ และการผลิตแบบยังชีพยังเป็นวิถีชีวิตที่ไม่ต้อง “ซูดรีด” จากธรรมชาติมากเกินไป ความจำเป็น ความสมบูรณ์และยั่งยืนของธรรมชาติจึงดำรงอยู่ และเป็นเงื่อนไขที่ทำให้การเพาะปลูกแบบไม่พึ่งสารเคมีเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้อีกต่อหนึ่ง ในขณะที่การปลูกพืชเศรษฐกิจต้องขยายพื้นที่เพาะปลูกเข้าไปในป่า และต้องอาศัยเทคนิควิชาการ สารเคมีเป็นสำคัญเพื่อให้ได้ผลผลิตมาก การปลูกพืชเศรษฐกิจจึงเป็นการลงทุน เช่น ลงทุนในการปรับปรุงดินโดยใช้ปุ๋ย และเทคนิควิชาการสมัยใหม่แทนการรักษาความสมดุลของธรรมชาติไว้เช่นการทำไร่ข้าวในอดีต

1.4 การเปลี่ยนแปลงด้านสังคมและประเพณีวัฒนธรรม

ความเปลี่ยนแปลงดังที่กล่าวมาถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ นอกจากนี้แล้วความเปลี่ยนแปลงยังได้เกิดขึ้นกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันซึ่งรวมทั้งด้านประเพณีวัฒนธรรมอีกด้วย สำหรับบ้านกองแขก ในยุคนี้อาจแบ่งพิจารณาได้เป็น 4 ประเด็น คือ ประเพณีการแต่งงาน การเลี้ยงผี ความแตกแยกที่เกิดขึ้น และระบบศรัทธา

ประเพณีการแต่งงาน

ชาวบ้านกองแขกเริ่มเปลี่ยนรูปแบบการแต่งงานจากเดิมในราวต้นทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาโดยเปลี่ยนมาทำพิธีสู่ขอ และประเพณีแต่งงานแบบภาคกลาง ผู้ที่เริ่มทำพิธีเช่นนี้เป็นคนแรกคือ ครูยศ นามเทพ ซึ่งเป็นคนจอมทองที่มาแต่งงานกับคนกองแขกในราว พ.ศ.2519 จากนั้นก็มีผู้อื่นทำตาม สังเกตได้ว่าการเปลี่ยนรูปแบบการแต่งงานของชาวบ้านสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงการผลิตของชาวบ้านที่ผลิตเพื่อขายเข้มข้นมากขึ้น รูปแบบการแต่งงานแบบใหม่ได้แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตและวิถีคิดของชาวบ้านอย่างน้อย 3 ประการคือ การผลิตแบบใหม่มีความรีบเร่งมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงด้านการระดมแรงงานเพื่อผลิต และการเปลี่ยนแปลงด้านแนวคิดวิธีการในการลงทุนและสร้างเครือข่ายซึ่งมีลักษณะของวัฒนธรรมทุนนิยมมากขึ้น

การผลิตในยุคนี้แม้จะยังพยายามคงการผลิตแบบยังชีพไว้ด้วย แต่ก็มีการผลิตเพื่อขายเข้มข้นมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านต้องทำงานหนักกว่าเดิม วิถีชีวิตจึงเร่งรีบมากขึ้นซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการแต่งงานคือ เมื่อเทียบกับการแต่งงานแบบใหม่แล้วการแต่งงานหรือการเอาเมียของชาวบ้านแต่เดิมจะยุ่งยากหลายขั้นตอน ตั้งแต่การไปแ้วสาว การผัดผี หลังจากนั้นฝ่ายหญิงต้องไปแจ้งกับญาติฝ่ายชาย แล้วฝ่ายชายต้องนำถุงใส่เนื้อหมูไปให้พ่อแม่และญาติของฝ่ายหญิงเพื่อทำความคุ้นเคย

²⁸ สัมภาษณ์ นายศรีทน โมตาลี(50)

จากนั้นฝ่ายหญิงก็เอาขันไปขอฝ่ายชายมาเข้าเซิ้งผีฝ่ายหญิง แล้วจึงทำพิธีเลี้ยงผีมัดมือ แต่ละชั้นตอนต้องทิ้งระยะเวลา ในขณะที่การแต่งงานแบบภาคกลางสามารถทำเสร็จภายในวันเดียวก็ได้

ในด้านการเปลี่ยนแปลงการระดมแรงงาน จะพบว่าในยุคที่การผลิตแบบยังชีพยังเข้มข้น การระดมแรงงานจะมีความจำเป็นมากโดยเฉพาะผ่านรูปแบบการแต่งงาน แต่เมื่อการผลิตของชาวบ้านเริ่มสัมพันธ์กับตลาดโดยมุ่งผลิตเพื่อขายมากขึ้น แม้ชาวบ้านจะต้องทำงานหนักขึ้นแต่การระดมแรงงานแบบการผลิตยังชีพก็ไม่เอื้อสำหรับการผลิตเพื่อขายนัก เพราะการผลิตเพื่อขายเป็นการผลิตที่เข้มข้น เร่งรีบ ไม่สามารถรอความพร้อมของชาวบ้านได้พร้อมกัน ซ้ำยังมีเป้าหมายเพื่อลงทุนหากำไร การว่าจ้างจึงเข้ามามีบทบาทแทนการระดมแรงงานแบบเดิม วิถีชีวิตของชาวบ้านจึงมีลักษณะครอบครัวใครครอบครัวมันมากขึ้น บทบาทการแต่งงานในแง่ของการระดมแรงงานซึ่งมีความจำเป็นในช่วงการผลิตแบบยังชีพจึงลดลง ดังจะเห็นว่าในยุคนี้หลังจากแต่งงานแล้วคู่แต่งงานจะแยกไปตั้งครอบครัวใหม่เร็วมากเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับครอบครัวตนเองโดยไม่ได้อาศัยอยู่กับบ้านพ่อแม่เดิมเพื่อระดมแรงงานให้เข้มข้นยิ่งขึ้นในช่วงสร้างฐานะดังในยุคยังชีพ ซึ่งก็ส่งผลให้รูปแบบการแต่งงานแบบใหม่ได้ลดความสำคัญของการสร้างความคุ้นเคยกับครอบครัวและเครือญาติของแต่ละฝ่ายไปด้วย

การแต่งงานรูปแบบใหม่ยังแสดงให้เห็นว่าวิถีคิดของชาวบ้านได้เปลี่ยนไปด้วย นั่นคือชาวบ้านเริ่มคิดในเชิงการลงทุนแบบวัฒนธรรมทุนนิยมมากขึ้น ถ้าถือว่าการแต่งงานแบบเดิมเป็นการลงทุนเพื่อให้สอดคล้องกับการผลิตแบบยังชีพที่ให้ความสำคัญกับการระดมแรงงานจากเครือญาติ การแต่งงานแบบใหม่ก็ได้ปรับการลงทุนมาเป็นปัจเจกที่ให้ความสำคัญกับเงินตรา ดังนั้นการแต่งงานแบบใหม่แม้จะใช้เวลาน้อยกว่า²⁹ แต่ก็ใช้เงินมากกว่า การแต่งงานแบบเดิมจะใช้เพียงประมาณ 1,000 บาทเท่านั้น แต่การแต่งงานแบบใหม่ต้องใช้ไม่ต่ำกว่า 5,000 บาท³⁰ อย่างไรก็ตามการแต่งงานแบบใหม่ก็ยังถือได้ว่าเป็นการสร้างเครือข่ายของตนเช่นเดียวกับการแต่งงานแบบเดิม แต่เนื้อหาของการสร้างเครือข่ายอาจจะไม่ใช่เพื่อการระดมแรงงาน แต่เป็นการลงทุนทางสังคมด้านอื่นๆที่ต้องใช้เงินมากกว่าเดิมอันสอดคล้องกับการมีแนวทางหาเงินตราได้มากขึ้นกว่าในยุคยังชีพ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงการแต่งงานของชาวบ้านในยุคนี้จึงสัมพันธ์กับการเปลี่ยนจากการผลิตแบบยังชีพมาผลิตเพื่อขาย การเปลี่ยนแปลงปรากฏทั้งในด้านรูปแบบและแนวคิดของชาวบ้านที่เริ่มหลุดจากวิถียังชีพมากยิ่งขึ้น

การเลี้ยงผี

การเลี้ยงผีที่เปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดคือ การเลี้ยงผีหอผีเจ้านายของบ้านกองแขกเหนือและบ้านกองแขกใต้ หอผีที่ชาวบ้านกองแขกเหนือเข้าเป็นสมาชิกมากคือ หอเจ้าหลวงคำแดงซึ่งมาเริ่มเข้าทรงตั้งแต่ราวต้นทศวรรษ 2500 โดยเลี้ยงด้วยวัว 3 ปีครั้ง แต่ในราว พ.ศ.2537 คนทรง

²⁹ การใช้เวลามากกว่าอาจถือเป็นการลงทุนของยุคยังชีพ

³⁰ สัมภาษณ์ นายจันต๊ะ นิปุณณะ(54), นายศรีนวล จิตสุข(25)

ก็ขอกับเจ้าหลวงคำแดงขอเลื่อนเป็นการเลี้ยง 6 ปีต่อครั้ง เนื่องจากชาวบ้านต้องรับภาระเลี้ยงผีหนักเกินไป ซึ่งเจ้าหลวงคำแดงก็อนุญาต³¹ ส่วนชาวบ้านกองแขกได้ส่วนมากเป็นสมาชิกของหอพ่อเมืองหรือเจ้าคำหมื่นซึ่งต้องเลี้ยงด้วยควาย 3 ปีต่อครั้งเช่นกัน ต่อมาใน พ.ศ.2538 เจ้าคำหมื่นได้เข้าทรงบอกว่าถ้าจะให้ดียิ่งขึ้นสมาชิกของหอนอกจากจะเลี้ยงด้วยควาย 3 ปีต่อครั้งแล้วควรเลี้ยงทุกปีโดยเลี้ยงด้วยหมู 2 ปีสลับด้วยการเลี้ยงด้วยควาย 1 ปีซึ่งชาวบ้านก็ทำตามที่เจ้าคำหมื่นแนะนำผ่านคนทรง³²

ดังนั้นแม้ชาวบ้านทั้ง 2 กลุ่มจะเข้าเป็นสมาชิกของหอผีทั้ง 2 หอกันมาก แต่จะเห็นว่าชาวบ้านกองแขกได้ยิ่งยึดมั่นกับการช่วยเหลือจากหอผีมากขึ้นในขณะที่ชาวบ้านกองแขกเหนือได้เริ่มลดความยุ่งยากของพิธีกรรมการเลี้ยงผีลง ความแตกต่างดังกล่าวสาเหตุหนึ่งอาจเกิดมาจากการที่ชาวบ้านกองแขกเหนือมีเงื่อนไขในการดำรงชีวิตดีกว่าชาวบ้านกองแขกใต้ก็ได้ เช่น การที่มีความมั่นคงในที่ดินโดยการมีเอกสารสิทธิ์ เอกสาร สทก.มากกว่า การเป็นบ้านที่อยู่ตื้นน้ำกว่าบ้านกองแขกใต้ ทำให้ชาวบ้านกองแขกเหนือมีความมั่นคงในชีวิตมากกว่าในขณะที่ชาวบ้านกองแขกใต้ไม่สามารถหาความมั่นคงในชีวิตจากวิถีชีวิตแบบยังชีพไว้เป็นพื้นฐานได้มากเท่ากับชาวบ้านกองแขกเหนือ ชาวบ้านกองแขกใต้จึงผูกติดอยู่กับระบบตลาดอันไม่สามารถควบคุมได้มากกว่า ทำให้ชาวบ้านรู้สึกไม่มั่นคงในชีวิตเท่าชาวบ้านกองแขกเหนือ ดังนั้นชาวบ้านกองแขกใต้จึงยึดมั่นกับพิธีกรรมการเลี้ยงผีมาก เพราะการเลี้ยงผีเป็นพิธีกรรมที่ทำให้เกิดการรวมตัวและการร่วมมือกัน การร่วมมือกันของชาวบ้านจะทำให้เกิดความรู้สึกมีอำนาจและความมั่นคงทางจิตไว้มากขึ้น หรือพิจารณาได้อีกแง่หนึ่งว่าชาวบ้านกองแขกใต้ยังไม่สามารถที่จะปรับตัวเพื่อเข้าหาประโยชน์จากระบบการผลิตหรือวิถีชีวิตแบบใหม่ได้มากเท่าชาวบ้านกองแขกเหนือ ชาวบ้านกองแขกใต้จึงยังคงต้องพึ่งพาการรวมตัวกันเพื่อให้เกิดความมั่นคง “ความเป็นชุมชน”ของชาวบ้านกองแขกใต้จึงยังสามารถใช้อุดมการณ์ พิธีกรรม ความเชื่อเรื่องผีซึ่งมีมาแต่อดีตมารองรับได้มาก ในขณะที่การรวมตัวให้เกิดความเป็นชุมชนของชาวบ้านกองแขกเหนือได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากวิถีชีวิต วิธีการผลิตเริ่มเปลี่ยนไปมากแล้ว ความเชื่อเรื่องผีจึงอาจจะลดบทบาทการรวมตัวของชาวบ้านลงไปพร้อมกับความเป็นชุมชนแบบเดิมที่เริ่มเปลี่ยนไป

ในยุคนี้อาการเลี้ยงผีที่น่าสนใจอีกหอหนึ่งคือการเลี้ยงผีหอเสื้อบ้านกองแขกใต้ คนที่ร่วมเลี้ยงหอนี้ นอกจากชาวบ้านกองแขกใต้แล้วยังมี ชาวบ้านกองแขกใต้ที่ไปทำไร่อยู่ที่ห้วยกลางบ้านด้วยการแยกไปหาที่ทำไร่ที่ห้วยกลางบ้านของชาวบ้านกองแขกใต้เกิดขึ้นตั้งแต่ปลายยุคยังชีพมาแล้วเพราะพื้นที่ใกล้บ้านที่ดินเป็นกรวดหินทำไร่ได้ไม่ดีนัก แต่บริเวณห้วยกลางบ้านก็เป็นที่สูงไม่มีลำน้ำ ดังนั้นหลังจากหน้าฝนชาวบ้านก็จะกลับมาอยู่บ้านกองแขกใต้ตามเดิม แต่เมื่อประชากรยิ่งเพิ่มขึ้นจึง

³¹ สัมภาษณ์ นางแสง ทาวะดี(3)

³² สัมภาษณ์ นางบัวดำ สนธิคุณ(51)

พบว่าในราวทศวรรษ 2510 ได้เริ่มมีชาวกองแขกได้บางคนไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ห้วยกลางบ้านอย่างถาวร³³ โดยในหน้าแล้งก็จะเลี้ยงวัวควาย จนมีบ้านเรือนตั้งอยู่อย่างถาวรประมาณ 10 หลัง แต่ช่วงปลายทศวรรษ 2510 ซึ่ง ออป.เริ่มรุกไล่ที่และเริ่มมีการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ทำให้ชาวบ้านไม่มีความมั่นคงในการตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ห้วยกลางบ้านนัก ชาวบ้านจึงเริ่มอพยพกลับมาตั้งบ้านเรือนที่บ้านกองแขกจนในปัจจุบัน(พ.ศ. 2539) มีผู้ที่ตั้งบ้านอยู่ที่ห้วยกลางบ้านและอยู่ทั้งปีเพียง 3 ครอบครัวซึ่งเป็นคนยากจนไม่มีที่นาและที่ไร่ใกล้บ้านกองแขก คนเหล่านี้ต้องส่งลูกซึ่งเรียนหนังสือที่โรงเรียนกองแขกมาไว้กับญาติที่บ้านกองแขกส่วนคนอื่นก็เพียงแต่มาทำไร่ที่ห้วยกลางบ้านแล้วกลับไปเมื่อทำไร่เสร็จ คนเหล่านั้นแม้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ก็ใช้อย่างเฉพาะช่วงทำไร่เท่านั้น

จึงจะเห็นว่าบริเวณห้วยกลางบ้านนั้นมีชาวบ้านไปตั้งถิ่นฐานนานมาแล้ว แต่เนื่องจากไม่มีเงื่อนไขเหมาะสมให้สามารถตั้งถิ่นฐานถาวรได้ ชาวบ้านจึงยังคงผูกพันอยู่กับชุมชนเดิมแต่ก็จะเห็นว่าชาวบ้านได้สร้างหอผีแห่งใหม่ขึ้นที่ห้วยกลางบ้านให้ผู้ที่ไม่ทำไร่และตั้งบ้านเรือนอยู่ได้เลี้ยงผีร่วมกัน ในขณะที่คนเหล่านั้นจะกลับมาเลี้ยงผีเสื้อบ้านกองแขกได้ด้วย หอผีที่ห้วยกลางบ้านจึงถือได้ว่าเป็นเพียงหอผีที่ชาวบ้านเลี้ยงเพื่อขอให้คุ้มครองและให้ข้าวได้ผลผลิตดี แต่ไม่สามารถพัฒนาเป็นหอผีเสื้อบ้านได้ และพบว่าราวทศวรรษ 2510 หอผีที่ห้วยกลางบ้านก็เริ่มมีการเข้าทรงเช่นกันโดยมีนายแดง ธาระฟู เป็นมาชี

การเลี้ยงหอผีเสื้อบ้านกองแขกได้ดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นขอบเขตของชุมชนอันเป็นขอบเขตความสัมพันธ์ของคนซึ่งเกี่ยวโยงอยู่กับการเปลี่ยนแปลงอื่น ๆ ด้วย ดังจะพบว่าเมื่อห้วยกลางบ้านไม่สามารถแยกไปตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่ได้ก็ย่อมส่งผลถึงการเข้าร่วมเลี้ยงผีเสื้อบ้านของคนด้วย บางคนจึงคิดว่าหอผีที่ห้วยกลางบ้านแยกไปจากหอผีเสื้อบ้านกองแขกได้³⁴ แต่บางคนก็ว่าหอผีที่ห้วยกลางบ้านเป็นเพียงหอผีที่ชาวบ้านคิดสร้างขึ้นเพื่อให้ผลผลิตข้าวดีขึ้นเท่านั้น³⁵ ในขณะที่ในปัจจุบันกล่าวได้ว่าชาวบ้านที่ห้วยกลางบ้านไม่จำเป็นต้องแยกไปตั้งชุมชนต่างหากที่ห้วยกลางบ้านแล้ว เพราะบริเวณห้วยกลางบ้านไม่มีลำน้ำ การคมนาคมก็สะดวกขึ้น และบริการของรัฐ เช่น ไฟฟ้า โรงเรียน ก็อยู่ที่บ้านกองแขก ชาวบ้านจึงสามารถใช้พื้นที่ห้วยกลางบ้านเป็นเพียงที่ปลูกข้าวไร่หรือพืชเศรษฐกิจโดยไม่สามารถตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านกองแขกก็ได้ ดังนั้น ชาวบ้านที่ทำอะไรที่ห้วยกลางบ้านรวมทั้ง 3 ครอบครัวที่อยู่ห้วยกลางบ้านตลอดปีก็มาร่วมเลี้ยงผีเสื้อบ้าน(รวมทั้งเป็นศรัทธาของวัดกองแขกได้) อันแสดงถึงสถานะภาพว่าตนเป็นสมาชิกของบ้านกองแขกได้ ซึ่งแสดงว่า

³³ สัมภาษณ์ นายเวย เตปิน(45)

³⁴ สัมภาษณ์ นายจันทร์ดีบ นิปุณะ(54)

³⁵ สัมภาษณ์ นายแก้ว เจริญผล(11),นางมูล คิดสม(48)

การพยายามตั้งห่อผีเป็นเพิงการขยายด้านพื้นที่ทำกินเท่านั้น แต่ด้านความสัมพันธ์ยังถือว่าเป็นคนบ้านเดียวกันอยู่อย่างเดิม

ส่วนการเลี้ยงผีเพื่อความอุดมสมบูรณ์ที่เกี่ยวกับการทำไร่ทำนาของชาวบ้านอันได้แก่การเลี้ยงผีไร่ ผีนา ผีฝาย และผีถ้ำปูบอนนั้น พบว่าในปัจจุบันชาวบ้านยังคงเลี้ยงผีนาและผีไร่อยู่เช่นเดิม แต่การเลี้ยงผีไร่และผีถ้ำปูบอนเริ่มเปลี่ยนไปบ้างแล้ว การเลี้ยงผีไร่นั้นในปัจจุบันเนื่องจากชาวบ้านเลิกทำไร่ข้าวกันหมดแล้ว³⁶ ชาวบ้านบางคนก็ยังคงเลี้ยงผีไร่ในแปลงที่ปลูกพืชเศรษฐกิจอยู่เช่นเดิม³⁷

ผู้ที่ยังคงเลี้ยงผีไร่อยู่เหล่านี้คือผู้ที่ได้รับที่ไร่เป็นมรดกมาจากพ่อแม่จึงต้องเลี้ยงผีไร่ต่อจากพ่อแม่ที่เลี้ยงมาก่อน ส่วนผู้ที่เพิ่งบุกเบิกที่ไร่นิคมก็มักจะไม่เลี้ยงผีไร่แล้ว³⁸ ส่วนการเลี้ยงผีถ้ำปูบอนนั้นจะเลี้ยงในปีที่ฝนแล้ง น้ำไม่เพียงพอ หรือเมื่อข้าวเกิดโรคระบาด การเลี้ยงครั้งล่าสุดเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2537 โดยชาวบ้านทั้งบ้านกองแขกเหนือและกองแขกใต้ยังคงร่วมกันทำพิธีเช่นเดิม แต่เมื่อเลี้ยงแล้วก็ไม่ได้ผลนัก นอกจากนี้ยุคนี้การใช้น้ำมีอัตราสูงขึ้น ดังนั้นการเลี้ยงผีถ้ำปูบอนจะประสบผลสำเร็จมากยิ่งขึ้น ชาวบ้านจึงเริ่มคิดว่าต่อไปถ้าเลี้ยงผีถ้ำปูบอนแล้วไม่สามารถแก้ปัญหาได้ก็อาจจะเลิกทำพิธีเลี้ยงก็ได้³⁹

การเปลี่ยนแปลงในด้านการนับถือผีของชาวบ้านจึงสัมพันธ์อยู่กับการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจสังคมของชาวบ้าน ในยุคนี้ชาวบ้านยังคงนับถือผีเจ้านายเป็นที่พึ่ง ยังมีความเดือดร้อนมากชาวบ้านก็จะยังให้ความสำคัญกับผีเจ้านายมากขึ้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังพยายามยึดถือผีที่เกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ เช่น ผีไร่ ผีถ้ำปูบอน แต่เมื่อวิถีชีวิตของชาวบ้านหลุดออกมาจากการยังชีพมากขึ้นและสภาพแวดล้อมที่ถูกทำลายไปมากจนทำให้ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติลดลง อันส่งผลให้การบนบานไม่ได้ผลตามที่ชาวบ้านต้องการ ชาวบ้านก็เริ่มคลายความยึดถือผีลงไปเช่นกัน อย่างไรก็ตามถ้าการนับถือยังคงตอบสนองต่อความต้องการของชาวบ้านหรือความเชื่อเรื่องผียังคงทำหน้าที่ในบางด้านได้ดี ชาวบ้านก็ยังคงยึดถือต่อไป เช่น กรณีการพยายามใช้การนับถือผีเป็นเครื่องบ่งชี้ความเป็นสมาชิกชุมชนของผู้ที่อพยพจากบ้านกองแขกได้ไปอยู่ห้วยกลางบ้าน กรณีนี้จะสังเกตได้ว่ามีความเปลี่ยนแปลงการนับถือผีที่น่าสนใจ ความเปลี่ยนแปลงการให้ความหมายต่อผีของผู้ที่อพยพไปอยู่ห้วยกลางบ้านที่ปรับเปลี่ยนไปตามสังคมที่เปลี่ยนไปทำให้เห็นว่าชาวบ้านยังคงใช้ความเชื่อเรื่องผีในชีวิตประจำวัน ในกรณีนี้ความเชื่อเรื่องผีจึงยังคงมีชีวิต นั่นคือยังคงทำหน้าที่บ่งบอกถึงสถานภาพของผู้เป็นสมาชิกหนีได้ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นมิติทางการเมืองของความเชื่อเรื่องผี

³⁶ เหลือทำอยู่เพียง 3 ราย

³⁷ สัมภาษณ์ นายจันทร์ทิพย์ นิปุณะ(54), นางไล เตปิน(15)

³⁸ สัมภาษณ์ นายจันทร์ทิพย์ นิปุณะ(54)

³⁹ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41)

ในชุมชนที่ยังคงหลงเหลืออยู่ก็ได้ ทั้งนี้เพราะการพยายามรักษาสถานภาพการเป็นสมาชิกของบ้านกองแขกได้ซึ่งเป็นชุมชนใหญ่ไว้จะทำให้ผู้ที่อพยพไปอยู่ห้วยกลางบ้านไม่หลุดออกไปโดยสิ้นเชิง เนื่องจากต่อมาได้เห็นแล้วว่าการตั้งถิ่นฐานที่ห้วยกลางบ้านนั้นมีความลำบาก การรักษาสถานภาพการเป็นสมาชิกของบ้านกองแขกได้ไว้จึงเป็นช่องทางที่สามารถมีทางเลือกที่จะกลับมาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่บ้านกองแขกได้ได้อีกภายหลัง ดังนั้นการปรับตัวในเรื่องการนับถือผีของชาวบ้านจึงมีทั้งการปรับตัวด้านการจัดการทรัพยากร การพยายามหาที่พึ่ง รวมทั้งด้านการจัดความสัมพันธ์ของคนในชุมชนหรือด้านการเมืองของชุมชน ซึ่งเป็นการปรับตัวไปตามสถานการณ์ที่เป็นจริงของชุมชนในยุคนี้

ความขัดแย้งของชาวบ้านกองแขกเหนือและกองแขกใต้

ดังได้กล่าวแล้วว่าบ้านกองแขกเหนือและบ้านกองแขกใต้มีความขัดแย้งกันมาอย่างน้อยตั้งแต่ทศวรรษ 2490 มาแล้ว สาเหตุของความขัดแย้งน่าจะเกิดจากการที่คนอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานจากหลายแหล่งตั้งแต่ปลายยุคยังชีพจนถึงยุคผืนเป็นต้นมาและการใช้ทรัพยากรร่วมกันโดยเฉพาะน้ำซึ่งพบว่าได้เริ่มมีการขาดแคลนในบางปีที่ฝนตกน้อยบ้างแล้วในยุคผืน เมื่อถึงยุคนี้ซึ่งมีการปลูกพืชเศรษฐกิจและขุดเหมืองฝายเพิ่มขึ้นอีก ทำให้อัตราการใช้น้ำมีมากขึ้น การแย่งน้ำกันก็ยิ่งมีความรุนแรงขึ้น

จุดแตกหักที่สำคัญจุดหนึ่งคือในพ.ศ. 2524 ได้มีงานบุญที่วัดกองแขก ขณะที่พระกำลังเทศน์ได้เกิดการวิวาทกันระหว่างชาวบ้านกองแขกเหนือและบ้านกองแขกใต้ทำให้นายปิ่น ขยันการ ซึ่งเป็นคนกองแขกใต้ถูกชาวบ้านกองแขกเหนือตีด้วยเก้าอี้จนบาดเจ็บเป็นโลหิต เจ้าอาวาสซึ่งเป็นคนกองแขกเหนือพูดว่า “เอามันไปไว้ดอยเหล็ก(คือป่าช้าของวัดกองแขก) มิต้องพาไปโรงพยาบาล” ทำให้ชาวบ้านกองแขกใต้ยังไม่พอใจ จึงคิดจะแยกมาสร้างวัดใหม่ แต่ผู้ใหญ่บ้านขณะนั้นคือ นายศรีทน โมตาลี ซึ่งเป็นคนกองแขกเหนือที่ไปเอาเมียอยู่บ้านกองแขกใต้ได้น้ำมไว้เพราะเกรงว่าชาวบ้านจะยิ่งแตกแยกกันมากขึ้น แต่ก็มีภรรยาคนจนนายศรีทนน้อยใจจึงลาออกจากผู้ใหญ่บ้านใน พ.ศ. 2524⁴⁰ ผู้ที่ได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านคนต่อมาคือนายมา คัดสม ซึ่งเป็นคนบ้านกองแขกเหนือ ชาวบ้านกองแขกใต้เห็นว่านายมาได้ตั้งกรรมการหมู่บ้านผู้รับผิดชอบด้านวัดเข้าข้างบ้านกองแขกเหนือ ในที่สุดก็แยกไปสร้างวัดแห่งใหม่ที่บ้านกองแขกใต้ใน พ.ศ. 2526 โดยนิมนต์ พระป่วน ประภาโส ซึ่งเป็นคนบ้านกองแขกใต้จากวัดกองแขกไปเป็นเจ้าอาวาส การแยกวัดทำให้ทั้ง 2 กลุ่มห่างเหินกันมากขึ้น

ในด้านการปกครองชาวบ้านกองแขกใต้ก็เห็นว่าผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นคนกองแขกเหนือลำเอียงถึงผลประโยชน์เข้าสู่บ้านกองแขกเหนือประกอบกับแต่ละบ้านมีจำนวนครัวเรือนมาก ดังนั้นชาว

⁴⁰ สัมภาษณ์พระป่วน ประภาโส(41)

บ้านกองแขกได้จึงได้พยายามตั้งเป็นหมู่บ้านใหม่ แต่ผู้ใหญ่บ้านและราชการก็ไม่ได้ดำเนินการให้ชาวบ้านกองแขกได้จึงได้ประท้วงใน พ.ศ.2536⁴¹ แต่ก็ยังไม่มีการแยกหมู่บ้าน

ใน พ.ศ. 2538 ทางการได้แยกบ้านกองแขกและบ้านอื่นๆ อีก 7 หมู่บ้านเป็นตำบลใหม่ ชื่อ ตำบลกองแขก ได้มีการเลือกตั้งกำนันในเดือนตุลาคม 2538 โดยผู้ใหญ่บ้านบ้านกองแขกลงสมัครด้วย และได้รับการเลือกตั้งเป็นกำนัน ในการลงคะแนนชาวบ้านกองแขกได้ส่วนใหญ่ได้ลงคะแนนให้ผู้ใหญ่บ้านเนื่องจากผู้ใหญ่บ้านได้รับปากว่าเมื่อเป็นกำนันจะทำเรื่องขอแยกบ้านกองแขกได้ให้เป็นหมู่บ้านใหม่⁴² แต่ใน พ.ศ. 2539 ทางการก็ยังแยกหมู่บ้านอื่นเป็นหมู่บ้านใหม่ทั้งที่มีเงื่อนไขเหมาะสมน้อยกว่าบ้านกองแขกได้ ทำให้ชาวบ้านกองแขกได้มองว่าผู้ใหญ่บ้านซึ่งได้เป็นกำนันคนใหม่ไม่อยากจะให้แยกเพราะจะทำให้ได้งบประมาณน้อย ทั้งที่เมื่อได้งบประมาณมาก็แบ่งสรรให้อย่างลำเอียง

ความขัดแย้งดังกล่าวจึงมาจากเหตุพื้นฐานของการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านที่ทำให้ชาวบ้านได้ประโยชน์ไม่เท่ากันทำให้เกิดความแตกต่างกันมากยิ่งขึ้น ในยุคพัฒนาชาวบ้านยังขัดแย้งกันมากขึ้นเนื่องจากการใช้ทรัพยากรโดยเฉพาะน้ำมากขึ้น และบทบาทของรัฐที่เข้าไป เช่น การออกเอกสารสิทธิไม่เท่าเทียมกันล้วนร่วมกันเป็นสาเหตุทำให้ชาวบ้านทั้ง 2 บ้านยังขัดแย้งกันรุนแรงสาเหตุของความขัดแย้งของชาวบ้านจึงมีความเป็นมาที่ซับซ้อนและยาวนานจนทำให้ความขัดแย้งขยายวงกว้างขึ้นจนชุมชนไม่สามารถจัดการกับความขัดแย้งได้ นอกจากนี้การพัฒนาโดยยังทำให้เกิดเงื่อนไขให้ชาวบ้านยังขัดแย้งกันมากโดยเฉพาะการส่งเสริมการปลูกพืชเพื่อขายที่ทำให้ต้องใช้ทรัพยากรมากขึ้น แต่การจัดการทรัพยากรหรือการเข้าถึงทรัพยากรของทั้งสองบ้านก็ไม่เท่ากัน ดังนั้นความขัดแย้งจึงยิ่งรุนแรงขึ้น และยังคงดำรงอยู่มาจนปัจจุบัน

ระบบศรัทธาวัด

การแยกวัดใน พ.ศ. 2526 ได้ทำให้มีการแบ่งศรัทธาวัดกันด้วย เดิมนั้นศรัทธาของวัดกองแขกมี 8 หมวด โดยอยู่ในบ้านกองแขกเหนือและกองแขกใต้บ้านละ 4 หมวด เมื่อมีการแยกวัดศรัทธาวัดบ้านกองแขกได้จึงแยกมาอยู่กับวัดกองแขกได้ มีเพียงคนแก่บ้านกองแขกได้ 2-3 คนเท่านั้นที่ยังคงเป็นศรัทธาของวัดกองแขกเหนือเนื่องจากถือว่าเคยทำบุญที่วัดกองแขกเหนือมาโดยตลอด ดังนั้นแต่ละวัดจึงมีคณะศรัทธาวัดวัดละ 4 หมวด

เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้นจึงทำให้มีการปรับจำนวนของหมวดวัด เดิมนั้นถ้ามีการออกรือนเพิ่ม ครอบครัวใหม่จะเข้าเป็นสมาชิกของหมวดวัดที่อยู่บ้านใกล้เคียงกัน ดังนั้นบางหมวดจึงมีสมาชิกมากกว่าบางหมวด ในพ.ศ. 2533 บ้านกองแขกเหนือจึงจัดแบ่งหมวดวัดใหม่ และทำให้แต่

⁴¹ สัมภาษณ์ นายคำ เจริญผล(46)

⁴² สัมภาษณ์ นายคำ เจริญผล(46)

ละหมวดมีขนาดเล็กลงเพื่อให้การบริหารหมวดเป็นไปได้ง่าย จึงแบ่งหมวดวัดเป็น 10 หมวด หลังจากนั้นจึงยุบ 1 หมวดไปรวมกับหมวดอื่นในราว พ.ศ.2535 จึงมีศรัทธาวัด 9 หมวด ๆ ละ 12 ครอบครัว แต่เนื่องจากแต่ละหมวดมีขนาดเล็กจึงเก็บเงินได้น้อย การไปร่วมงานบุญกับวัดอื่นจึงต้องรวมกันไปคราวละ 2 หมวด⁴³ ส่วนบ้านกองแขกได้ในราว พ.ศ.2538 ได้แบ่งหมวดวัดใหม่โดยเพิ่มอีก 1 หมวดเป็น 5 หมวด มีสมาชิกหมวดละประมาณ 23-24 คน⁴⁴

การจัดประเภทของศรัทธาวัดที่เพิ่มขึ้นใหม่ในยุคนี้ก็ต่างไปจากเดิม เดิมนั้นจะพิจารณาว่าผู้ใดมีฐานะหรือไม่จากการมีที่ดินเป็นสำคัญ แต่ปัจจุบันจะพิจารณาจากหลาย ๆ ด้าน เพราะบางคนที่มีที่ดินก็อาจไม่ใช่คนมีฐานะ เนื่องจากขาดน้ำทำนา บางคนไม่มีที่ดินแต่มีไร่และใช้ที่ไร่ปลูกพืชเศรษฐกิจจนมีฐานะก็มี ส่วนคนที่เคยเป็นสมาชิกของครอบครัวของคนที่มีฐานะเมื่อหัวหน้าครอบครัวเสียชีวิตลงผู้ที่สืบต่อมาก็มักจัดอยู่ในประเภทหมวดวัดเดียวกันเพราะการทำการเกษตรมักจะไม่ได้นำมีกำไรหรือขาดทุนจนฐานะเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว⁴⁵ อย่างไรก็ตามผู้ที่ถูกจัดให้เป็นประเภทที่ 1 ก็มักจะเป็นผู้ที่มีนามาก มีไร่และปลูกพืชเศรษฐกิจจนสามารถสร้างฐานะได้⁴⁶

ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 4 เมือง(สี่เป้ง)จะมีพิธีदानข้าวใหม่โดยเอาข้าวใหม่ไปถวายพระ เดิมนั้นชาวบ้านจะนำข้าวใหม่มาถวายตามศรัทธา โดยไม่กำหนดแน่นอน กรรมกรก็จะนำข้าวไปขาย นำเงินไปซื้อของใช้ที่จำเป็นให้แก่วัด พิธีดังกล่าวปัจจุบันวัดกองแขกเหนือก็ยังคงปฏิบัติเช่นนี้อยู่ แต่วัดกองแขกใต้ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เพราะชาวบ้านทำนาไม่ได้ผลมากนักและเลิกทำไร่ข้าวกันมาราว 10 ปีแล้ว ในช่วงหลังชาวบ้านได้ถวายเป็นเงินแทนข้าวกันมาก ดังนั้นใน พ.ศ. 2538 จึงตกลงกันว่าพิธีदानข้าวใหม่ของวัดกองแขกใต้จะเปลี่ยนเป็นถวายด้วยเงิน 30 บาทแทน⁴⁷

แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงด้านการจัดการภายในของระบบศรัทธาวัด แต่บทบาทของศรัทธาวัดก็ยังคงเหมือนเดิม คือ การไปร่วมงานบุญที่วัดอื่นและการดูแลรักษาวัดของตนอันเป็นบทบาทในการจัดองค์กรทางสังคมด้วยการสร้างเครือข่ายกับชุมชนอื่น การแยกวัดจึงทำให้ระบบการบริหารของคณะศรัทธาวัดทั้ง 2 วัดต่างกันไปตามเงื่อนไขของชุมชนของตน เช่น พิธีदानข้าวใหม่ดังที่กล่าวแล้ว

⁴³ สัมภาษณ์ นายสงวน โพธิ์นา(22)

⁴⁴ สัมภาษณ์ นายเวย เตปิน(45)

⁴⁵ สัมภาษณ์ นายบุญมาก ธนะฟู(53)

⁴⁶ สัมภาษณ์ นายอรรถ บุญเทียม(57), นายบุญมาก ธนะฟู(53)

⁴⁷ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41)

1.5 การหาทางออกของชาวบ้าน

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลาย ๆ ด้านในยุคนี้ ทั้งด้านความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติ ได้ทำให้ชาวบ้านกองแขกหลุดออกจากวิถีชีวิตแบบยังชีพไปผูกติดกับระบบตลาดซึ่งชาวบ้านไม่สามารถควบคุมได้มากขึ้น ขณะเดียวกันก็ขยายอำนาจเข้ามาบีบบังคับมากขึ้น โดยเฉพาะการควบคุมการใช้ทรัพยากรป่าไม้และที่ดินอันเป็นปัจจัยพื้นฐานของการทำมาหากินแบบยังชีพของชาวบ้าน ชาวบ้านจึงมีความไม่มั่นคงในการดำรงชีวิตยิ่งขึ้น ในยุคนี้จึงจะเห็นถึงการปรับตัวของชาวบ้านเพื่อหาทางออกจากสภาพดังกล่าว ซึ่งอาจจะแบ่งได้เป็น 3 แนวทางใหญ่ ๆ คือ การพยายามดำรงการผลิตแบบยังชีพไว้บางส่วน การพยายามสร้างความมั่นคงให้กับอาชีพและการถือครองที่ดิน และการพยายามดึงทรัพยากรจากส่วนอื่น ๆ มาใช้ประโยชน์

1.5.1 การพยายามดำรงการผลิตแบบยังชีพไว้บางส่วน

การผลิตแบบยังชีพเป็นการผลิตเพื่อตอบสนองความจำเป็นในการบริโภคด้วยการใช้ปัจจัยในการผลิตที่มีอยู่รอบตัวมาใช้ประโยชน์โดยไม่ได้หวังกำไรแบบการผลิตเพื่อขาย การผลิตแบบยังชีพจึงต้องอาศัยความสมบูรณ์ของธรรมชาติมาก ในยุคพัฒนาเมื่อชาวบ้านปลูกพืชเพื่อขายและวิถีชีวิตของชาวบ้านเริ่มผูกติดกับระบบตลาดมากขึ้นก็ได้ทำให้การผลิตแบบยังชีพของชาวบ้านลดลงและหันไปผลิตเพื่อขายมากขึ้น ชาวบ้านบางคนจึงเห็นว่าการเลิกผลิตแบบยังชีพหันมาปลูกพืชเพื่อขาย เป็นการเปลี่ยนแปลงในด้านลบที่สำคัญของบ้านกองแขกเพราะเป็นการทำลายสภาพธรรมชาติและทางเลือกของตนเอง เนื่องจากการผลิตแบบยังชีพจะมีทางผลิตหลายประตุ แต่เมื่อมาปลูกพืชเพื่อขายก็มีเพียงประตุเดียว ถ้าเสียหายก็เสียหายหมดไปเลย⁴⁸ เช่น ก่อนทศวรรษ 2520 ชาวบ้านทุกครอบครัวนอกจากจะปลูกพืชแล้วยังมีการเลี้ยงสัตว์ คือ วัว ควายด้วย แต่เมื่อปลูกพืชเศรษฐกิจก็ทำให้ไม่มีที่เลี้ยงสัตว์ จึงต้องเลิกเลี้ยงไป ในพ.ศ.2539 พบว่ามีผู้เลี้ยงวัวควายเพียง 10 ครอบครัวเท่านั้น โดยบางคนก็ให้ชาวปกากะญอเอาไปเลี้ยงเพื่อปันลูกกัน⁴⁹

การปลูกพืชเศรษฐกิจแม้จะทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้น แต่ชาวบ้านก็มีรายจ่ายเพิ่มขึ้นเช่นกัน รายจ่ายมักจะถูกใช้ไปเพื่อเป็นต้นทุนการผลิตต่อไป เช่น ปุ๋ย ยาเคมี เมล็ดพันธุ์ รถมอเตอร์ไซด์ รถกระบะรวมทั้งการนำไปสร้าง ความมั่นคงด้านอื่นๆ ซึ่งสังเกตได้ว่าเป็นการสร้าง ความมั่นคงในระดับครอบครัวมากขึ้นในขณะที่เดิมนั้นความมั่นคงของแต่ละครอบครัวจะสัมพันธ์กับความมั่นคงของชุมชนอย่างมาก ดังเช่นกรณีของการสร้างบ้านเรือน เดิมจะสร้างด้วยไม้ไผ่ไม่ต้องตั้งซึ่ง

⁴⁸ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41)

⁴⁹ สัมภาษณ์ นายมิกิ เจนจิตสันติ(81), นายจันต๊ะ นิปุณณะ(54), แบบสอบถามการเก็บรวบรวมข้อมูลระดับหมู่บ้าน พ.ศ. 2539 สํารวจโดย นายมา คิตสม(12)

ต้องเปลี่ยนหลังคาโดยการให้วัววนเพื่อนบ้านปอย แต่ในยุคนี้ชาวบ้านจะพยายามสร้างบ้านที่ถาวรแข็งแรง ซึ่งอาจเป็นเพราะรู้อยู่แล้วว่าไม่อาจให้วัววนคนอื่นได้ นั่นคือความมั่นคงในชีวิตที่เคยได้จากชุมชนได้เริ่มหายไปบ้างแล้ว การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนอกจากเกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านหาความมั่นคงจากการมีเงินได้ง่ายขึ้นจากการปลูกพืชเพื่อขายโดยไม่ต้องพึ่งพาชุมชนมากเหมือนในอดีตแล้ว ยังเกิดจากแรงบีบคั้นอื่น ๆ อีกก็ได้ เช่น การสร้างบ้านถาวร แข็งแรงขึ้น เนื่องจากถูกรัฐบีบ โดยเข้มงวดการใช้ป่าของชาวบ้านมากขึ้น จึงพบว่าก่อนทศวรรษ 2520 บ้านเรือนของชาวกองแขกเกือบทุกหลังทำด้วยไม้ไม่มุงตองตึง กลางทศวรรษ 2520 ชาวบ้านเริ่มสร้างบ้านด้วยไม้ที่แข็งแรงมากขึ้น ในพ.ศ. 2535 พบว่าชาวบ้านสร้างบ้านมุงหลังคากระเบื้อง ถึง 212 ครอบครัวยังมุงตองตึง 31 ครอบครัวยังและ พ.ศ. 2538 มีชาวบ้านสร้างบ้านมุงหลังคาด้วยกระเบื้อง 249 ครอบครัวยังมุงตองตึงเพียง 2 ครอบครัวยังเท่านั้น⁵⁰ ในราว พ.ศ. 2520 บ้านกองแขกมีจักรยานยนต์เพียง 2 คัน แต่ใน พ.ศ. 2538 พบว่ามีจักรยานยนต์ต่ำกว่า 250 คัน มีรถยนต์ 9 คัน⁵¹ ซึ่งสังเกตได้ว่าในยุคนี้จักรยานยนต์และรถยนต์ถูกใช้เป็นเครื่องมือการผลิตของชาวบ้านด้วย เช่น การที่ชาวบ้านต้องปลูกพืชหลายชนิด บางครั้งต้องมีพื้นที่หลายแห่งซึ่งอาจจะอยู่ไกลกัน ดังนั้นชาวบ้านจึงต้องใช้จักรยานยนต์ในการเดินทางเพื่อให้สามารถทำการผลิตหลายแปลงในเวลาเดียวกันได้ รถยนต์และจักรยานยนต์ยังทำให้สะดวกในการติดต่อสื่อสารกับภายนอก ขนวัสดุอุปกรณ์ ขนผลผลิต รวมทั้งอาจรับจ้างหารายได้ด้วยก็ได้ ในขณะที่ผู้ไม่มีจักรยานยนต์บางครั้งก็อาจไม่สามารถปรับตัวได้เท่า เช่น ไม่สามารถทำการเกษตรในหลายแปลงได้ เป็นต้น⁵² ส่วนรายจ่ายที่เป็นต้นทุนในการปลูกพืชเศรษฐกิจก็มีสูงเช่นกัน ดังเช่น ต้นทุนในการปลูกถั่วเหลือง 1 ไร่ ชาวบ้านต้องจ่าย ดังนี้

การปลูกถั่วเหลืองหน้าฝน หรือ ถั่วฝน จะปลูกในพื้นที่ไร่ที่ลาดชัน ชาวบ้านจะปลูกในช่วงประมาณ เดือนมิถุนายน-ตุลาคม ในการปลูก 1 ไร่ชาวบ้านจะต้องลงทุนดังตารางที่ 5.1 โดยผลผลิตต่อ 1 ไร่จะได้ประมาณ 30 ถัง (ถังละ 15 กิโลกรัม) ขายได้ประมาณถังละ 100 บาท ดังนั้นในการปลูกถั่วฝน 1 ไร่ โดยใช้ระยะเวลา 4-5 เดือนชาวบ้านจะได้รายได้สุทธิประมาณ 2,160 บาท

ส่วนการปลูกถั่วเหลืองหลังฤดูเก็บเกี่ยว หรือ ถั่วแล้ง จะปลูกในพื้นที่นา ในช่วงประมาณ เดือน มกราคม-เมษายน ในการปลูก 1 ไร่ ชาวบ้านจะต้องลงทุนดังตารางที่ 5.2 โดยผลผลิตต่อ 1 ไร่จะได้ประมาณ 20-25 ถังขายได้ประมาณถังละ 120 บาท ดังนั้นในการปลูกถั่วแล้ง 1 ไร่โดยใช้ระยะเวลาประมาณ 4 เดือนจะได้รายได้สุทธิประมาณ 1,300-1,900 บาท

⁵⁰ สัมภาษณ์ นายจันต๊ะ นิปุณณะ(54), นายอาคม แก้วคำ(59), นายตา กรรณิเกศ(42), นายมา คัดสม(12), กชช. 2 ค. ปี 2535

⁵¹ สัมภาษณ์ นายจันต๊ะ นิปุณณะ(54)

⁵² สัมภาษณ์ นายหิรัญ สมหมาย(30), นายสะอาด มุทุมม(28)

ตารางที่ 5.1 ต้นทุนการปลูกถั่วเหลืองหน้าฝนของบ้านกองแขก

รายการ	จำนวนเงิน
-ค่ายาฆ่าหญ้ากรัมม็อกโซน 1 ลิตร	100 บาท
-ค่ายาคลุมหญ้า	200 บาท
-ค่าปุ๋ย	400 บาท
-ค่าจ้างแรงงานในช่วงปลูกและเก็บเกี่ยววันละ 70 บาท 2 วัน (โดยมักจะจ้างชาวปากะญอที่ลงมารับจ้างโดยหักค่าอาหาร 3 มื้อ ต่อวัน)	140 บาท
รวมรายจ่ายการปลูกถั่วฝน ต่อ 1 ไร่	840 บาท

ตารางที่ 5.2 ต้นทุนการผลิตถั่วเหลืองหน้าแล้งของบ้านกองแขก

รายการ	จำนวนเงิน
-ยาคลุมหญ้า	200 บาท
-ปุ๋ย	400 บาท
-ยาฆ่าแมลง	100 บาท
-ค่าจ้างในการปลูกและเก็บเกี่ยวประมาณ 4 วัน วันละ 100 บาท (มักจ้างคนในหมู่บ้านเดียวกัน)	400 บาท
รวมรายจ่ายต่อ 1 ไร่	1,100 บาท

การปลูกถั่วฝน ชาวบ้านจะปลูกกันเกือบทุกคน โดยมากจะปลูกกันครอบครัวละประมาณ 8 ไร่ ดังนั้นจึงได้รายได้จากการปลูกถั่วฝนในพื้นที่ 8 ไร่ ประมาณครอบครัวละ 65,280 บาท ต่อปี ส่วนการปลูกถั่วแล้งจะปลูกเฉพาะผู้ที่มีนาที่น้ำพอเพียงเท่านั้น ซึ่งมีราว 30 ครอบครัว โดยปลูกครอบครัวละประมาณ 3 ไร่ ดังนั้นผู้ปลูกจึงมีรายได้จากการปลูกถั่วแล้งประมาณครอบครัวละ 3,900-11,700 บาท ต่อปี⁵³

ส่วนด้านรายจ่ายของชาวบ้าน นอกจากจะจ่ายสำหรับการผลิตโดยตรงแล้ว ชาวบ้านยังต้องจ่ายมากขึ้นในด้านอื่นด้วย เช่น รักษาโรค เลื้อยผ้า เครื่องใช้ไฟฟ้า ปรับปรุงบ้านเรือน เครื่องอำนวยความสะดวกอื่น ๆ รถยนต์ จักรยานยนต์ และรายจ่ายทางสังคมต่างๆ เป็นต้น ดังนั้นแม้จะมีรายรับจำนวน

⁵³ สัมภาษณ์ นายนพพร ก้อนแก้ว(36)

มาก แต่ชาวบ้านก็มีรายจ่ายมากขึ้นเช่นกัน ซึ่งก็อาจถือได้ว่าเป็นการ “ลงทุน” อย่างหนึ่งในสภาพสังคมปัจจุบัน แต่ก็นับเป็นรายจ่ายที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับการผลิตโดยตรงนัก

การปลูกพืชเศรษฐกิจแม้จะทำให้ชาวบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นก็เห็นว่ายังไม่มีอัตราที่สูงนัก โดยเฉพาะเมื่อชาวบ้านต้องมีรายจ่ายเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นแม้ชาวบ้านจะหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น แต่ชาวบ้านก็ยังคงไม่มั่นใจในการปลูกพืชเศรษฐกิจนัก เพราะการปลูกพืชเศรษฐกิจมักจะประสบปัญหาการขาดน้ำหรือได้ผลผลิตน้อย และปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ⁵⁴ ดังนั้นชาวบ้านจึงยังคงมีความพยายามรักษาวินัยชีวิตแบบยังชีพบางส่วนไว้ เช่น การปลูกพืชผักไว้บริโภค⁵⁵ เพื่อเป็นการลดรายจ่าย นอกจากนี้โอกาสในการปรับตัวมาปลูกพืชเศรษฐกิจของชาวบ้านก็มีไม่เท่ากัน

คนที่ยังปลูกพืชเศรษฐกิจได้น้อยก็ยังคงยึดอยู่กับการผลิตแบบยังชีพอยู่มาก และพยายามสะสมทุนเพื่อลงทุนในการปลูกพืชเศรษฐกิจให้มากขึ้น เมื่อปลูกพืชเศรษฐกิจได้มากขึ้น การพึ่งพาการผลิตแบบยังชีพก็ลดลง แต่ปัจจุบันชาวบ้านทุกคนก็ยังคงต้องรักษารูปแบบการผลิตแบบพึ่งตนเอง หรือแบบยังชีพบางอย่างไว้ เช่น ชาวบ้านจะทอผ้าใช้เองจำพวก ผ้าปูที่นอน เสื้อผ้าใส่ทำงาน ผ้าห่ม โดยเฉพาะชาวบ้านกองแขกเหนือ ซึ่งมีสภาพเศรษฐกิจดีกว่า จึงสามารถใช้เวลาว่างช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวมาทอผ้าได้มากกว่า และชาวบ้านจะปลูกผักไว้บริโภคเองในแปลงพืชเศรษฐกิจด้วย รวมทั้งการหันมาเลี้ยงหมู ไก่ เพิ่มขึ้น เพื่อขายและกินเอง⁵⁶

ส่วนคนที่ยังปรับตัวมาปลูกพืชเศรษฐกิจได้น้อยนั้น จะยังคงยึดอยู่กับวิถีแบบยังชีพมาก ดังจะพบว่าชาวบ้าน 3 คนที่ยังทำไร่ข้าวอยู่นั้น ยังไม่มีทุนพอที่จะปลูกพืชเศรษฐกิจได้มาก จึงยังคงยึดการทำไร่ข้าวไว้ คือนายหิรัญ สมหมาย นายสงัด งามช่วง และนายศรีนวล สานอิน ทั้ง 3 คน จะทำทั้งปลูกข้าวไร่และปลูกถั่วเหลือง และมีเพียงนายสงัดเท่านั้นที่มีที่นา แต่ก็มีเพียงเล็กน้อย ในที่นี้จะพิจารณากรณีของนายหิรัญ สมหมายเป็นตัวอย่าง

นายหิรัญ สมหมาย เกิดเมื่อ พ.ศ. 2505 แต่งงานเมื่อ พ.ศ. 2524 มีลูก 1 คนยังเรียนหนังสืออยู่จึงไม่สามารถช่วยงานครอบครัวได้ พ่อแม่ของนายหิรัญไม่มีที่นาเลย นายหิรัญจึงไม่ได้รับที่นาเป็นมรดก จึงไปบุกเบิกที่ไร่ 2 แปลง ๆ ละ 1 ไร่ และ 5 ไร่ ใช้เป็นที่ปลูกข้าวไร่ ต่อมาใน พ.ศ. 2530 นายหิรัญได้ทำนาฝ้าแก่กับนายประพันธ์ โพธิ์นา ซึ่งเป็นคนบ้านเดียวกัน โดยเอาพื้นที่ไร่มาปลูกถั่วเหลือง จน พ.ศ. 2537 เห็นว่าการทำนาฝ้าแก่ไม่ทำให้มีข้าวพอกินนัก ประกอบกับบริเวณที่ไร่ของนายโต คิดสม ซึ่งเป็นลุงของนายหิรัญนั้นนายโตได้ปล่อยทิ้งไว้และนำเข้าร่วม

⁵⁴ สัมภาษณ์ นายนพพร ก้อนแก้ว(36)

⁵⁵ สัมภาษณ์ นายจันทร์ดีบ นิปุณะ(54)

⁵⁶ สัมภาษณ์ นายจันทร์ดีบ นิปุณะ(54)

โครงการปลูกสัก โดยเริ่มปลูกใน พ.ศ.2537 เป็นปีแรก ในช่วงประมาณ 4-5 ปีแรกที่ต้นสักยังไม่โตนักนายโตก็ได้ให้นายหิรัญไปทำไร่ที่แปลงปลูกสักดังกล่าวในพื้นที่จำนวน 3 ไร่โดยไม่คิดค่าเช่าใด ๆ นายหิรัญจึงได้เลิกทำนาผาเก็งกับนายประพันธ์ ทุนในการปลูกข้าวและถั่วเหลืองของนายหิรัญได้มาจากการกู้ยืม ธกส. ซึ่งเข้ามาในบ้านกองแขกใน พ.ศ. 2532 โดยจะยืมปีละประมาณ 10,000 ถึง 30,000 บาททุกปี ด้วยอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 11 เงินที่กู้ยืมจาก ธกส. จะนำมาใช้เป็นทุนในการปลูกข้าวไร่ ปลูกถั่วเหลือง และให้จ่ายในชีวิตประจำวัน การปลูกข้าว 3 ไร่จะต้องใช้จ่าย ดังตารางที่ 5.3

ตารางที่ 5.3 ต้นทุนการปลูกข้าวไร่ของบ้านกองแขก

รายการ	จำนวนเงิน
-ปุ๋ย 1 กระสอบ	310 บาท
-ยาฆ่าหญ้า 2 ลิตร	210 บาท
-ยาคุมหญ้า	285 บาท
รวมรายจ่ายการปลูกข้าวไร่ 3 ไร่	805 บาท

การปลูกข้าวไร่ในพื้นที่ 3 ไร่จะได้ปริมาณข้าวประมาณ 120 ถัง ซึ่งจะสามารถใช้บริโภคได้ประมาณ 10 เดือน แต่บางปีก็ได้ข้าวน้อยกว่านี้ ทำให้บริโภคได้เพียง 8 เดือน หรือขาดข้าวถึง 4 เดือนก็มี นอกจากนี้ข้าวไร่จะอ่อนนุ่ม เม็ดเล็กกว่า กินอร่อย ทำให้กินได้มากจึงเปลืองกว่าการกินข้าวนา นายหิรัญจึงต้องซื้อข้าวกินทุกปี

แต่ละปีนายหิรัญจะไม่มีเงินเหลือเก็บเลย การมีแหล่งทุนให้กู้ยืม คือ ธกส. ทำให้นายหิรัญเป็นหนี้สิน บางปีที่ผลิตถั่วเหลืองไม่ดีหรือราคาต่ำก็จะขาดทุน แต่ก็ต้องเสียดอกเบี้ยให้แก่ ธกส.ทุกปี นายหิรัญไม่สามารถยืมเงิน ธกส. มาเป็นทุนเพื่อปลูกถั่วเหลืองได้มากกว่ากว่านี้เพราะมีแรงงานเพียง 2 คนเท่านั้น ถ้าปลูกมากกว่านี้จะต้องจ้างแรงงานเพิ่ม ซึ่งจะไม่คุ้มกับการลงทุน อันทำให้เห็นว่าการพยายามเพิ่มรายได้จากการปลูกพืชเศรษฐกิจทำให้เกษตรกรต้องขูดรีดตัวเองมากขึ้นในรูปของการใช้แรงงาน การกู้ยืมเงินจาก ธกส. จึงไม่ได้ทำให้นายหิรัญสามารถสะสมทรัพย์สินเพิ่มขึ้นมากนัก และยังทำให้ต้องทำงานหนักขึ้นและหลายอย่างขึ้นเพื่อหาเงินมาชำระคืน ธกส. เช่น การรับจ้างการทอผ้า ในหน้าแล้ง เป็นต้น

นายหิรัญจึงยังคงยึดการปลูกข้าวเอาไว้เพราะเห็นว่า

-การปลูกข้าวไร่ให้ทุนน้อยกว่า ขณะที่การปลูกถั่วเหลืองต้องยืมเงินจากธกส. และต้องใช้คืนภายหลังจำนวนมากกว่าการปลูกข้าวไร่

-การปลูกข้าวไร่จะได้เร็วกว่า จะได้เป็นข้าว สามารถกินได้
 -การได้เป็นข้าวแม้เราจะไม่มียากก็ขายไปยาก เพราะเสียดาย แต่การปลูก
 ไร่จะได้เป็นเงินและเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นได้ง่าย⁵⁷

จึงจะเห็นว่าผู้ที่จะได้ประโยชน์จากการปลูกพืชเศรษฐกิจมากก็คือผู้ที่มีทุนมาก อันได้แก่ ที่
 ดิน แรงงาน และทุน ส่วนผู้ที่มีทุนน้อยก็จะพยายามสะสมทุนไว้โดยมีแนวโน้มว่าจะต้องขูดรีดตัว
 เองมากทั้งรูปของการใช้แรงงาน และยังคงยึดวิถีชีวิตแบบยังชีพไว้เป็นหลัก กล่าวได้ว่าสำหรับชาว
 บ้านกองแขกทุกคนยังคงพยายามรักษารูปแบบการผลิตแบบยังชีพไว้รองรับการสะสมทรัพย์สินจากการ
 ปลูกพืชเศรษฐกิจด้วย โดยผู้ที่มีทุนน้อยจะมีโอกาสเข้าหาประโยชน์จากการปลูกพืชเศรษฐกิจได้
 น้อยกว่าและยังคงยึดรูปแบบการผลิตแบบยังชีพไว้มากกว่า

อย่างไรก็ตามแม้ชาวบ้านทุกกลุ่มในชุมชนจะปรับตัวไปเช่นไร แต่ผู้ที่จะได้รับ
 ประโยชน์สูงสุดก็คือ แหล่งทุนเงินกู้และพ่อค่านั่นเอง เช่น ธกส. พ่อค้าเรื่องมือการเกษตร พ่อค้า
 คนกลาง รวมทั้งร้านค้าเครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ที่มีจำนวนมากขึ้น เช่นกัน

นอกจากนี้กิจกรรมธนาคารข้าวก็มีส่วนช่วยในการปรับตัวของชาวบ้าน ธนาคารข้าวเริ่มขึ้นใน
 ราว พ.ศ. 2525 โดยการสนับสนุนของโครงการลุ่มน้ำ ในระยะแรกชาวบ้านกู้ยืมกัน
 มาก แต่ต่อมาหลัง พ.ศ. 2530 ข้าวก็ลดลง ผู้ที่ยังกู้ยืมอยู่มักจะเป็นผู้ที่ยากจนมีข้าวไม่พอกิน
 ส่วนผู้ที่เลิกกู้ยืมข้าวขึ้นนั้นเป็นเพราะเริ่มมีรายได้จากการปลูกพืชเศรษฐกิจ จึงไปซื้อข้าวกินแทนการ
 กู้ยืมจากธนาคารข้าวซึ่งต้องเสียดอกเบี้ยและยุ่งยากเนื่องจากปัจจุบันชาวบ้านเลิกทำไร่ข้าวกันแล้ว ใน
 พ.ศ. 2539 ชาวบ้านก็เริ่มคืนเป็นเงินแทน โดยตีราคาตามราคาข้าวที่ขายกันในหมู่บ้านแล้วกรรมการจะ
 ซื้อข้าวจากผู้ที่มีข้าวในหมู่บ้านมาแทน สมาชิกที่มายืมข้าวจะมีไม่มากนัก ในพ.ศ. 2536
 มีประมาณ 40 คน พ.ศ. 2537 มีประมาณ 30 คน และ พ.ศ. 2538 มีประมาณ 20 คน⁵⁸ ดัง
 นั้นธนาคารจึงยังสามารถเป็นที่พึ่งของคนยากจนที่ข้าวไม่พอกินได้อยู่ ธนาคารข้าวจึงมีประโยชน์ต่อการ
 ปรับตัวของผู้ที่ยังคงมีวิถีชีวิตแบบยังชีพ ธนาคารข้าวไม่หายไปจากการกู้ยืมมากนัก แต่ผู้ที่มีฐานะ
 จะไม่เข้าร่วมนัก อย่างไรก็ตามสำหรับธนาคารข้าวบ้านกองแขกเนื่องจากคนมากู้ยืมข้าวน้อยลง
 ต่อไปกรรมการอาจจะพิจารณาเปลี่ยนกิจกรรมธนาคารข้าวเป็นกิจกรรมอื่นด้วย เช่น เป็นเงินกู้ หรือ
 สวัสดิการอื่น ๆ ของหมู่บ้าน⁵⁹

⁵⁷ สัมภาษณ์ นายหิรัญ สมหมาย(30)

⁵⁸ สัมภาษณ์ นายมา คัดสม(12)

⁵⁹ สัมภาษณ์ นายมา คัดสม(12),นายบุญมาก ธนะฟู(53)

1.5.2 การพยายามสร้างความมั่นคงให้กับอาชีพและการถือครองที่ดิน

ที่ดินถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญของการทำมาหากินของชาวบ้าน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคนี้ ได้ทำให้ชาวบ้านเริ่มไม่มีความมั่นคงในการถือครองที่ดิน อันเนื่องมาจากบทบาทของรัฐที่เข้ามาควบคุมการใช้ที่ดินของชาวบ้านมากขึ้น ประชากรที่เพิ่มมากขึ้น และการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินมาปลูกพืชเศรษฐกิจ ซึ่งต้องใช้พื้นที่จำนวนมาก ชาวบ้านจึงเริ่มปรับตัวในด้านการถือครองที่ดิน การปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดิน รวมไปถึงการปรับเปลี่ยนด้านอาชีพและการหาทางสร้างทางเลือกอื่น ๆ ด้วย

การสร้างความมั่นคงด้านการถือครองที่ดิน

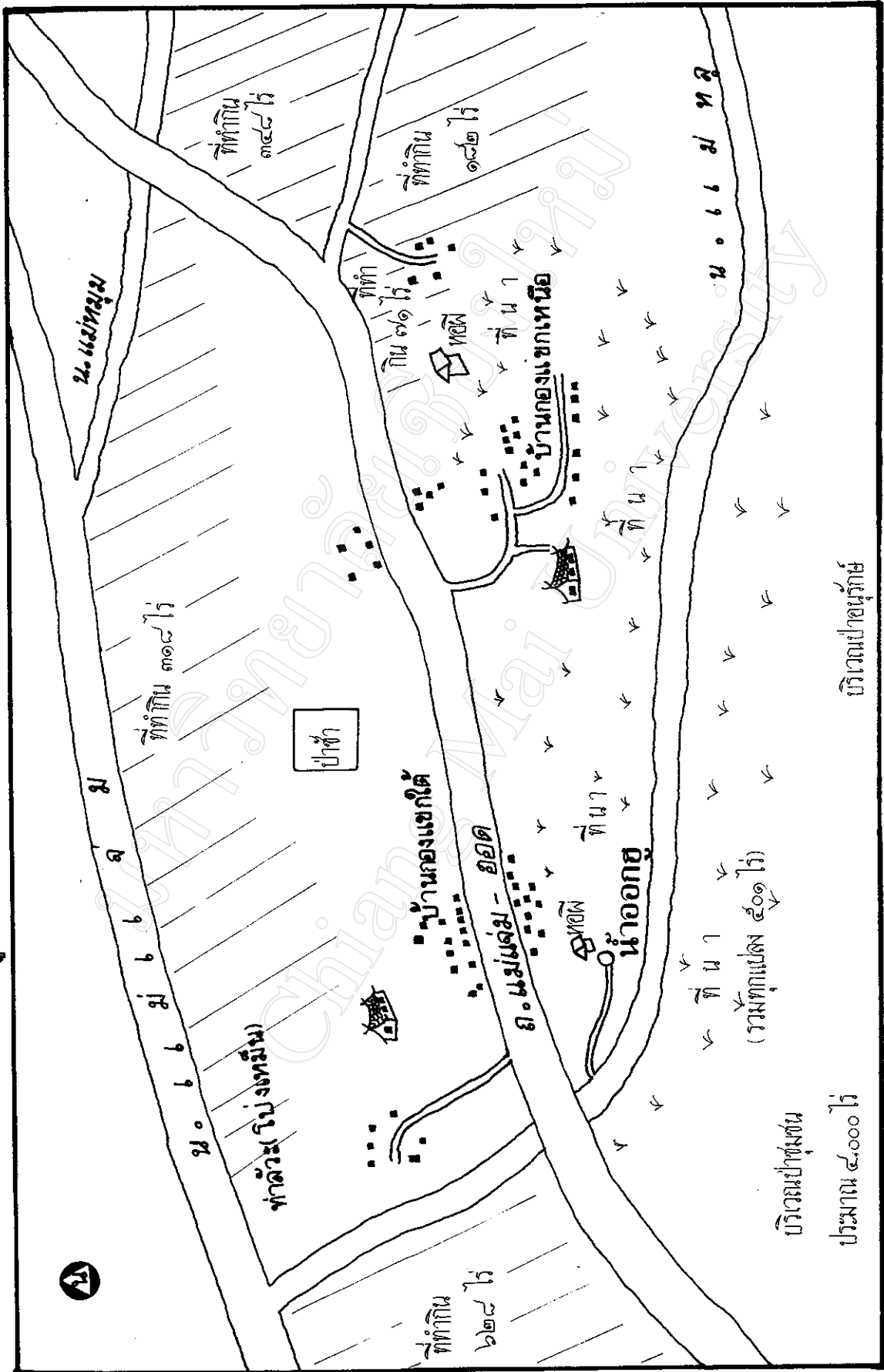
ในยุคนี้ชาวบ้านจะพยายามจับจองที่ดินและบุกเบิกทำประโยชน์ให้มากที่สุด ทั้งพื้นที่ลาดชัน ซึ่งจะบุกเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจ และพื้นที่ราบซึ่งชาวบ้านจะพยายามบุกเบิกเป็นพื้นที่นา เพราะการบุกเบิกเป็นพื้นที่นาจะทำให้การถือครองที่ดินมั่นคงขึ้น และสามารถปลูกข้าวในพื้นที่เดียวได้ตลอดไป ส่วนการจับจองพื้นที่ไร่ นั้น ชาวบ้านจะจับจองเท่าที่สามารถจะใช้ประโยชน์ได้ เพราะถ้าจับจองไว้เกินกว่าการใช้ประโยชน์และทิ้งไว้นานเกินไปผู้อื่นจะมีสิทธิ์เข้าไปทำประโยชน์ ดังนั้นในพื้นที่ลาดชันซึ่งไม่สามารถออกเอกสารสิทธิ์ได้ ระบบกรรมสิทธิ์ของชาวบ้านจึงยังคงอยู่บนพื้นฐานของการใช้ประโยชน์ การจับจองของชาวบ้านจึงไม่ได้จับจองมากเกินไปกว่าที่จะทำประโยชน์ได้

การจับจองที่ดินใกล้หมู่บ้านเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในช่วงหลังจากการเลิกปลูกฝิ่นโดยเฉพาะราวกลางทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา และเริ่มอึดตัวในราวต้นทศวรรษ 2530 ทำให้ป่าใกล้บ้านซึ่งชุมชนเคยสงวนไว้ได้ถูกละเมิดและถูกบุกรุกเป็นที่ไร่นาหมด ต่อมาเมื่อมีการกำหนดเขตป่าชุมชนอีกครั้งใน พ.ศ.2535 ก็ได้กำหนดป่าอีกแห่งหนึ่งไม่ไกลจากหมู่บ้านนักเป็นป่าชุมชนจำนวนประมาณ 4,000 ไร่ และป่าอนุรักษ์อีกประมาณ 75,000 ไร่(?) ส่วนป่าใกล้บ้านที่ถูกบุกเบิกเป็นที่ไร่คือบริเวณต่อไปนี้⁶⁰

- ห้วยวังแดง 318 ไร่ ประมาณ 50 เจ้า เป็นของชาวบ้านกองแขกเหนือและกองแขกใต้
- ห้วยไม้ช้าง ดอยกอก ดอยมะเกลือ 628 ไร่ ประมาณ 125 เจ้า เป็นของชาวบ้านกองแขกใต้
- ห้วยเฮียง 348 ไร่ ประมาณ 63 เจ้า เป็นของชาวบ้านกองแขกเหนือ
- สันศาลา 182 ไร่ ประมาณ 36 เจ้า เป็นของชาวบ้านกองแขกเหนือ
- บริเวณริมถนนทางเข้าบิ๊กบ้านใหม่เหนือ 71 ไร่ ประมาณ 15 เจ้า เป็นของชาวบ้านกองแขกเหนือ

⁶⁰ โปรดดูรูปที่ 5.1

รูปที่ 5.1 แผนที่ผังเขตการจัดการที่ดินของบ้านกองแขก

นอกจากนี้ในช่วง 2-3 ปีมานี้ (ประมาณ พ.ศ.2536-2538)ยังมีผู้ที่เริ่มไปซื้อและบุกเบิกที่บริเวณบ้านนายางดิน แม่เม็ง บ้างแล้ว รวมทั้งบริเวณที่ผาหลีบซึ่งมีคนไปบุกเบิกนานแล้ว ประมาณ 300 ไร่ และบริเวณห้วยกลางบ้านอีกไม่ทราบจำนวน⁶¹

ในยุคนั้นนอกจากการสร้างความมั่นคงในการถือครองที่ดินด้วยการพยายามจับจองที่ดินมากขึ้น และพยายามบุกเบิกที่นาแล้ว เนื่องจากในยุคนี้นี้รัฐได้เข้ามาควบคุมการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านมากขึ้น เช่น การออกกฎหมายควบคุมการใช้ที่ดิน ป่า เป็นต้น ในด้านที่ดินชาวบ้านจึงต้องการเอกสารสิทธิ์เพื่อรับรองความมั่นคงในการถือครองจากรัฐด้วย ดังนั้นใน พ.ศ.2521-2523 ชาวบ้านจึงได้ทำเอกสารสิทธิ์ นส.3 ในบริเวณที่นาและที่อยู่อาศัยกันมาก ต่อมาในราว พ.ศ. 2526 โครงการลุ่มน้ำได้ส่งเสริมการทำไร่ขั้นบันไดและจะออกเอกสาร สทก. ให้แก่ผู้เข้าร่วมโครงการ รวมทั้งพื้นที่นาที่ยังไม่ได้รับเอกสารสิทธิ์มาก่อน ดังนั้นชาวบ้านจึงเข้าร่วมโครงการทำไร่ขั้นบันไดมาก แต่การทำไร่ขั้นบันไดก็สามารถทำได้เฉพาะพื้นที่ที่มีความลาดชันเหมาะสม ดังนั้นพื้นที่หลายแห่งจึงไม่สามารถทำไร่ขั้นบันไดและไม่ได้รับเอกสาร สทก. พื้นที่ที่สามารถทำไร่ขั้นบันไดได้และได้เอกสาร สทก. มาก คือ บริเวณผาหลีบ และบางส่วนของที่ไร่ใกล้หมู่บ้าน⁶² ส่วนบริเวณห้วยกลางบ้านนั้นไม่ได้ร่วมโครงการด้วยเพราะอยู่ไกลเกินไป หลังจากนั้นก็มีผู้พยายามออกเอกสารสิทธิ์เรื่อยมา ดังจะพบว่าได้มีการออกเอกสารสิทธิ์ นส.3 ให้แก่ชาวบ้านกองแขกเพิ่มจากปี 2521 และ 2523 อีก คือใน พ.ศ. 2529, 2530, 2531, 2531, และ 2534⁶³ และใน พ.ศ. 2538 ได้มีชาวบ้านยื่นใบขอจองที่ดิน (นส.2) อีก 22 ราย⁶⁴

ใน พ.ศ. 2537 รัฐบาลมีนโยบายให้ชาวบ้านปลูกป่าในพื้นที่ของตนเองโดยกำหนดให้ไม้เป็นของชาวบ้านรัฐจะมอบเงินให้ไร่ละ 3,000 บาท เวลาจะตัดต้องทำตามขั้นตอนที่รัฐวางไว้ พื้นที่ที่จะเข้าร่วมโครงการจะต้องมีโฉนด นส.3 หรือใบรับรองจากกรมป่าไม้ เช่น สทก. สปก. ดังนั้นชาวบ้านกองแขกเหนือ ซึ่งมีที่ไร่ที่ผาหลีบได้รับเอกสาร สทก. และอยู่ไกลทำให้ชาวบ้านไม่ได้ใช้ปลูกข้าวหรือพืชเศรษฐกิจนัก จึงนำที่ดินดังกล่าวเข้าร่วมโครงการ รวมทั้งผู้ที่มีที่ดิน สทก. ใกล้หมู่บ้านบางราย

การเข้าร่วมโครงการดังกล่าวทำให้ชาวบ้านมีความมั่นคงในการถือครองที่ดินผืนนั้นไปจนกว่าจะตัดไม้หมด หรือเลิกโครงการ เมื่อนำพื้นที่นั้นไปปลูกไม้สัก(หรือไม้อื่นๆตามที่กรมป่าไม้กำหนดไว้ก็ได้) แล้ว ก็จะไปบุกเบิกจับจองที่อื่นเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจต่อไปจึงทำให้มีที่ดินได้หลายแปลงขึ้น

⁶¹ สัมภาษณ์ นายมา คิตสม(12), นายอินตา โมตาลี(33)

⁶² สัมภาษณ์ นายอินตา โมตาลี(33)

⁶³ ทะเบียนหนังสือรับรองการทำประโยชน์-นส.3.- โดยใช้รูปถ่ายทางอากาศ ต.ท่าผา อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่ ของสำนักงานที่ดิน อ.แม่แจ่ม

⁶⁴ รายชื่อผู้ยื่นขอจองที่ดิน (นส. 2) ของหมู่ 7 ต.ท่าผา เมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2538

เพราะพื้นที่ที่เข้าร่วมโครงการปลูกป่านั้นก็ถือว่าได้ทำประโยชน์โดยมีกฎหมายรองรับอยู่ ลักษณะดังกล่าวทำให้เห็นว่าระบบกรรมสิทธิ์ของชาวบ้านแบบสิทธิตามการใช้ประโยชน์ได้ถูกแทรกแซงด้วยระบบกรรมสิทธิ์ที่รับรองโดยรัฐ อย่างไรก็ตามก็ทำให้ชาวบ้านเลือกที่จะใช้ระบบที่ทำให้เกิดประโยชน์กับตนเองที่สุด ดังเช่นการนำพื้นที่เข้าร่วมโครงการปลูกต้นไม้กับกรมป่าไม้ อันทำให้สามารถมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินอย่างถูกกฎหมายและสามารถไปหาที่ดินที่อื่นทำประโยชน์ได้อีกแม้ว่าจะเป็นการบุกเบิกออกอย่างผิดกฎหมายก็ตาม เป็นต้น แต่ประโยชน์ดังกล่าวก็ไม่ได้เกิดขึ้นอย่างเท่าเทียมกันกับชาวบ้านทุกคน ดังกรณีของบ้านกองแขกจะพบว่าบ้านกองแขกเหนือจะได้ประโยชน์จากโครงการปลูกป่าของรัฐมากกว่าบ้านกองแขกใต้เนื่องจากมีพื้นที่ที่มีเอกสารสิทธิ์ตรงตามเงื่อนไขที่กรมป่าไม้กำหนดมากกว่า ให้ทั้ง 2 หมู่บ้านยิ่งเกิดความแตกต่างกันมากขึ้นดังที่กล่าวมาแล้ว

การปรับเปลี่ยนด้านอาชีพ

เมื่อชาวบ้านเลิกทำไร่ข้าวและหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นหลักก็กล่าวได้ว่าชาวบ้านได้หลุดออกจากวิถีชีวิตแบบยังชีพเข้าสู่ระบบตลาดซึ่งชาวบ้านไม่สามารถควบคุมอะไรได้มากนักมากขึ้น ชาวบ้านจึงยังคงไม่มีความมั่นคงในชีวิต จึงได้ปรับตัวในด้านการทำมาหากิน ในอดีตที่ชาวบ้านยังคงปลูกข้าวไร่แบบยังชีพนั้นชาวบ้านก็ได้มีทางเลือกอยู่หลายประตุเช่น ปลูกข้าว ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ ในยุคนี้เมื่อเปลี่ยนมาปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อหาเงินมากขึ้นนอกจากความพยายามดำรงวิถีชีวิตแบบยังชีพบางส่วนไว้แล้ว ชาวบ้านยังได้สร้างความหลากหลายในการหาเงิน หรือการสร้างทางเลือกไว้หลายประตุสำหรับหาเงินเช่นกัน รวมทั้งพยายามดำรงรูปแบบวิถีชีวิตแบบเดิมบางส่วนเอาไว้ โดยมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม การสร้างความหลากหลายให้กับอาชีพจะเห็นได้จากการปลูกพืชเศรษฐกิจ การทอผ้า การรับจ้าง และการเลี้ยงวัวควาย

-การปลูกพืชเศรษฐกิจ บริเวณสหกรณ์นิคมการเกษตรห้วยโป่ง เป็นแหล่งที่ปลูกพืชเพื่อขายใหญ่ที่สุดของประเทศไทย แต่เนื่องจากในบริเวณดังกล่าวไม่มีลำน้ำไหลผ่านจึงสามารถปลูกได้เพียงหน้าฝนเท่านั้นในหน้าฝนจึงมีชาวบ้านทั่วทั้งแม่แจ่มไปรับจ้างในไร่ที่ห้วยโป่ง หน่วยราชการโดยเฉพาะกรมส่งเสริมการเกษตรได้สร้างแปลงสาธิตขนาด 100 ไร่ที่บริเวณห้วยโป่งเพื่อทำการทดลองและเผยแพร่การปลูกพืชเศรษฐกิจให้กับสมาชิกสหกรณ์ฯ และชาวบ้านทั่วไป บางครั้งสมาชิกสหกรณ์รับโควตาพืชเศรษฐกิจมาแต่ไม่สามารถหาพื้นที่ได้ครบตามกำหนดก็ได้แบ่งโควตาไปให้ชาวบ้านนอกสหกรณ์ปลูกด้วย⁶⁵ สำหรับบ้านกองแขกชาวบ้านได้ทดลองปลูกพืชเพื่อขายมาหลายชนิด เช่น ข้าวโพด ถั่วลิสง และพบว่าถั่วเหลืองเป็นพืชที่เหมาะสมกับพื้นที่บ้านกองแขก⁶⁶ เพราะลงทุนน้อยกว่า และได้ผลผลิตมากกว่า

⁶⁵ สัมภาษณ์ นายศรีทน โมดาลี(50)

⁶⁶ รวมทั้งบ้านอื่นๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกัน และบริเวณที่ราบแม่แจ่มในขณะที่พืชจำพวกกะหล่ำปลี

แต่ราคาและผลผลิตของถั่วเหลืองก็ไม่แน่นอน ปริมาณน้ำจากน้ำแม่หลุมที่ใช้ในการปลูกก็ลดลงเรื่อย ๆ ชาวบ้านจึงยังคงทดลองปลูกพืชอื่นอยู่ด้วยเสมอ รวมทั้งการปลูกพืชเชิงพันธสัญญา ชาวบ้านจะได้รับความรู้เรื่องพืชใหม่ที่จะทดลองปลูกจากชาวบ้านกองแขกได้ที่เป็นสมาชิกสหกรณ์ฯหลังปง และสังเกตได้ว่าคนที่ทดลองปลูกพืชชนิดใหม่ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านกองแขกได้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวบ้านกองแขกได้ไม่มีความมั่นคงในการปลูกพืชหน้าแล้งเท่าบ้านกองแขกเหนือเพราะอยู่ท้ายน้ำ จึงพยายามหาทางออกทางอื่นเสมอ เช่น พ.ศ. 2536 ได้มีชาวบ้านเริ่มทดลองปลูกผักกาดลวี่ (ชาวปลี) และหอมแดง พ.ศ. 2538 ทดลองปลูกข้าวโพดถนอมดอก (เอาเมล็ดพันธุ์) เชิงพันธสัญญา เป็นต้น ⁶⁷ โดยเริ่มปลูกหลังจากที่เห็นตัวอย่างมาจากสหกรณ์ฯหลังปง

-การทอผ้า เดิมนั้นชาวบ้านกองแขกปลูกฝ้าย ย้อมด้วยและทอผ้าใช้เอง ต่อมาอย่างน้อยตั้งแต่ราวต้นทศวรรษ 2490 พบว่าชาวบ้านได้เริ่มซื้อเส้นด้ายสำเร็จรูปที่นำมาขายจากภายนอกมากขึ้น ⁶⁸ แต่ชาวบ้านก็ยังคงทอผ้าเองด้วย ต่อมาในราวต้นทศวรรษ 2510 การทอผ้าของชาวบ้านก็เริ่มลดลงดังจะพบว่าช่วงนี้การให้ความสำคัญกับเทคนิคการย้อมสีฝ้ายของชาวบ้านเริ่มหายไป การย้อมผ้าด้วยหม้อม้อมใหญ่ได้หายไปเหลือเพียงการย้อมด้วยหม้อม้อมน้อยเท่านั้น ⁶⁹ และต่อมากการย้อมด้วยหม้อม้อมน้อยก็หายไปเช่นกัน ชาวบ้านต้องไปจ้างชาวบ้านยางหลวงซึ่งอยู่ในที่ราบแม่แจ่มให้ย้อมให้ด้วยหม้อม้อมใหญ่แทน เพราะจะได้สีที่สวยงามกว่า ⁷⁰ อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังคงทอผ้าใช้เองบ้างนาน ๆ ครั้งเท่าที่จำเป็น ผ้าที่ทอเองมักจะทอประมาณปีละ 3-4 ชิ้น โดยจะทอเพื่อทำผ้าห่มปลอกหมอน ผ้าปูที่นอน ผ้าเช็ด เสื้อผ้าใส่ทำงาน เสื้ออีกจำนวนหนึ่งจะซื้อจากตลาด นอกจากนี้ชาวบ้านยังคงปลูกฝ้ายเองด้วย การปลูกฝ้ายทำได้ไม่ยากนัก

โดยจะปลูกในช่วงเดือน 8 เดือน การดูแลก็เพียงคอยดายหญ้าบ้างเท่านั้นโดยไม่ต้องใช้ปุ๋ยหรือยาเคมี ฝ้ายที่ได้ชาวบ้านจะไม่ขายแต่ใช้ในครัวเรือนเฉลี่ยประมาณครอบครัวละ 1-2 กระสอบ

การทอผ้าของชาวบ้านจะทอในช่วงหลังเก็บเกี่ยวคือประมาณเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน ช่วงนี้ชาวบ้านจะมีเวลาว่าง จะหากินตามทุ่งนา ป่า หรือลำห้วยใกล้บ้าน ช่วงหลังที่เริ่มมีการตัด

หอมแดง กระเทียม จะเหมาะสมกับพื้นที่สูง บริเวณปากเหนือของแม่แจ่ม เช่น ต.แม่ศึก ต.แม่น้ำจระ เป็นต้น

⁶⁷ สัมภาษณ์ นายศรีทน โมดาลี(50)

⁶⁸ สัมภาษณ์ นางคำ สมหมาย(16)

⁶⁹ หม้อม้อมน้อยคือการย้อมผ้าด้วยต้นหม้อมน้อยซึ่งเป็นพืชล้มลุก หม้อม้อมใหญ่คือการย้อมผ้าด้วยต้นหม้อมใหญ่ซึ่งเป็นไม้ยืนต้น

⁷⁰ สัมภาษณ์ นางบัวจันทร์ จิตสุข(29)

ไม้ขายกันมากชาวบ้านก็จะตัดไม้ขายในช่วงนี้เช่นกัน⁷¹ ดังนั้นการทอดผ้าในช่วงนี้จึงทอเพื่อตอบสนองความจำเป็นต้องใช้ในครอบครัวเท่านั้น

ต่อมาใน พ.ศ.2536 ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจกันมากแล้ว ได้พยายามหารายได้จากหลายๆทาง ชาวบ้านจึงเริ่มไปขอเข้าร่วมกับกลุ่มทอดผ้าส่งขายของ โครงการเสริมรายได้กลุ่มสตรีแม่แจ่ม⁷² เพราะเห็นความสำเร็จของโครงการมาแล้ว ครั้งแรกมีชาวบ้านกองแขกเหนือป๊อกบ้านลุ่มร่วมเพียง 3 คนเท่านั้น ต่อมาใน พ.ศ.2539 ก็มีชาวบ้านกองแขกเหนือเข้าร่วมโครงการทอดผ้าถึง 43 คน⁷³ โดยส่วนใหญ่จะเป็นคนป๊อกบ้านลุ่ม ส่วนคนกองแขกได้เข้าร่วมเพียง 4-5 คนเท่านั้น

การทอดผ้าส่งโครงการทำให้ผู้เข้าร่วมต้องทอดผ้ามากขึ้นกว่าเดิม และต้องซื้อฝ้ายแทนการปั่นฝ้ายเอง เพราะการปั่นฝ้ายเองมีหลายขั้นตอน ซึ่งทำให้ช้า ทอไม่ทัน และมีปริมาณน้อยเกินไป ดังนั้นใน พ.ศ. 2538 ชาวบ้านจึงเลิกปลูกฝ้ายกันมาก⁷⁴ ฝ้ายที่ทอจะรับมาจากโครงการในราคาที่ต่ำกว่าท้องตลาด คือ กิโลกรัมละ 90 บาท ในขณะที่ท้องตลาดราคา 95 บาทด้ายที่รับมาจะเป็นด้ายดิบสีขาว โครงการจะสอนการย้อมสีจากวัสดุธรรมชาติและให้แบบลวดลายมาให้ชาวบ้านย้อมตามและทอตามลวดลายดังกล่าว⁷⁵

รายได้จากการทอดผ้า นั้น ถ้าชาวบ้านรับฝ้ายมา 5 กิโลกรัมจะใช้เวลาทอประมาณ 2 อาทิตย์ โดยใช้เวลาทอประมาณวันละ 4-5 ชั่วโมง จะได้ผ้าทอยาวประมาณ 40 เมตร กว้าง 50 เซนติเมตร ส่งขายโครงการเมตรละ 35 บาท (พ.ศ. 2538) โครงการจะเป็นฝ้ายหาตลาดเอง เมื่อส่งผ้าแล้วต้องรอ 1-4 สัปดาห์จึงจะได้เงิน ส่วนการจัดองค์กรของกลุ่มทอดผ้าก็ไม่ได้มีการจัดเป็นระบบ กลุ่มแม่บ้านถือว่ากิจกรรมทอดผ้าเป็นกิจกรรมหนึ่งของกลุ่ม⁷⁶ แต่รายได้จากการทอดผ้าจะเป็นของใครของมัน

⁷¹ สัมภาษณ์ นางบัวจันทร์ จิตสุข(29)

⁷² โครงการเสริมรายได้กลุ่มสตรีแม่แจ่มพัฒนามาจากโครงการพัฒนาเศรษฐกิจและความเป็นผู้นำกลุ่มสตรี ซึ่งดำเนินการในช่วงประมาณ พ.ศ. 2533-2534 ในพื้นที่ 3 หมู่บ้านที่อยู่บริเวณที่ราบแม่แจ่มคือบ้านยางหลวง บ้านป่าแดด บ้านเหล่าฝักเหือด โดยได้รับงบประมาณจาก WELD ของสถานทูตแคนาดา ซึ่งมีกิจกรรมกลุ่มทอดผ้าเป็นกิจกรรมสำคัญอย่างหนึ่ง เมื่อโครงการจบลงคนทำงานก็ได้ทำโครงการเสริมรายได้กลุ่มสตรีแม่แจ่มเพื่อสานต่อมาจนปัจจุบันโดยไม่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากภายนอก ใน พ.ศ. 2536 ได้ขยายสมาชิกออกไปอีก 2 หมู่บ้านคือ บ้านกองแขกและบ้านแม่หลุ สัมภาษณ์ นายเดชา เตียงเกด(110)

⁷³ สัมภาษณ์ นางจันทร์ทิพย์ สาลินจา(35)

⁷⁴ สัมภาษณ์ นางบัวจันทร์ จิตสุข(29)

⁷⁵ ผู้ที่สามารถออกแบบเองได้ ซึ่งมีอยู่ 2 คนจะได้ราคาสูงกว่า สัมภาษณ์ นางบัวจันทร์ จิตสุข(29)

⁷⁶ สัมภาษณ์ นางบัวจันทร์ จิตสุข(29)

กลุ่มทอดผ้าไม่มีหัวหน้ากลุ่ม เวลาไปส่งผ้าที่ทอดเสร็จแล้ว ซึ่งจะไปส่งในทุกวันพุธของสัปดาห์ คนที่ทอดก็อาจจะรวมกันฝากให้คนหนึ่งเป็นผู้นำไป โดยผู้ฝากจะออกค่ารถให้ผู้รับฝาก คนรับฝากก็จะรับฝ่ายและรับสิ่งแบบลวดลายให้อีกทอดหนึ่ง

การทอดผ้าส่งโครงการจึงเป็นหนทางสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวอีกทางหนึ่ง ดังนั้นในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวชาวบ้านกองแขกโดยเฉพาะกองแขกเหนือ ปีกอบบ้านลุ่มจึงทอดผ้ากันอย่างน้อยบ้านละ 1 ลูกเก็บทุกครอบครัว ความสำเร็จดังกล่าวจึงทำให้เริ่มมีผู้ที่เข้ามาส่งเสริมรายอื่นด้วย แต่บางรายชาวบ้านมักจะมาร่วม จนต้องเลิกไปเพราะมักจะมีปัญหาเรื่องเงินที่มักไม่มีความสม่ำเสมอเท่ากับโครงการฯ ปัจจุบันนี้นอกจากชาวบ้านกองแขกจะทอดผ้าส่งโครงการแล้วยังมีการทอดส่งให้กับผู้รับซื้อรายอื่น ๆ ด้วย 2-3 รายซึ่งมีจำนวนคนทอดไม่มากนัก

การทอดผ้านอกจากจะแสดงให้เห็นถึงการปรับตัวด้านอาชีพของชาวบ้านแล้วยังเป็นการปรับเปลี่ยนบทบาทของสตรีด้วย โดยแต่เดิมผู้ชายจะเป็นฝ่ายติดต่อในเรื่องภายนอกครอบครัวและเป็นฝ่ายหารายได้เข้าครอบครัวเป็นหลัก แต่ในยุคนี้เมื่อครอบครัวจำเป็นต้องหารายได้มากขึ้นผู้หญิงก็มีบทบาทในการหารายได้ของครอบครัวมากขึ้นเรื่อย ๆ การหารายได้ด้วยการทอดผ้าของผู้หญิงยังทำให้เห็นถึงการปรับกิจกรรมเดิมของผู้หญิง คือการทอดผ้าซึ่งเคยทอใช้เฉพาะในครอบครัว หรือทอเพื่อประกอบพิธีกรรมตามประเพณี ปรับมาเป็นการทอเพื่อขาย นั่นคือการปั่นผ้าทอให้เป็นสินค้าไปพร้อมๆ กันด้วย

คนที่ทอดผ้ามักจะเป็นผู้หญิงที่แต่งงานแล้ว ส่วนกลุ่มวัยรุ่น หรือคนที่ยังไม่แต่งงานมักจะไม่สนใจการทอดผ้า นัก กลุ่มนี้มักจะหารายได้ด้วยการทำงานอื่น เช่น รับจ้าง หรือเข้าไปหางานทำในเมือง เช่น เย็บผ้า เรียนหนังสือ หรือขายของตามร้าน เป็นต้น⁷⁷ อย่างไรก็ตามการทอดผ้าส่งโครงการตั้งแต่ พ.ศ.2536 เป็นต้นมา กล่าวได้ว่าการทอดผ้าของชาวบ้านได้เป็นทางเลือกในการสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านได้มาก แต่การทอดผ้าจะสามารถสืบทอดต่อไปสู่คนรุ่นหลังได้เพียงใดนั้นยังต้องติดตามต่อไป

⁷⁷ สัมภาษณ์ นางบัวจันทร์ จิตสุข(29)

-การรับจ้าง ในยุคนี้ชาวบ้านกองแขกมีรายได้จากการปลูกพืชเศรษฐกิจซึ่งสามารถปลูกได้ในบริเวณใกล้หมู่บ้าน และที่สหกรณ์ฯหลังปง แต่ชาวบ้านก็ยังคงหาช่องทางหารายได้เพิ่มจากการรับจ้างด้วย นอกจากนี้การจ้างแรงงานที่เกิดขึ้นภายในหมู่บ้านในยุคนี้ยังแสดงถึงการปรับตัวด้านการจัดการแรงงานใหม่ ทำให้เกี่ยวโยงถึงการเอาแรงของชาวบ้านด้วย

การรับจ้างของชาวกองแขกนั้นมีมานานแล้ว ทั้งการรับจ้างนอกบ้านและภายในหมู่บ้าน ก่อนหน้านี้การออกไปรับจ้างนอกหมู่บ้านมักจะไปกันช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยว โดยจะไปรับจ้างกับบริษัทสัมปทานตัดไม้ บริษัทเหมืองแร่ หรือในไร่ผืน⁷⁸ แต่เมื่อมีการปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้นในยุคนี้ชาวบ้านก็สามารถทำมาหากินใกล้หมู่บ้านได้ ดังนั้นในยุคนี้การออกไปรับจ้างนอกหมู่บ้านของชาวบ้านกองแขกจะยังออกไปรับจ้างหลังฤดูเก็บเกี่ยวเช่นเดิม แต่ก็มีผู้ที่ออกไปรับจ้างไม่มากนัก เพราะการไปรับจ้างในเมืองใหญ่ เช่น เชียงใหม่ จะต้องใช้จ่ายสูง จึงไม่คุ้มค่า⁷⁹ มีผู้ที่ออกไปรับจ้างภายนอกแล้วประมาณ 20 คนเท่านั้น⁸⁰ คนเหล่านี้มักจะไปรับจ้างเป็นกรรมกร รับจ้างแถวสันป่าตอง และราวพ.ศ. 2536 เป็นต้นมาก็มีคนที่ไม่ไปรับจ้างกับบริษัทรับเหมาทำสะพานโดยจะไปรับเหมาแถบเชียงใหม่ สันป่าตอง หางดง แม่ฮ่องสอน เนื่องจากคุ้นเคยกับผู้รับเหมาที่เคยมาทำสะพานใกล้หมู่บ้าน ดังนั้นผู้ที่ออกไปรับจ้างนอกหมู่บ้านจึงมีจำนวนน้อย

ส่วนการรับจ้างภายในหมู่บ้านในยุคนี้ นั้น ถือได้ว่ามีความสัมพันธ์กับพัฒนาการการจัดการแรงงานของชาวบ้านอย่างใกล้ชิด คือการเอาแรงที่ชาวบ้านเรียกว่า เอววัน เดิมนั้นชาวบ้านทุกคนจะทำไร่เป็นหลัก ซึ่งรูปแบบการจัดการแรงงานโดยการเอาแรงมีความสำคัญมาก ต่อมาเมื่อชาวบ้านเริ่มลดและเลิกทำข้าวไร่ในที่สุด และหันมาปลูกพืชเพื่อขายแทน การเอาแรงของชาวบ้านก็ลดลง มีรูปแบบการจ้างแรงงานเด่นชัดขึ้น⁸¹ แต่เดิมนั้นการจ้างแรงงานของชาวบ้านจะมีลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกันอยู่มาก ทั้งในการทำไร่และทำนา การจ่ายค่าแรงมักจะจ่ายเป็นข้าวด้วยอัตราที่สูงพอสมควร

ในยุคนี้เมื่อชาวบ้านเลิกทำไร่ก็เหลือเพียงการจ้างเฉพาะการทำนา ซึ่งก็มีทั้งการจ้างด้วยข้าว ด้วยเงิน หรือการเอาแรงกัน และการปลูกพืชเศรษฐกิจซึ่งจะจ้างด้วยเงินและการเอาแรงกัน แต่ในปัจจุบันการเอาแรงมีน้อยมาก⁸² โดยการเอาแรงในการทำนามีมากกว่าการเอาแรงในการปลูกพืชเศรษฐกิจ เพราะการปลูกพืชเศรษฐกิจส่วนมากมักจะปลูกหรือเก็บเกี่ยวพร้อมๆกันทุกคนและต้องใช้ความรวดเร็ว ไม่สามารถรอคอยให้พร้อมกันได้เหมือนการทำนาหรือการทำไร่

⁷⁸ สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี(4), พระปวน ประภาโส(41), นายคำ เจริญผล(46), นายเบ็ง จิตสุข(43)

⁷⁹ สัมภาษณ์ นายสะอาด มุทุมม(28), นายศิริยุ สมหมาย(30)

⁸⁰ สัมภาษณ์ นายจันตีบ นิปุณะ(54)

⁸¹ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41)

⁸² สัมภาษณ์ นายนพพร ก้อนแก้ว(36)

การรับจ้างทำนาด้วยข้าวในยุคนี้มักจะจ้างกันในหมู่ญาติ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการพยายาม
เกื้อกูลกัน โดยการจ้างในอัตราที่สูงพอสมควร การจ้างมักจะจ้างในขั้นตอนของการดำนา การ
เกี่ยวข้าว และการตีข้าว ด้วยอัตราค่าจ้าง คือ ผู้หญิงจะจ้างด้วยข้าววันละ 2 ถัง ผู้ชายวันละ 3 ถัง
เพราะถือว่าผู้ชายทำงานได้ในปริมาณมากกว่า นอกจากการดำนาซึ่งผู้ชายจะไม่ทำ ส่วนการไถ
นานั้นจะมีการจ้างเป็นเงิน หรือการเช่าควายโดยปัจจุบันจะจ้างรถไถแทน

ในด้านการปลูกพืชเศรษฐกิจบางอย่างก็ยังคงมีการเอาแรงกันบ้าง แต่ก็ไม่มากนัก
เนื่องจากการปลูกพืชเศรษฐกิจต้องทำอย่างรวดเร็ว จึงไม่สามารถรอคอยความพร้อมจากคนหลายคนได้
การเอาแรงจะพบมากในช่วงการปลูกข้าวแล้ว เพราะแต่ละแปลงที่ปลูกจะปลูกไม่พร้อมกัน เนื่องจากต้อง
รอคิวการใช้น้ำจากเหมืองฝาย ส่วนการปลูกถั่วฝักยาวจะมีการเอาแรงบ้างแต่ไม่มากนัก เนื่องจาก
ชาวบ้านจะต้องปลูกพร้อม ๆ กัน แต่ในการเก็บเกี่ยวก็ต้องจ้างอย่างเดียวเพราะต้องใช้ความรวดเร็ว
เนื่องจากเมื่อถั่วถูกแดดมากจะแห้งและแตกง่ายจึงต้องรีบเก็บเกี่ยว ส่วนการปลูกหอมแดงนั้นจะ
ต้องจ้างเพียงอย่างเดียว เพราะต้องทำอย่างรวดเร็ว เช่น ต้องปลูกหอมในพื้นที่ 3 ไร่ให้เสร็จภายใน 1
วัน เป็นต้น⁸³

ในยุคนี้การรับจ้างจึงมีน้อยของการหาเงินมากขึ้น ทั้งการรับจ้างภายนอกและภายในหมู่บ้านใน
ขณะที่การรับจ้างในนัยของการเกื้อกูลกัน หรือ การเอาแรงกันเริ่มลดลง ชาวบ้านจึงได้ใช้การรับจ้าง
เป็นอีกแนวทางหนึ่งในการปรับตัวเพื่อสะสมทรัพย์สิน ดังจะพบว่าชาวบ้านจะมีการรับจ้างไม่ทางใดก็
ทางหนึ่งเกือบทุกคน⁸⁴ บางคนพยายามหาเวลาว่างในหน้าฝนไปรับจ้างหาเงินทั้งจากการปลูกถั่ว
เหลือง กับคนในบ้านเดียวกันและที่สหกรณ์ฯ หล่งป่ง ซึ่งเป็นแหล่งจ้างแรงงานที่ใหญ่ที่สุดในแม่แจ่ม⁸⁵

-การเลี้ยงวัวควาย เดิมนั้นชาวบ้านจะเลี้ยงวัวควายไว้ใช้งานเป็นสำคัญ เช่น ใช้เป็นวัว
ต่าง ใช้ทำนา และอาจนำวัวไปให้ผู้อื่นเช่าทำนา หรือ ขายก็ได้⁸⁶ แต่ก็ไม่นิยมเลี้ยงเพื่อบริโภค
เมื่อวัวควายตายลงชาวบ้านจะปล่อยให้แร้งกากิน โดยไม่นำมากิน⁸⁷ ต่อมาในยุคนี้การเลี้ยงวัว
ควายก็ลดลง เพราะเมื่อมีคนเข้ามาวัวต่างก็ลดความสำคัญลง เมื่อมีรถไถ คนก็หันไปใช้รถไถ
นาแทนวัวควาย และเมื่อมีการขยายพื้นที่ปลูกพืชเพื่อขายมากขึ้นป่าที่เคยใช้เป็นที่พักวัวควายก็น้อย
ลง และวัวควายก็อาจไปกินพืชที่เพื่อนบ้านปลูกไว้ก็ได้

⁸³ สัมภาษณ์ นายพพร ก้อนแก้ว(36)

⁸⁴ สัมภาษณ์ นายจันต๊ะ นิปุณณะ(50)

⁸⁵ สัมภาษณ์ นายหิรัญ สมหมาย(30)

⁸⁶ สัมภาษณ์ นายแบน ใจอ่อน(5), นายตีบ โมดาลี(4)

⁸⁷ สัมภาษณ์ นายตีบ โมดาลี(4)

อย่างไรก็ตามก็ยังมีชาวบ้านที่พยายามหาทางเลี้ยงวัวควาย โดยการนำไปฝากเลี้ยงไว้กับชาวปกาเกอะญอเพื่อปันลูกกันเนื่องจากบนที่สูงยังมีที่ปล่อยวัวควายได้อยู่ เช่น ชาวกองแขกบางคนได้เอาวัวไปฝากเลี้ยงไว้กับชาวแม่หลุ บางคนก็นำไปเลี้ยงที่ห้วยกลางบ้าน ซึ่งเริ่มเลี้ยงลำบากขึ้นเพราะมีแปลงที่ดินที่ปลูกพืชเศรษฐกิจอยู่ใกล้ ๆ มาก ปัจจุบันชาวกองแขกที่ยังเลี้ยงวัวควายอยู่มีน้อยคือมีผู้เลี้ยง(พ.ศ. 2539) ประมาณ 15 ครอบครัว รวมประมาณ 100 ตัว เท่านั้น

การหาทางสร้างทางเลือกอื่น ๆ

การปรับตัวของชาวบ้านดังที่กล่าวมาข้างต้นเป็นความพยายามหาทางออกเพื่อให้ใช้ทรัพยากรที่อยู่รอบข้างให้เกิดประโยชน์โดยยังคงให้ความสำคัญกับการผลิตทางการเกษตรและการดำรงวิถีชีวิตแบบยังชีพไว้ด้วย และพยายามหาทางเสริมรายได้จากส่วนอื่นด้วย นอกจากนี้ชาวบ้านยังพยายามสร้างทางเลือกอื่นเพื่อหาอาชีพใหม่และต่อสายการปรับตัวให้กว้างออกไปกว่าระดับหมู่บ้านดังที่เห็นเด่นชัดคือการพยายามส่งลูกเรียนหนังสือต่อ รวมทั้งการส่งลูกไปบวชเรียน

การส่งลูกไปเรียนต่อของชาวบ้านกองแขกนั้นเป็นการสร้างทางเลือกการปรับตัวทางหนึ่งของชาวบ้าน แต่ผู้ที่สามารถส่งลูกไปเรียนต่อได้ต้องมีความพร้อมหลายประการ เช่น การมีเงินทุน การไม่มีความจำเป็นต้องใช้แรงงานของลูกในการทำงาน การเห็นความสำคัญของการเรียนต่อ เป็นต้น ก่อน พ.ศ. 2520 โรงเรียนบ้านกองแขกเปิดสอนถึง ป. 4 ถ้าจะเรียนต่อต้องไปเรียนที่ข้างเค็ง(ตัวอำเภอแม่แจ่ม)และเชียงใหม่ คนที่ส่งลูกไปเรียนต่อสูงกว่า ป.4 เป็นคนแรก คือครูอนันต์ อนาคต โดยส่งลูก 3 คนไปเรียนต่อในช่วงประมาณปลายทศวรรษ 2500 ถึง พ.ศ. 2522 อันเป็นปีที่ลูกคนที่ 3 เรียนจบ ปกศ. ต้น นอกจากลูกของครูอนันต์แล้วไม่มีใครได้เรียนต่อเลย ปัจจุบันลูกของครูอนันต์คนที่ 1 เป็นครูที่โรงเรียนบ้านกองแขก คนที่ 2 กลับมาอยู่บ้าน คนที่ 3 ทำงานกับ ออป. ใน พ.ศ.2520 โรงเรียนบ้านกองแขกก็เปิดสอนถึง ป.6 ทุกคนต้องเรียนต่อจนจบภาคบังคับ คือ ป.6 แต่ก็ไม่มีใครเรียนต่อสูงกว่านั้น จนราว พ.ศ.2530 จึงเริ่มมีเด็กเรียนต่อจนจบ ม.3 ถึงราว ร้อยละ 20 ของเด็กที่เรียนจบ ป.6 เด็กที่เริ่มเรียนต่อเป็นคนแรก ๆ จะเป็นลูกคนที่มีความพอสมควร เช่น ลูกของนายหมื่น นามช่วง ลูกของนายหมื่น สมหมาย เป็นต้น หลังจากนั้นก็มีผู้อื่นเรียนต่อเพิ่มขึ้น โดยต้องไปเรียนต่อที่ข้างเค็ง เด็กที่เรียนต่อทั้งหมดนี้เป็นเด็กบ้านกองแขกเหนือ ส่วนเด็กกองแขกใต้ นั้นยังไม่มีผู้ใดเรียนต่อ ทั้งนี้เป็นเพราะพ่อแม่ไม่มีเงินส่งลูกเรียน บางคนเห็นว่าแม้เรียนจบมาก็ไม่มีงานที่ และเด็กส่วนมาก ต้องช่วยงานพ่อแม่ ในขณะที่กองแขกเหนือสภาพเศรษฐกิจดีกว่า ทำให้สามารถส่งลูกเรียนได้ และบางคนก็กล่าวว่าพ่อแม่ของเด็กบ้านกองแขกเหนือ นั้นเห็นความสำคัญของการเรียนต่อมากกว่าด้วย⁸⁸ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะชาวบ้านกองแขกใต้ซึ่งยังปลูกพืชเศรษฐกิจเป็นหลักในหน้าฝนส่วนมากแล้วไม่สามารถจะปลูกได้เพราะอยู่ท้ายน้ำ จำเป็นต้องใช้

⁸⁸ สัมภาษณ์ นางประไพ ธาติ(19), นางสาว นิตยา ทิพตา (61), นางจิรพันธ์ มอญไช้(27)

แรงงานของลูกมากกว่าชาวบ้านกองแขกเหนือที่สามารถปลูกพืชเศรษฐกิจได้ดีกว่าทำให้มีความมั่นคงกว่าชาวบ้านกองแขกได้

พ.ศ. 2535 โรงเรียนบ้านกองแขกเริ่มเปิดสอน ม.1 ในชวนี้จำนวนเด็กที่เรียนต่อเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนประมาณ ร้อยละ 60⁸⁹ จำนวนเด็กบ้านกองแขกได้ก็เพิ่มขึ้นใน พ.ศ.2539 มีเด็กบ้านกองแขกเหนือเรียนจบ ม.3 ประมาณ 40 คน และจบ ม.6 รว 10 คน จบสูงกว่า ม.6 รว 6 คน ส่วนเด็กบ้านกองแขกใต้จบ ม.3 รว 10 คน ยังไม่มีผู้ใดจบสูงกว่า ม.3 มีเพียง 2 คนที่กำลังเรียน ม.ปลายอยู่⁹⁰ ซึ่งทั้งสองคนนี้ล้วนเป็นลูกของคนที่มีฐานะในหมู่บ้านเช่นกัน⁹¹

เนื่องจากการส่งลูกไปเรียนต่อต้องใช้เงินมาก ดังนั้นบางคนจึงหาทางออกด้วยความพยายามให้ลูกบวเรียน ชาวบ้านเริ่มส่งลูกไปบวเรียนในช่วงเดียวกับที่เริ่มมีการเรียนต่อกันมากในราว พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ผู้ที่สามารถไปเรียนต่อได้นั้นจะลดรายจ่ายลงมาก แต่ก็ต้องมีความพร้อมคือ ต้องยอมเสียแรงงานของลูกไป และรู้จักช่องทาง หรือวัดที่จะส่งลูกไปพอสมควร จะเห็นได้ว่าโอกาสของชาวบ้านกองแขกได้กับบ้านกองแขกเหนือในการส่งลูกไปบวเรียนนั้นมีเท่า ๆ กันคือ มีผู้ที่ไปบวเรียนจากบ้านกองแขกเหนือ 6 คน และจากบ้านกองแขกใต้ 5 คน⁹² การบวเรียนจะบวที่วัดกองแขกก่อนแล้วส่งไปเรียน ที่วัดอื่น ๆ ทั้งในแม่แจ่ม เช่น วัดกุ้ วัดบุบผาราม หรือวัดในเชียงใหม่ เช่น วัดพระสิงห์ วัดเชตุพน หรือวัดที่ลำพูน

การได้เรียนต่อทำให้ผู้ที่เรียนต่อส่วนมากหลุดออกไปจากการทำเกษตร เป็นการลดการใช้ทรัพยากรในชุมชนซึ่งเริ่มมีน้อยลง เช่น ที่ดิน น้ำ เป็นต้น เพื่อไปประกอบอาชีพอื่น ที่ไม่ต้องขึ้นอยู่กับการใช้ทรัพยากรของชุมชนซึ่งมีแนวโน้มจะตึงเครียดขึ้นเรื่อย ๆ เช่น เป็นทหาร ตำรวจ มัคคุเทศก์ เป็นเลขานุการสภาตำบล หรือบางคนก็เป็นคนขายของในห้างสรรพสินค้าในเมืองเชียงใหม่ เป็นต้น⁹³ แนวโน้มของผู้จะเรียนต่อจึงมีมากขึ้น ใน พ.ศ. 2539 มีเด็กจบ ป.6 ที่ไม่เรียนต่อทั้งบ้านกองแขกเหนือและบ้านกองแขกใต้เพียง 2-3 คนเท่านั้น นอกจากนั้นบางคนยังพยายามหาทางเรียนต่อทางอื่นด้วย เช่น เรียนเย็บผ้า หรือพยายามเรียนกับ กศน.⁹⁴ ซึ่งล้วนแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านได้พยายามแสวงหาทางเลือกที่จะหลุดออกมาจากภาคเกษตร เพื่อให้หลุดพ้นจากการต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีพ และเพื่อเป็นการเปิดทางสำหรับการปรับตัวสู่แนวทาง

⁸⁹ สัมภาษณ์ นางประไพ ธาติ(19)

⁹⁰ สัมภาษณ์ นางประไพ ธาติ(19)

⁹¹ สัมภาษณ์ นางสาว นิตยา ทิพตา(61)

⁹² สัมภาษณ์ นางประไพ ธาติ(19)

⁹³ สัมภาษณ์ นางประไพ ธาติ(19), นางสาวนิตยา ทิพตา(61)

⁹⁴ สัมภาษณ์ นางสาว นิตยา ทิพตา(61)

อื่นๆ ได้สะดวกขึ้น เพราะถ้ายังคงต้องทำการเกษตรอยู่ในหมู่บ้านก็จำเป็นต้องใช้ทรัพยากร เช่น ที่ดิน น้ำ ซึ่งมีน้อยลง ดังนั้นการเรียนรู้ต่อจึงเป็นการสร้างทางเลือกอื่นให้กับการปรับตัวของผู้เรียนและครอบครัว จึงมีผู้พยายามส่งให้ลูกได้เรียนต่อจากหลาย ๆ ทาง เช่น การเรียนตามหลักสูตรปกติ การบวชเรียน การเรียนวิชาชีพ และการเรียนกับ กศน.

1.5.3 การพยายามดึงทรัพยากรจากส่วนอื่นมาใช้ประโยชน์

การที่ชาวบ้านกองแขกเลิกปลูกฝิ่นหันมาปลูกพืชเพื่อขายอย่างกว้างขวางในยุคนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการจัดการทรัพยากรครั้งสำคัญอีกครั้งหนึ่ง การปรับตัวอีกทางหนึ่งของชาวบ้านในยุคนี้ คือ การดึงทรัพยากรหลายอย่างจากส่วนอื่นมาใช้ประโยชน์ ที่เห็นเด่นชัดคือการพยายามดึงงบประมาณในรูปแบบต่าง ๆ จากรัฐมาใช้ประโยชน์ ยุคนี้รัฐได้ให้ความสนใจต่อหมู่บ้านมากอีกครั้งหนึ่ง อันเกิดจากความเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์และการพยายามลดพื้นที่ปลูกฝิ่นในเขตแม่แจ่ม รัฐจึงพยายามเข้ามามีบทบาทในหมู่บ้านในการส่งเสริมอาชีพ การทำมาหากิน การจัดระเบียบภายในหมู่บ้านใหม่ ยุคนี้จึงมีโครงการพัฒนาและได้รับงบประมาณจากรัฐมากขึ้น โดยผ่านโครงการหมู่บ้าน อพป. โครงการลุ่มน้ำ โครงการที่เสนอผ่านสภาตำบล รวมทั้งโครงการช่วยเหลือจากสมเด็จพระราชินี

โครงการหมู่บ้าน อพป.เข้ามาดำเนินการใน พ.ศ.2524 โดยการฝึกอบรมให้ชาวบ้านป้องกันดูแลหมู่บ้านของตนไม่ให้ฝ่ายคอมมิวนิสต์เข้ามาแทรกซึม มีการจัดระบบการปกครองหมู่บ้านใหม่ โดยแบ่งกรรมการหมู่บ้านออกเป็น 7 ฝ่าย เมื่อฝึกอบรมเสร็จก็จะมอบอาวุธปืนและเงินทุนหมุนเวียนจำนวนหนึ่งให้แก่หมู่บ้าน

โครงการลุ่มน้ำ หรือ โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม เข้ามาดำเนินการในช่วง พ.ศ. 2524-2528 โครงการลุ่มน้ำมีกิจกรรมหลายด้าน เช่น การปรับปรุงรูปแบบการทำเกษตร การส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจ การออกเอกสารสิทธิ์ และแหล่งเงินกู้โดยผ่านสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม ทำให้ชาวบ้านสามารถใช้ทรัพยากรที่โครงการลุ่มน้ำนำมาเสนอให้

โครงการที่เสนอผ่านสภาตำบล มักเป็นโครงการที่ต้องการแก้ปัญหาอันเป็นผลพวงจากการเปลี่ยนแปลงในยุคนี้ เช่น ปัญหาขาดน้ำ ชาวบ้านกองแขกได้ได้เสนอขอเครื่องสูบน้ำ เพื่อสูบน้ำจากบริเวณตาน้ำออกสู่ไปใส่เหมืองที่ขาดน้ำ ที่อยู่เหนือตาน้ำออกสู่ ขอบระบบน้ำประปาเพื่อนำน้ำมาใช้ในหมู่บ้าน และต่อมาชาวกองแขกได้ก็ได้เสนอขอระบบประปาแยกไปใช้ในชุมชนของตนเองต่างหาก ขอโครงการทำฝายคอนกรีต และโครงการสร้างอ่างเก็บน้ำ ที่บริเวณดอยขวาง ซึ่งอยู่ระหว่างหมู่บ้านกองแขกกับชุมชนปากกะญอเพื่อกักน้ำไว้ใช้แก้ปัญหาขาดแคลนในหน้าแล้ง

นอกจากนี้ชาวบ้านยังสามารถดึงทรัพยากรมาจากโครงการช่วยเหลือของสมเด็จพระบรมราชินี ซึ่งให้ความสนใจต่อพื้นที่แม่แจ่ม สมเด็จพระบรมราชินีจะเสด็จมาเยี่ยมราษฎรที่บ้านมิ่งหลวงซึ่งอยู่

ใกล้บ้านกองแขกปีละ 1 ครั้ง ใน พ.ศ. 2538 ก็ได้พระราชทานฝ้ายแก่ชาวบ้านโดยไม่คิดราคา เพื่อให้ชาวบ้านทอและส่งคืนทางไปรษณีย์ หรือถวายราชินีเมื่อเสด็จมาในปีต่อไป แต่ชาวบ้านไม่ได้ร่วมทอมากนักเนื่องจากยุ่งยาก ในปีถัดมาชาวบ้านจึงได้ขอกีกระตุกและฝ้ายจากพระองค์อีก เพื่อให้การทอและการส่งผ้าเป็นกิจลักษณะมากขึ้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังได้เสนอโครงการขอสร้างอ่างเก็บน้ำที่ดอยขวงผ่านทางสมเด็จพระบรมราชินีด้วยอีกทางหนึ่งจนโครงการได้รับการอนุมัติใน พ.ศ. 2539

นอกจากการพยายามดึงทรัพยากรมาจากรัฐแล้ว ชาวบ้านยังพยายามดึงมาจากส่วนอื่นด้วย คือ จากการหาเสียงของ ส.ส.⁹⁵ การจ่ายให้อย่างลับ ๆ ของบริษัทเหมืองแร่ที่ต้องขนแร่ผ่านหมู่บ้าน เพื่อไม่ให้ชาวบ้านคัดค้าน รวมทั้งการเข้าร่วมโครงการทอผ้าส่งโครงการเสริมรายได้กลุ่มสตรีแม่แจ่ม และส่งผู้รับซื้อรายอื่น ๆ เพื่อให้มีตลาดสำหรับผ้าทอของชาวบ้านเนื่องจากชาวบ้านยังไม่สามารถหาตลาดเองได้ ดังที่กล่าวไปแล้ว

การพยายามดึงทรัพยากรส่วนอื่นมาใช้นั้นจะเกิดขึ้นในกรณีที่ชาวบ้านไม่สามารถแก้ปัญหาได้ในระดับหมู่บ้าน เช่น การสร้างอ่างเก็บน้ำ การหาตลาดผ้าทอ เป็นต้น การติดต่อกับส่วนอื่นเพื่อนำทรัพยากรมาใช้ รวมทั้งการพยายามอาศัยศักยภาพของบุคคลภายนอกที่ชาวบ้านติดต่อด้วยให้มาเป็นประโยชน์ แต่บางครั้งทรัพยากรที่เข้ามาสู่หมู่บ้านก็ให้ประโยชน์กับคนแต่ชาวบ้านไม่เท่านั้น ทำให้ชาวบ้านขัดแย้งกันได้ ความขัดแย้งจากกรณีนี้มักจะเกิดขึ้นจากการไม่ไว้วางใจต่อผู้นำหรือการแบ่งสรรที่ไม่เท่าเทียมกัน เช่น กรณีการแบ่งเงินหาเสียงของ ส.ส. การแบ่งเงินที่ได้้อย่างลับ ๆ จากบริษัทเหมืองแร่ และอีกหลายกรณีทำให้ชาวบ้านไม่พอใจผู้นำโดยหาว่าลำเอียงหรือหาผลประโยชน์ใส่ตน อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความพยายามที่จะแยกไปตั้งหมู่บ้านใหม่ เพื่อรองรับปริมาณที่จะลงมาสู่หมู่บ้านของตนโดยตรง และมีปริมาณมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงของบ้านกองแขกในยุคนี้ทั้งหมดดังกล่าวข้างต้นกล่าวได้ว่ามาจากเงื่อนไขของรัฐซึ่งเริ่มมีนโยบายป้องกันการขยายตัวของคอมมิวนิสต์และการพยายามให้ชาวบ้านเลิกปลูกฝิ่น จึงได้เข้ามา “พัฒนา” ชุมชนมากขึ้น กิจกรรมการพัฒนาที่ส่งผลกระทบต่อชาวบ้านอย่างมากคือการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเพื่อขาย เมื่อประกอบกับการใช้ทรัพยากรในชุมชนมีความตึงเครียดมาตั้งแต่ยุคฝิ่นแล้ว จึงยิ่งทำให้ชาวบ้านต้องใช้ทรัพยากรมากขึ้นไปอีกความสำคัญของการปลูกพืชเศรษฐกิจของชาวบ้านคือการทำให้ชาวบ้านต้องละทิ้งวิถีแบบยังชีพมาผูกติดกับระบบตลาดมากขึ้นซึ่งมีรัฐสนับสนุนแนวทางนี้อย่างชัดเจน เช่น การให้เงินกู้ การสนับสนุนด้านวิชาการ เป็นต้น การใช้ทรัพยากรอย่างเข้มข้นจึงขยายตัวอย่างรวดเร็ว สิ่งเหล่านี้เป็นฐานให้ชาวบ้านต้องปรับการจัดการทรัพยากรอีกครั้งหนึ่ง โดยมีการปรับทั้งด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยตรง เช่น การจัด

⁹⁵ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41)

การที่ดิน น้ำ ป่า การปรับตัวด้านสังคม ประเพณี วัฒนธรรม เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและรูปแบบการผลิตที่เกิดขึ้นใหม่ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้ชาวบ้านต้องหาทางออกหลาย ๆ ทาง โดยเฉพาะการพยายามดำรงการผลิตแบบยังชีพบางส่วนไว้ การพยายามสร้างความมั่นคงในการถือครองที่ดิน การหาทางปรับเปลี่ยนอาชีพใหม่หรือสร้างทางเลือกใหม่ให้หลุดพ้นจากการต้องใช้ทรัพยากรในชุมชนในการดำรงชีพ เช่น การทอผ้า การรับจ้าง การส่งลูกเรียน เป็นต้น รวมทั้งการพยายามดึงทรัพยากรมาจากแหล่งอื่นสู่หมู่บ้าน อย่างไรก็ตามแม้ว่าการปรับตัวของชาวบ้านในยุคนี้ซึ่งทำให้ต้องทำงานหนักขึ้นและใช้ทรัพยากรมากขึ้นแต่ผู้ที่ได้รับประโยชน์อย่างแท้จริงกลับเป็นกลุ่มพ่อค้าหรือผู้มีทุนมาก ทั้งนี้เพราะภายใต้นโยบายเศรษฐกิจของประเทศที่รัฐให้ความสำคัญกับภาคธุรกิจอุตสาหกรรมมากกว่านั้น กลุ่มพ่อค้าและผู้มีเงินลงทุนมากจะได้รับประโยชน์มากกว่า ในขณะที่ชาวบ้านและชุมชนกลายเป็นเสมือนแหล่งแรงงานและที่ดินที่ใช้สำหรับการผลิตวัตถุดิบให้แก่โรงงานอุตสาหกรรมเท่านั้น ดังนั้นการปรับตัวอันซับซ้อนหลากหลายของชาวบ้านจึงเกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างที่ไม่เท่าเทียมกันของสังคมวงกว้างกว่าชุมชน ซึ่งถึงที่สุดแล้วก็ทำให้คนในชุมชนเสียเปรียบคนจากภายนอกที่มีทุนมากกว่า หรือแม้แต่ภายในชุมชนเดียวกันก็เกิดความเหลื่อมล้ำกันมากขึ้นอันเนื่องจากการเข้าถึงผลประโยชน์ไม่เท่ากันของคนในชุมชน จนเกิดความตึงเครียดและขัดแย้งกันก็ได้

1.6 ลักษณะการสะสมทุน

การสะสมทุนที่เกิดขึ้นในบ้านกองแขกมีลักษณะการขยายขอบเขตการปรับตัวที่ยังติดวิธีการผลิตแบบยังชีพอยู่สูง ดังนั้นแม้จะเริ่มสะสมทุนอันทำให้วิถีคิดแบบยังชีพถูกเบียดขับออกไปบ้างแต่เป้าหมายการสะสมทุนก็ยังไม่ได้อาศัยการขยายทุนเพื่อเพิ่มทุนอย่างเต็มที่เหมือนนายทุนบางคนในที่ราบแม่แจ่ม บางครั้งการสะสมทุนของชาวบ้านกองแขกจึงมีลักษณะไม่ต่อเนื่อง เช่น คนที่มีโอกาสสะสมทุนได้มากในยุคหนึ่งแต่กลับไม่ได้นำทุนมาขยายหรือเพิ่มทุนในยุคพัฒนา ดังกรณีนายอนันต์ อนาคมที่คนรุ่นต่อมาได้เป็นข้าราชการก็ไม่ได้ขยายทุนเดิมนำไปเพราะอาชีพราชการให้ความมั่นคงในชีวิตได้แล้ว

ผู้ที่สะสมทุนได้ในยุคพัฒนาแบ่งได้เป็น 4 ลักษณะคือ 1) เป็นคนที่มีฐานะมาก่อน 2) เป็นผู้ที่มีตำแหน่งที่เข้าถึงข้อมูล 3) เป็นบุคคลภายนอกที่เข้ามาแต่งงานซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ภายนอกมาก่อน 4) มีเครือข่ายกับภายนอก ซึ่งลักษณะทั้ง 4 ประการนี้อาจจะอยู่ในบุคคลคนหนึ่งผสมผสานกัน เช่น นายศรีทน โมตาสีเป็นเชื้อสายของผู้มีฐานะมาก่อน ต่อมาได้เป็นผู้ใหญ่บ้านจึงมีเครือข่ายมาก ต่อมาได้เป็นกรรมการสหกรณ์นิคมหลังปิง สามารถนำโควตาการปลูกพืชหรือนำไปยืมเครื่องมือการเกษตรมากระจายสู่ชาวบ้านได้ นายจำรัส ปันโหวเป็นคนจังหวัดลำปางที่มาทำงานเป็นคนขับรถที่หน่วยฯ 17 และมาแต่งงานที่บ้านกองแขกได้ตั้งร้านค้าขายส่งขึ้น นายสุพรรณ มอญไซ้

เป็นคนช่างเค่งที่มาเป็นภารโรงที่โรงเรียนบ้านกองแขกแล้วมาแต่งงานกับผู้มีฐานะในบ้านกองแขก เป็นผู้มีเครือข่ายข้างนอกทำให้เป็นฐานในการสะสมทุนได้ เช่น เป็นตัวแทนส่งเสริมการปลูกถั่วเหลือง เอามาผลิตพันธุ์ นายดี แสนช่างคำ เป็นผู้ที่อพยพหนีน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนภูมิพลจากอำเภอฮอด เป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเชื่อถือ และแต่งงานกับคนที่มีฐานะในบ้านกองแขกได้ เป็นต้น

สังเกตได้ว่าแม้ว่าในยุคนี้จะมีการสะสมทุนเข้มข้นขึ้นและต่อเชื่อมกับภายนอกมากขึ้นแต่ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดที่สะสมทุนโดยการออกเงินกู้ให้เพื่อนบ้าน การสะสมทุนจะอยู่บนฐานการเกษตร เช่น การเป็นตัวแทนส่งเสริมการเกษตร การสร้างโรงสี เป็นต้น รวมทั้งการเปิดร้านค้าขายปลีกและส่งซึ่งไม่ได้เป็นการขูดรีดคนในชุมชนอย่างเข้มข้นโดยตรง การขายที่นำไปให้กับคนภายนอกหรือคนในบ้านเดียวกันก็เกิดขึ้นน้อยมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการสะสมทุนของชาวบ้านกองแขกเป็นไปอย่างช้าๆ อันจางจะเป็นเพราะชาวบ้านกองแขกยังมีแหล่งเงินกู้อื่น เช่น ธกส. จึงทำให้ไม่มีการสะสมทุนโดยการขูดรีดกันเองโดยตรง การสะสมทุนจึงอยู่ในรูปของการเป็นตัวแทนทุนจากภายนอกที่เข้าดึงประโยชน์จากชุมชนออกไป⁹⁶

อย่างไรก็ตามบ้านกองแขกที่ถ้าวจากภายนอกแล้วเป็นหมู่บ้านที่ยังมีประเพณีวัฒนธรรมที่ดีงามอยู่มาก แต่ลึกลงไปได้มีการเคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา และอาจนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัดในภายหน้า ดังจะสังเกตได้ว่ากระบวนการสะสมทุนของคนในชุมชนที่ต้องอิงอยู่กับเครือข่ายผลประโยชน์จากภายนอกได้ค่อยๆ ทำให้ชาวบ้านแตกต่างกันยิ่งขึ้น ปัจจุบันชาวบ้านที่ไร่ที่ดินมีจำนวนเท่ากับที่มีที่ดิน⁹⁷ และคนที่สะสมทุนได้มากกว่าก็ร่ำรวยขึ้นเรื่อยๆ ทรัพยากรและผลประโยชน์ของชุมชนก็ถูกดึงออกไปภายนอกผ่านกระบวนการสะสมทุนทั้งของผู้ที่มีโอกาสในชุมชนและการสะสมทุนของกลุ่มทุนภายนอกชุมชน ช่วงนี้อาจถือเป็นระยะผ่านสู่การสะสมทุนที่เข้มข้นขึ้นของผู้มีโอกาสในชุมชน และชุมชนถูกดึงให้เชื่อมต่อกับตลาดภายนอกมากยิ่งขึ้น

2. ชุมชนชาวปกาเกอะญอ

ในยุคนี้ชุมชนชาวปกาเกอะญอในลุ่มน้ำแม่หลูได้รับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงต่างๆ มากกว่าชุมชนคนเมือง เนื่องจากที่ตั้งของชุมชนชาวปกาเกอะญอเป็นพื้นที่ที่มีการปลูกฝิ่น เป็นบริเวณที่มีการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ และต่อมาได้ถูกกำหนดให้อยู่ในเขตจัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ 1A ดังนั้นในยุคนี้ชุมชนชาวปกาเกอะญอจึงถูกรัฐเข้ามาควบคุมอย่างใกล้ชิดมากขึ้น รวมทั้งถูกดึงให้มีความสัมพันธ์กับสังคมวงกว้างมากขึ้น เช่น ระบบตลาด ระบบการศึกษาและวัฒนธรรมจากภายนอก เป็นต้น ทำให้ชุมชนชาวปกาเกอะญอต้องปรับตัวในด้านการจัดการทรัพยากรและด้านอื่น ๆ อย่างมาก

⁹⁶ บางครั้งกลุ่มทุนภายนอกก็เข้ามาดักประโยชน์โดยตรงโดยไม่ผ่านตัวแทนก็มีแต่น้อย เช่น ธกส.

⁹⁷ สัมภาษณ์ นายณพพร ก้อนแก้ว(36)

ช่วงเวลาเปลี่ยนผ่านที่สำคัญ จากยุคฟื้นฟูพัฒนาคือช่วงประมาณ พ.ศ. 2520-2523 ในช่วงดังกล่าวได้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างน้อย 3 ประการอันแสดงให้เห็นถึงการเริ่มเปลี่ยนไปสู่ยุคพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงในส่วนของรัฐ การเปลี่ยนแปลงในส่วนของชาวบ้าน และการเข้ามาเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์

การเปลี่ยนแปลงในส่วนของรัฐ คือการที่รัฐได้เข้ามาควบคุมชุมชนอย่างใกล้ชิดมากขึ้นจากการเข้ามาตั้งหน่วยงาน 2 หน่วย คือ หน่วยป้องกันและรักษาป่าที่ ชม.26⁹⁸ และหน่วยจัดการต้นน้ำที่ 17⁹⁹ โดยเฉพาะหน่วยจัดการต้นน้ำที่ 17 นั้นเข้ามาตั้งที่ทำการอยู่ไม่ไกลจากชุมชนชาวปกาเกอญอ นักและเป็นหน่วยงานที่ปลูกป่าสนรุกไล่ไผ่ผืน ทำให้ชาวบ้านเริ่มรับรู้ถึงการใช้อำนาจรัฐผ่านหน่วยงานเหล่านี้มากขึ้น ขณะเดียวกันการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ในเขตแม่แจ่มตั้งแต่ราว พ.ศ. 2516 ก็ทำให้ราชการสนใจชุมชนต่าง ๆ กว่าเดิม

การเปลี่ยนแปลงในส่วนของชาวบ้าน จากการที่ราชการเริ่มเข้ามาใกล้ชิดกับชุมชนยิ่งขึ้นทำให้ชาวบ้านเริ่มปรับตัวเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านคนใหม่แทนคนเก่าที่เกษียณอายุใน พ.ศ.2520 ชาวบ้านได้เลือกคนเมืองขึ้นเป็นผู้ใหญ่บ้าน เนื่องจากชาวบ้านให้ความสำคัญกับการให้ผู้มาเป็นผู้ติดต่อกับราชการได้คล่องตัวมากขึ้นนอกจากนี้การที่ระบบการผลิตในยุคฟื้นฟูของชาวบ้านไม่สอดคล้องกับประเพณีการถือผีมากขึ้นจึงทำให้ชาวบ้านตัดผีเรือนในช่วง พ.ศ.2523-2525 การตัดผีเรือนเป็นพื้นฐานสำคัญอย่างหนึ่งในการเข้าสู่ยุคพัฒนา เช่น การสร้างบ้านอย่างถาวร การออกไปรับจ้างไกล ๆ อันทำให้เลี้ยงผีเรือนลำบาก เป็นต้น ดังได้กล่าวมาแล้วปลายบทที่ 3

2.1 สองช่วงของยุคพัฒนา

การเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์อาจถือได้ว่าเป็นการปรับตัวอย่างหนึ่งของชาวบ้านเพื่อแก้ปัญหาการเก็บภาษีฝิ่นเถื่อนและการข่มเหงของเจ้าหน้าที่ของรัฐบางคน¹⁰⁰ ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไปข้างหน้า จนเป็นสาเหตุที่สำคัญอย่างหนึ่งที่ทำให้ราชการให้ความสนใจและเข้ามาใกล้ชิดชุมชนด้วยการนำโครงการพัฒนาต่าง ๆ เข้ามาสู่ชุมชน อันเป็นที่มาของยุคพัฒนา คอมมิวนิสต์ได้เข้ามาเคลื่อนไหวในชุมชนปกาเกอญอลุ่มน้ำแม่หลูใน พ.ศ. 2523 เพียง 1 ปี

กล่าวได้ว่ายุคพัฒนาของชุมชนปกาเกอญอลุ่มน้ำแม่หลูได้เริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2524 ซึ่งเป็นปีที่โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม หรือที่เรียกกันว่า โครงการลุ่มน้ำเข้ามาดำเนินการอันทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชนอย่างมากมาจนปัจจุบัน (พ.ศ.2539) ยุคพัฒนาของชุมชนชาวปกาเกอญอ

⁹⁸ ซึ่งตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ.2516

⁹⁹ ซึ่งตั้งขึ้นในช่วงปลาย พ.ศ. 2516

¹⁰⁰ สัมภาษณ์ นายสมบัติ เรืองกิจคดี(94)

สามารถแบ่งได้เป็น 2 ช่วงอันแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างกันอย่างชัดเจนคือ ช่วงประมาณก่อน พ.ศ. 2530 ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐเข้ามาวางพื้นฐานของการพัฒนาไว้จึงไม่ได้คุมอย่างเข้มงวด และช่วงประมาณหลัง พ.ศ. 2530 ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐใช้อำนาจควบคุมชาวบ้านมากขึ้น

2.1.1 ช่วงที่รัฐวางพื้นฐานการพัฒนา (พ.ศ. 2524-2529)

ช่วงนี้รัฐได้เข้ามาดำเนินงานพัฒนาในชุมชนชาวปกากะญอโดยมีเป้าหมายเพื่อป้องกันการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ และพยายามให้ชาวบ้านเลิกปลูกฝิ่น กิจกรรมการพัฒนาได้ทำให้เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงในชุมชนหลายด้าน เช่น การพยายามให้ชาวบ้านตั้งถิ่นฐานและจับจองที่ไร่อย่างถาวร การเปลี่ยนแปลงเทคนิคและพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูก เป็นต้น บทบาทของรัฐในช่วงนี้จะไม่ใช่อำนาจบีบบังคับชาวบ้าน ซึ่งอาจจะเป็นเพราะเป็นช่วงที่รัฐพยายามใช้จิตวิทยาในการดึงมวลชนไม่ให้เข้าร่วมกับคอมมิวนิสต์ดังนั้นจึงยังคงมีชาวบ้านที่ปลูกฝิ่นและอาจไม่ร่วมกิจกรรมกับรัฐก็ได้ หน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญในช่วงนี้มี 2 หน่วยงานคือ โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม และหน่วยจัดการต้นน้ำที่ 17

โครงการลุ่มน้ำแม่แจ่มเข้ามาดำเนินการในช่วง พ.ศ. 2524-2528 โดยได้รับเงินสนับสนุนจาก USAID เป้าหมายของโครงการคือต้องการให้ชาวบ้านเลิกปลูกฝิ่น และพยายามป้องกันการเคลื่อนไหวของคอมมิวนิสต์ด้วยในเวลาเดียวกัน ดังจะเห็นว่าใน พ.ศ. 2526 ได้มีการฝึกอบรม อพป. ให้กับชาวบ้านด้วย กิจกรรมการพัฒนาที่รัฐนำเข้ามาเหล่านี้จึงเป็นการพยายามให้ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อตอบสนองต่อภาคธุรกิจอุตสาหกรรมตามแนวทางของรัฐที่ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจภาคอุตสาหกรรมมากกว่า โดยเห็นว่าถ้าชาวบ้านมีรายได้ดีและมีความมั่นคงด้านการตลาดจากการผูกติดกับระบบตลาดจะทำให้ชาวบ้านไม่ปลูกฝิ่นและไม่เข้าร่วมกับคอมมิวนิสต์ กิจกรรมส่วนใหญ่ของโครงการลุ่มน้ำจึงมักเป็นโครงการที่มุ่งให้ชาวบ้านต้องเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน เช่น การสร้างอาชีพใหม่ให้ชาวบ้าน และการวางพื้นฐานไว้รองรับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น เช่น การก่อสร้างถนน การให้ความรู้เรื่องพืชเศรษฐกิจ การสร้างแหล่งเงินทุน การสร้างโรงเรียน การออกเอกสารรับรองสิทธิในที่ดินให้ชาวบ้าน เป็นต้น

การห้ามชาวบ้านไม่ให้ปลูกฝิ่นพร้อมกับส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจแทน ได้ทำให้คนเมืองจากที่ราบที่ขึ้นมาปลูกฝิ่นอยู่บริเวณชุมชนชาวปกากะญอเลิกปลูกฝิ่นแล้วลงไปจับจองที่ดินปลูกพืชเศรษฐกิจบนที่ราบกันมาก รวมทั้งชาวปกากะญอหมู่บ้านอื่นที่ตั้งชุมชนอยู่ในระดับความสูงที่ไม่สูงนัก ซึ่งทำให้ปลูกถั่วเหลืองได้ดี เช่น ชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่แรก เป็นต้น แต่ชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หล่นปลูกถั่วเหลืองได้ไม่ดีนักเนื่องจากเป็นพื้นที่สูง ชาวบ้านจึงยังคงปลูกฝิ่นอยู่รวมทั้งคนเมืองที่ยังคงมีบางคนปลูกฝิ่นต่อไปด้วย แต่ทางราชการก็ไม่ได้บีบบังคับให้ชาวบ้านเลิก

ปลูกฝิ่นอย่างเข้มงวด ซึ่งอาจจะเป็นเพราะช่วงนี้ราชการยังต้องการวางพื้นฐานการพัฒนาขั้นต่อไปไว้ จึงไม่ต้องการขัดแย้งกับชาวบ้าน

โครงการลุ่มน้ำได้พยายามชักชวนให้ชาวบ้านทำบ้านด้วยไม้ที่แข็งแรงเนื่องจากต้องการให้ชาวบ้านตั้งชุมชนอยู่ที่ใดที่หนึ่งอย่างถาวร โดยบอกชาวบ้านว่าให้รีบทำบ้านโดยเร็วเพราะถ้าตัดไม้ในช่วงหลังจากที่โครงการออกไปแล้วอาจจะถูกจับได้¹⁰¹ ความพยายามให้ชาวบ้านตั้งถิ่นฐานอย่างถาวรของโครงการเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวบ้านตัดไม้เรือก้นมากใน พ.ศ. 2525¹⁰² จึงจะเห็นว่าความต้องการให้ชาวบ้านตั้งบ้านเรือน หรือชุมชนที่ใดที่หนึ่งอย่างถาวรนั้นเป็นทัศนคติการตั้งถิ่นฐานบนพื้นราบที่รัฐได้พยายามจะผลักดันให้เกิดขึ้นกับชุมชนบนที่สูงทุกวิถีทาง โดยไม่ได้คำนึงถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน นอกจากการชักชวนให้ชาวบ้านตั้งชุมชนอย่างถาวรโดยตรงแล้วต่อมาเมื่อผลกระทบจากการพัฒนาของรัฐเกิดขึ้นก็เป็นการบีบโดยทางอ้อมให้ชาวบ้านต้องตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร เช่น การส่งเสริมให้คนบนพื้นราบปลูกพืชเศรษฐกิจทำให้คนพื้นราบเข้ามาจับจองพื้นที่ใกล้ชุมชนชาวปกากะญอ จนชาวปกากะญอมีพื้นที่ตั้งถิ่นฐานน้อยลง การออกเอกสารสิทธิในที่ดินเป็นต้น

ในด้านเอกสารรับรองสิทธิ์ทำกิน โครงการลุ่มน้ำได้ประสานให้มีการออกเอกสาร สทก. ให้แก่ชาวบ้านในที่ดินที่เป็นที่บ้าน ที่นา และยังสามารถส่งเสริมการทำไร่ขั้นบันไดแก่ชาวบ้านโดยไร่ที่ปรับปรุงเป็นไร่ขั้นบันไดจะได้รับเอกสาร สทก. เช่นกัน แต่การปรับที่ไร่เป็นไร่ขั้นบันไดชาวปกากะญอกลับมีช่องทางในการทำน้อยกว่าคนเมือง โดยคนเมืองจะขึ้นมาจองพื้นที่ที่มีความลาดชันน้อยใกล้หมู่บ้านปกากะญอในบริเวณ ป่าอ้อ ผาหลิบ ในขณะที่ชาวปกากะญอมีพื้นที่ใกล้บ้านที่ลาดชันไม่เหมาะสำหรับทำไร่ขั้นบันได และไม่มีทุนในการทำไร่ขั้นบันได หรือมีทุนน้อยกว่าคนเมือง ดังนั้นคนเมืองจึงสามารถมีไร่ขั้นบันไดที่ได้รับเอกสาร สทก. ด้วย ซึ่งอยู่ใกล้กับชุมชนชาวปกากะญอมาก แต่ชาวปกากะญอกลับทำไร่ขั้นบันไดได้เพียงเล็กน้อย และมักเป็นที่ลาดชัน ซึ่งภายหลังก็ถูกน้ำเซาะจนหมด¹⁰³

นอกจากนี้โครงการลุ่มน้ำยังชักชวนให้ชาวบ้านจับจองที่ทำไร่เพียงแปลงเดียวตลอดไปอีกด้วย แต่ก็มีผู้ทำตามอย่างจริงจังเพียง 1-2 คนซึ่งเป็นผู้ที่มีที่ไร่ทำเลดี คือไม่ลาดชันมาก และอยู่ต่ำกว่ามีผืนป่าหรือที่ไร่ผู้อื่นอยู่เหนือขึ้นไป ส่วนชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้จับจองที่ดิน เพราะการจับจองที่ดินเพื่อทำไร่ข้าวตลอดไปไม่สอดคล้องกับการทำไร่บนพื้นที่สูงและลาดชันซึ่งจะทำในรูปของไร่หมุนเวียน เพราะจะทำให้ได้ผลผลิตน้อยและมีน้ำท่วมมาก

¹⁰¹ สัมภาษณ์ นายธีระ อำไพจรสกุล(75)

¹⁰² สัมภาษณ์ นายตะเขระ อมรกิจพิง(64)

¹⁰³ สัมภาษณ์ นายชุลอย อมรกิจพิง(103)

จะเห็นว่าความพยายามของโครงการลุ่มน้ำดังกล่าวแม้จะไม่ได้บังคับอย่างเข้มงวดแต่ก็ได้ทำให้ชาวบ้านรู้สึกถูกคุกคาม ชาวบ้านจึงพยายามปรับตัวเพื่อพยายามทำตามโครงการลุ่มน้ำในส่วนที่สามารถปรับได้ เช่น การตัดฝั้วเรือน การเริ่มจับจองที่ไร่ เป็นต้น การจัดการทรัพยากรของชาวบ้านจึงเริ่มเกิดระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในที่ดินมากขึ้นกว่าเดิม

ในด้านเทคนิคการปลูกข้าว โครงการก็ได้เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านเปลี่ยนพันธุ์ข้าวเป็นพันธุ์ปรับปรุง พร้อมทั้งส่งเสริมให้ชาวบ้านใช้ปุ๋ย¹⁰⁴ ทำให้ได้ปริมาณข้าวมากขึ้น ชาวบ้านจึงได้เริ่มใช้ปุ๋ยและพันธุ์ข้าวปรับปรุงกันมาก ทำให้ต้องลงทุนเพิ่มขึ้น ต่อมาเมื่อดินจืดก็ต้องลงทุนเพิ่มมากขึ้น พันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่ชาวบ้านเคยปลูกก็เหลือเพียง 2-3 ชนิดเท่านั้น เช่น ข้าวแพ ข้าวซี ข้าวเหละตอย ส่วนพันธุ์ข้าวที่หายไปเช่น ข้าวหาง ข้าวป้อมมือ ข้าวโตะ¹⁰⁵ นอกจากนี้ยังมีโครงการ CARE ซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานประสานกับโครงการลุ่มน้ำก็ได้เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชยืนต้นด้วย แต่ก็ไม่มีผู้ร่วมปลูกอย่างจริงจังนัก¹⁰⁶

โครงการลุ่มน้ำยังสร้างโครงสร้างพื้นฐานอื่นๆ ให้แก่ชุมชนชาวปากกะญออีกคือ การสร้างถนนเข้าสู่หมู่บ้านใน พ.ศ.2525-2526 โดยการร่วมมือกับหน่วยจัดการต้นน้ำที่ 17 ทำให้การเดินทางติดต่อกับภายนอกสะดวกขึ้น และใน พ.ศ. 2526 ก็ได้เริ่มเปิดสอนหนังสือแก่เด็กขึ้นที่บ้านแม่หลู ทำให้มีการสอนหนังสือแก่นักเรียนอย่างต่อเนื่องมาจนปัจจุบัน โครงการลุ่มน้ำยังได้สร้างธนาคารข้าวเพื่อแก้ปัญหาการขาดข้าวให้แก่ชาวบ้านซึ่งยังดำเนินการมาจนปัจจุบันเช่นกัน นอกจากนี้ยังรวมกลุ่มเยาวชนขึ้น ต่อมาใน พ.ศ. 2526 กลุ่มเยาวชนได้เป็นกำลังสำคัญในการเข้าร่วมฝึก อพป. และร่วมกิจกรรมกับเกษตรอำเภอเป็นกลุ่มยุวเกษตร¹⁰⁷ ซึ่งอาจถือได้ว่าเป็นการรวมกลุ่มกันในแนวใหม่เป็นครั้งแรกของชุมชน

หน่วยงานอีกหน่วยหนึ่งที่มีบทบาทต่อชุมชนในช่วงนี้คือ หน่วยจัดการต้นน้ำที่ 17 ซึ่งตั้งสำนักงานขึ้นใน พ.ศ. 2519 ที่แม่เม้งซึ่งอยู่ไม่ไกลจากชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์ดินและน้ำตลอดจนสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำ เพื่อฟื้นฟูสภาพที่ถูกทำลายให้กลับคืนสู่สภาพเดิม และเพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายป่า¹⁰⁸ กิจกรรมที่สำคัญคือการปลูกป่าซึ่งมักเป็นป่าสนบนพื้นที่ป่าที่ถูกบุกเบิกซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากการปลูกฝืน และยังมีกิจกรรมอื่นๆ เช่น การทำถนน เป็นต้น อีกด้านหนึ่งการปลูกป่าของหน่วยฯ 17 จึงเป็นการลดพื้นที่ปลูกฝืนของชาวบ้านลงไปด้วย โดยการขยายพื้นที่ปลูก

¹⁰⁴ สัมภาษณ์ นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม(83)

¹⁰⁵ สัมภาษณ์ นายจำมู รอดอยู่เย็น(99), นายพะบลี ชะนุ(100)

¹⁰⁶ สัมภาษณ์ นายธีระ อำไพวรสุกุล(75)

¹⁰⁷ สัมภาษณ์ นายแก้ว อมรกิจพิง(96)

¹⁰⁸ Chart ของหน่วยฯ 17 ,2535

ป่าทึบพื้นที่ปลูกฝิ่นของชาวบ้านออกไปเรื่อย ส่วนแรงงานในการปลูกป่านั้นหน่วยฯ 17 จะจ้างชาวบ้านเป็นลูกจ้างชั่วคราว ทำให้ชาวบ้านปกากะญอไปเป็นลูกจ้างหน่วยฯ 17 กันมาก¹⁰⁹ ผู้ที่เป็นลูกจ้างจะย้ายไปอาศัยอยู่ที่ทำการหน่วยฯ เลย โดยบ้านแม่หลุมมีผู้ไปรับจ้างประมาณ 4-5 ครอบครัว ส่วนบ้านห้วยปูเอกนั้นชาวบ้านได้ย้ายไปเป็นลูกจ้างของหน่วยฯ ทุกครอบครัวจนทำให้หมู่บ้านต้องร้างไป

ผู้ที่ไปเป็นลูกจ้างของหน่วยฯ 17 จะเป็นผู้ที่ไม่มีที่ดิน เป็นกลุ่มที่ต้องรับจ้างในไร่ฝิ่น และมักติดฝิ่นมาก่อนจนในช่วงแรกๆ หน่วยฯ ต้องจัดการให้คนกลุ่มนี้เลิกเสพฝิ่น คนกลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นกลุ่มที่เสียเปรียบที่สุด ในช่วงนี้แม้ชาวบ้านจะยังคงปลูกฝิ่นอยู่ แต่เมื่อหน่วยฯ 17 เปิดรับสมัครคนงาน คนกลุ่มนี้ก็จะเลิกปลูกฝิ่นและเลิกปลูกข้าวไร่ไปเป็นลูกจ้างรายวันของหน่วยฯ 17 วันละ 30 บาท¹¹⁰ เพราะเห็นว่าเป็นหนทางที่จะสามารถทำให้ตนเองปรับตัวได้ทางหนึ่งดีกว่าการรับจ้างในไร่ฝิ่นอย่างเดิมซึ่งได้เพียงวันละ 20-30 บาท¹¹¹ และไม่มีความมั่นคงต่อเนื่องเท่าการเป็นลูกจ้างหน่วยฯ 17 ต่อมาคนกลุ่มนี้หลายคนสามารถสะสมเงินได้ และกลับมาซื้อที่ดินจากรัฐانهเขียบขึ้นก็มี¹¹² ส่วนการปลูกฝิ่นของชาวบ้านก็ปลูกน้อยลง โดยยังมีคนเมืองบางคนขึ้นมาปลูกด้วย และยังมี การจ้างแรงงานชาวปกากะญอที่ไม่ไปรับจ้างที่หน่วยฯ 17 อยู่ ชาวปกากะญอกลุ่มที่ไม่ได้ไปรับจ้างหน่วยฯ 17 จะยังคงยึดการปลูกข้าวไร่ไว้ พร้อมกับปลูกฝิ่นไปด้วยเช่นเดิม

จึงจะพบว่าในช่วง พ.ศ. 2522-2529 ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐได้เริ่มวางพื้นฐานการพัฒนานั้นรัฐไม่ได้ใช้กำลังบีบบังคับให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปตามที่ต้องการแม้ว่ารัฐจะมีเป้าหมายให้ชาวบ้านต้องเปลี่ยนแปลงบางอย่างก็ตาม กิจกรรมของรัฐจะเน้นที่การสร้างโครงสร้างพื้นฐานและการสร้างอาชีพใหม่ พร้อมกับการพยายามให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตบางอย่าง เช่น การตั้งชุมชนถาวร การสร้างบ้านเรือนถาวร เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ชาวบ้านได้เปลี่ยนแปลงอย่างช้าๆ โดยไม่มีการต่อต้าน หลังจากนั้นก็จะเข้ามาควบคุมชุมชนได้มากยิ่งขึ้น และทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่รุนแรงมากยิ่งขึ้นต่อไปในช่วงถัดจากนี้ อย่างไรก็ตามในช่วงที่รัฐได้เริ่มเข้ามาวางพื้นฐานการพัฒนามาก็ได้ทำให้ชาวบ้านเริ่มตระหนักถึงอำนาจของรัฐที่คุกคามมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านบางที่มีความพร้อมเริ่มปรับตัว เช่น ผู้ที่มีทำเลที่ดีก็จะเริ่มจับจองที่ไร่ การตัดฝิ่นเรือน หรือเมื่อพระธรรมจาริกจากวัดศรีโสดาได้เข้ามาชักชวนให้ชาวบ้านไปบวชเรียนที่วัดศรีโสดาชาวบ้านบางคนก็เริ่มไปบวชเรียนใน พ.ศ. 2526-2529 เป็นต้น

¹⁰⁹ สัมภาษณ์ นายเจ๊ะละ อาภาศิริวนิดา(66), นายมิมุ เจนจิตสันติ(78)

¹¹⁰ อัตราค่าจ้างในช่วงราวต้นทศวรรษ 2520 และเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เป็นวันละ 50-60 บาทในปัจจุบัน

สัมภาษณ์ นางมุลิ พรสมบุญศรี (108)

¹¹¹ อัตราจ้างในช่วงทศวรรษ 2520 สัมภาษณ์ นายสะเปอ พรสมบุญศรี(106), นางมุลิ พรสมบุญศรี (108)

¹¹² สัมภาษณ์ นายเจ๊ะละ อาภาศิริวนิดา(66), นายสะเปอ พรสมบุญศรี(106)

แต่ชาวบ้านก็ยังมีทางเลือกที่จะไม่ร่วมทำกิจกรรมกับโครงการลุ่มน้ำก็ได้ เช่น ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงไม่จับจองที่ดินใดที่หนึ่งอย่างถาวร ชาวบ้านยังคงปลูกฝิ่นอยู่ ชาวบ้านจะไม่ปลูกถั่วเหลือง เพราะได้ผลผลิตน้อย เป็นต้น บทบาทของรัฐในช่วงนี้จึงเป็นการเข้ามาวางพื้นฐานการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในช่วงต่อไป

ความเปลี่ยนแปลงอีกอย่างหนึ่งในช่วงปลายของยุคนี้คือประมาณ พ.ศ. 2528-2529 นั้น จำนวนประชากรของบ้านแม่หลูเริ่มมีมากขึ้น ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 บ้านแม่หลูมีประชากรราว 15 ครอบครัว ในราวปลายทศวรรษ 2520 จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นเป็นราว 30 ครอบครัว ประชากรที่เพิ่มขึ้นนี้ส่วนมากเกิดจากการเข้ามาแต่งงานของคนบ้านอื่น¹¹³ การเพิ่มขึ้นของประชากรบ้านแม่หลูเป็นผลพวงมาจากกิจกรรมการพัฒนาของรัฐโดยเฉพาะการห้ามปลูกฝิ่นการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้ทำให้พื้นที่บริเวณที่ราบถูกบุกเบิกเป็นแปลงปลูกถั่วเหลืองมาก รวมทั้งชุมชนของชาวปกากะญอที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในระดับต่ำ เช่น ชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่แรก เป็นต้น ทำให้อัตราการใช้ที่ดินของคนพื้นราบมีสูงขึ้น ดังนั้นจึงมีการขยายขึ้นมายังบ้านแม่หลูซึ่งไม่มีการปลูกถั่วเหลืองทำให้จำนวนประชากรของบ้านแม่หลูมีมากขึ้นดังกล่าว¹¹⁴ การใช้ทรัพยากรของชุมชนชาวปกากะญอจึงมีมากขึ้น ดังนั้นปัญหาเรื่องการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำจึงมีปัจจัยหลายด้าน โดยมีที่มาจากนโยบายของรัฐและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายนอกลุ่มน้ำเป็นสำคัญ ทำให้ทรัพยากรถูกใช้มากขึ้น เมื่อประกอบกับความเหลื่อมล้ำของคนที่ราบและคนที่สูงจึงทำให้คนที่สูงต้องถูกคุกคามและได้รับผลกระทบด้านลบอยู่เสมอ

2.1.2 ช่วงที่รัฐใช้อำนาจควบคุมชาวบ้าน(พ.ศ. 2530-2539)

ในช่วงนี้การที่รัฐเริ่มใช้อำนาจเข้ามาบีบบังคับชาวบ้านได้ทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวในหลายด้าน คนเมืองจากพื้นราบก็ขึ้นมาจับจองที่ปลูกถั่วเหลืองหรือพืชเศรษฐกิจหรือหาทางหาเงินเพิ่มขึ้นเพื่อชดเชยกับการยังชีพที่ต้องเปลี่ยนไปจากการบีบบังคับของรัฐ สิ่งเหล่านี้ได้ทำให้ชาวบ้านสัมพันธ์ใกล้ชิดกับคนพื้นราบและรัฐมากยิ่งขึ้น ซึ่งชาวปกากะญอมักจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบโดยรวมแล้วกล่าวได้ว่าช่วงนี้ลักษณะการแย่งชิงทรัพยากรจากชุมชนชาวปกากะญอได้ปรากฏชัดเจนขึ้น ชาวปกากะญอได้ปรับตัวหลายวิธีการเพื่อรับกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นลักษณะการตอบโต้ของผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่าต่อสิ่งที่เข้ามาคุกคามอันจะได้กล่าวถึงภายหลัง

การใช้อำนาจบีบบังคับครั้งแรกของรัฐคือ การตัดทำลายไร่ฝิ่นโดยทหารพรานโดยเริ่มใช้กองกำลังเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ใน พ.ศ. 2530 และ พ.ศ. 2531 ซึ่งเป็นช่วงหลังจากที่ชาวบ้านเริ่มปลูกพืช

¹¹³ สัมภาษณ์ นายชินก พรสมบุญศรี(77)

¹¹⁴ ในลักษณะคล้ายกับที่เคยเกิดขึ้นในช่วงต้นศตวรรษ 2400 มาแล้ว

เศรษฐกิจกันมากแล้ว การทำลายไร่ฝิ่นได้ทำให้คนเมืองเล็กขึ้นมาทำไร่ฝิ่นแทบหมดสิ้น รวมทั้งชาวปากกะญอก็เลิกปลูกเช่นกัน คนพื้นราบได้ลงไปจับจองที่ดินบุกเบิกเป็นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจทำให้ป่าถูกทำลายมาก รวมทั้งชาวปากกะญอที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในระดับต่ำ ดังนั้นในช่วงต้นของทศวรรษ 2530 จึงยังคงมีผู้ที่โยกย้ายเข้ามาแต่งงานและตั้งถิ่นฐานที่บ้านแม่หลูอย่างต่อเนื่องมาจากปลายทศวรรษ 2520 และเริ่มอยู่ตัวในช่วงประมาณกลางทศวรรษ 2530 คือมีประชากร 58 ครัวเรือน¹¹⁵ ดังนั้นอัตราการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านจึงมีสูงขึ้นด้วย แต่ชาวปากกะญอในลุ่มน้ำแม่หลูเมื่อเลิกปลูกฝิ่นแล้วก็ไม่สามารถหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจทดแทนได้นักเนื่องจากเป็นพื้นที่สูงชาวบ้านส่วนใหญ่จึงยังคงทำไร่เป็นหลักอยู่เช่นเดิม

แรงบีบอีกด้านหนึ่งของรัฐคือการใช้ที่ดินและป่า ใน พ.ศ. 2532 ราชการได้เข้าไปปักป้ายกำหนดให้บริเวณชุมชนบ้านแม่หลูเป็นเขตจัดคุณภาพลุ่มน้ำชั้น 1 A¹¹⁶ ในพ.ศ.2535-2536 หน่วย ฯ 17 ก็ได้ประชุมบอกให้ชาวบ้านจับจองที่ไร่คนละ 1 แปลง หรือจับจองตามความจำเป็นในพื้นที่ที่กำหนด และห้ามชาวบ้านทำไร่หมุนเวียนอีกต่อไป นอกจากนี้ต่อมาชาวบ้านยังทราบข่าวอยู่เสมอว่า ทางทหารอาจจะอพยพผู้ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขต 1A ออก จึงทำให้ชาวบ้านไม่มีความมั่นคงมากขึ้น

2.2 การปรับตัวของชาวบ้าน

การบีบบังคับของรัฐได้ทำให้เกิดผลกระทบต่อชาวบ้านอย่างมากเพราะเป็นการเข้ามาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน และเข้ามาควบคุมปัจจัยสำคัญในการผลิต คือ ที่ดิน และ ป่า ที่มีความสำคัญต่อความอยู่รอดของชาวปากกะญอซึ่งมีวิถีชีวิตอยู่บนที่สูงมาก จะเห็นว่าตั้งแต่ยุคยังชีพเป็นต้นมาชาวปากกะญอได้ยึดการทำไร่และทำนาไว้เป็นหลัก แม้ในยุคฝิ่นชาวบ้านจะปลูกฝิ่นไปด้วย แต่การปลูกฝิ่นก็เป็นรายได้เสริมทางหนึ่ง โดยชาวบ้านยังคงยึดการทำไร่และทำนาเป็นหลักอยู่ เพราะการทำไร่ทำนาจะเป็นหลักประกันได้ว่าทำให้มีข้าวกิน การทำไร่ซึ่งชาวปากกะญอทำกันทุกคนจึงเป็นพื้นฐานในการจัดการทรัพยากรของชาวปากกะญอตลอดมาซึ่งอยู่ในรูปแบบ การทำไร่หมุนเวียน อันเป็นการจัดการทรัพยากรอย่างสอดคล้องกับสภาพการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนบนพื้นที่สูงและลาดชัน โดยต้องอาศัยความสมบูรณ์ของธรรมชาติโดยรวมเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต เมื่อถึงยุคพัฒนาารัฐได้เข้ามาบังคับให้ชาวบ้านเลิกปลูกฝิ่น และบีบบังคับการใช้ทรัพยากรพื้นฐานของชาวบ้านหลาย ๆ ด้าน ชาวบ้านไม่สามารถปรับวิถีชีวิตได้มากนักจึงยังยึดการทำไร่เป็นหลักอยู่เช่นเดิม แต่การพยายามดำรงการทำไร่ไว้ให้ได้ภายใต้สภาพที่ถูกบีบบังคับจากรัฐนั้นก็ทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวโดยการพยายามต่อสู้ในหลายวิธีการ พร้อมกับพยายาม

¹¹⁵ สัมภาษณ์ นายชินก พรสมบูรณ์ศรี(77) โปรดดูตาราง ที่ 5.4

¹¹⁶ สัมภาษณ์ นายปิปี อมรกิจพิง(84)

ตารางที่ 5.4 การโยกย้ายและตั้งถิ่นฐานในบ้านแม่หล

ครอบครัว	ตั้งบ้านเรือนเมื่อ	ย้ายมาจาก	หมายเหตุ
1. นายพะเดอะ	อยู่มาแต่เดิม	จังหวัดเชียงราย	หมายเลข 1-15 ถือว่าเป็นผู้ที่อยู่มาแต่เดิม
2. นายลาเกอเซอ	อยู่มาแต่เดิม		
3. นายคำ	อยู่มาแต่เดิม		
4. นายบุญศรี	อยู่มาแต่เดิม		
5. นายเจ๊ะละ	อยู่มาแต่เดิม		
6. นายอีระ	อยู่มาแต่เดิม		
7. นายฮ้าย	อยู่มาแต่เดิม		
8. นายหนู	อยู่มาแต่เดิม		
9. นายพะอิลิ	อยู่มาแต่เดิม		
10. นายขาว	อยู่มาแต่เดิม		
11. นายลี	อยู่มาแต่เดิม		
12. นายลาซิเม	อยู่มาแต่เดิม		
13. นายบิล่า	ราว พ.ศ. 2510	ดอยช้าง จ.ลำพูน	
14. นายกาโย	ราว พ.ศ. 2510		
15. นายพะถ่า	ราว พ.ศ. 2510		
16. นายสุเตี้ย	ราว พ.ศ. 2523	บ้านแม่หล	ออกเรือน
17. นายเตาะแหนะ	ราว พ.ศ. 2524	บิอกบ้านลุ่มบ้านแม่หล	
18. นายอรุณ	ราว พ.ศ. 2525	บ้านนายนดิน	มาเอาเมีย
19. นายหล้าโบ	ราว พ.ศ. 2527	บ้านป่าเฮียะ	มาเอาเมีย
20. นายสิลิ	ราว พ.ศ. 2527	บ้านยางล้าน	มาเอาเมีย
21. นายชินก	ราว พ.ศ. 2527	บ้านห้วยปูลอก	มาเอาเมีย
22. นายลิลู	ราว พ.ศ. 2527	บ้านยางล้าน	มาเอาเมีย
23. นายหม่อเซะ	ราว พ.ศ. 2527	บ้านแม่คงคา	มาเอาเมีย
24. นายทะหนะ(สัญชัย)	ราว พ.ศ. 2527	บ้านห้วยทราย	มาเอาเมีย
25. นายมันนิ นางมีมี	ราว พ.ศ. 2527	บ้านแม่แรก	
26. นายหล้าโก	ราว พ.ศ. 2527	บ้านป่าเฮียะ	มาอยู่กับทีนา
27. นายคะเนอะ	ราว พ.ศ. 2529	บ้านห้วยปูลอก	มาเอาเมีย
28. นายพะจอ	ราว พ.ศ. 2529	บ้านห้วยปูลอก	เดิมอยู่ดอยช้าง จ.ลำพูน
29. นางชีวา	ราว พ.ศ. 2529	บิอกบ้านลุ่มบ้านแม่หล	
30. นายทุพอ	ราว พ.ศ. 2529	บ้านแม่ยะ	มาอยู่กับทีนา
31. นายเจริญ	ราว พ.ศ. 2529	บ้านสันหนอง	มาเอาเมีย
32. นายพะลอย	ราว พ.ศ. 2531	บ้านห้วยปูลอก	มาเอาเมีย

33. นายมิกิ	ราว พ.ศ. 2532	บ้านแม่หลุ	ออกเรือน
34. นายกันยา	ราว พ.ศ. 2532	บ้านแม่ยะ	มาเอาเมีย
35. นายคณิง	ราว พ.ศ. 2532	บ้านสันหนอง	มาเอาเมีย
36. นายยะลา	ราว พ.ศ. 2533	บ้านแม่หลุ	แยกจากบ้านเดิม
37. นายพะมุย	ราว พ.ศ. 2533	บ้านแม่หลุ	
38. นายพะไธย	ราว พ.ศ. 2533	บ้านแม่หลุ	ลูกนายพะจอ
39. นายสีทน	ราว พ.ศ. 2533	บ้านอมเม็ง	มาเอาเมีย
40. นายสีน้อย	ราว พ.ศ. 2534	บ้านแม่คงคา	มาเอาเมีย
41. นายบุญส่ง	ราว พ.ศ. 2534	บ้านยางล้าน	มาอยู่กับนา
42. นายมิมุ	ราว พ.ศ. 2534	บ้านห้วยปู่เอก	เดิมเป็นคนแม่หลุ
43. นายตะเชรอะ	ราว พ.ศ. 2535	บ้านป่าเลา	อยู่ที่เดิมจะเป็นไข้
44. นายจำปอย	ราว พ.ศ. 2535	บ้านแม่หลุ	ออกเรือน
45. นายเขียว	ราว พ.ศ. 2535	บ้านหลังปง	คนเมืองมาเอาเมีย
46. นายรง	ราว พ.ศ. 2535	อ.สันกำแพง	คนเมืองมาเอาเมีย
47. นายคิมู	พ.ศ. 2536	บ้านแม่หลุ	ออกเรือน
48. นายเทกวา	พ.ศ. 2536	บ้านโม่	มาอยู่กับนายจำปอย
49. นางชินน้ำ	พ.ศ. 2536	บ้านแม่หลุ	ต้องการอยู่คนเดียว
50. นางชินิ	พ.ศ. 2536	บ้านแม่หลุ	ต้องการอยู่คนเดียว
51. นายขึ้น	พ.ศ. 2537	บ้านแม่หลุ	ออกเรือน
52. นางพะเซย	พ.ศ. 2537	บ้านแม่หลุ	ออกเรือน
53. นางหม้อด้อย	พ.ศ. 2538	บ้านแม่หลุ	ได้สามีที่ด้อยข้าง พอสามีตายก็กลับมา
54. นางแดง	พ.ศ. 2538	บ้านแม่หลุ	ออกเรือน ลูกนายเตาะแทนะ
55. นายตะมี	พ.ศ. 2539	บ้านแม่หลุ	ออกเรือน
56. นายสายเย็น	พ.ศ. 2539	บ้านแม่หลุ	ออกเรือน ลูกนายเตาะแทนะ
57. นายสีน้อย	พ.ศ. 2539	บ้านแม่คงคา	มาเอาเมีย
58. นางตะแอ๊ะ	พ.ศ. 2539	บ้านแม่หลุ	อยากอยู่คนเดียว

ที่มา : สัมภาษณ์ นายชินก พรสมบุญศรี (77) และตรวจสอบเทียบเคียงจากบุคคลอื่น

สร้างทางเลือกอื่นเพื่อเข้ามาเสริมการทำไร่¹¹⁷ ชาวบ้านจึงพยายามปรับตัวเพื่อให้การใช้
ทรัพยากรสอดคล้องกับเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น การพยายามปรับตัวของชาวบ้านอาจแบ่งได้
เป็น 2 ระดับ คือ การปรับตัวในระดับครอบครัว และการปรับตัวในระดับชุมชน ซึ่งในความ
เป็นจริงทั้ง 2 ระดับนี้ก็มีความสัมพันธ์กันอยู่

2.2.1 การปรับตัวในระดับครอบครัว

เป็นการพยายามหาทางออกในลักษณะค่อนข้างเป็นของแต่ละครอบครัว
อย่างไรก็ตามแนวทางการปรับตัวในระดับครอบครัวก็มีความเกี่ยวข้องอยู่กับการควบคุมทางสังคมใน
ระดับชุมชนซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป การปรับตัวในระดับครอบครัวคือการพยายามปรับเปลี่ยนการใช้
ทรัพยากรในสถานการณ์ที่ถูกบีบบังคับมากขึ้นให้เกิดประโยชน์มากที่สุด โดยชาวบ้านยังคงยึดการใช้
ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนอันอยู่ในรูปแบบที่สำคัญคือการทำไร่ และการใช้ที่ดิน นอกจากชาวบ้านยัง
หาทางออกทางอื่นมาเสริมด้วย การปรับตัวในระดับครอบครัวของชาวบ้านแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ
คือ การปรับตัวด้านการจัดการที่ดิน และการพยายามหาทางออกทางอื่นควบคู่กันไปด้วย

2.2.1.1 การปรับตัวด้านการจัดการที่ดิน

กิจกรรมการพัฒนา และการใช้อำนาจบีบบังคับของรัฐได้ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการ
จัดการที่ดิน ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญของชาวบ้าน โดยเฉพาะหลัง พ.ศ. 2530 ที่รัฐเริ่มเข้ามาใช้
อำนาจบังคับ ห้ามชาวบ้านปลูกฝิ่น และช่วง พ.ศ. 2535-2535 ซึ่งรัฐเริ่มบังคับให้ชาวบ้านทำไร่
อยู่เฉพาะในเขตที่กำหนดไว้ การปรับตัวด้านการจัดการที่ดินของชาวบ้านสามารถสังเกตได้จากการทำไร่
การทำนา และการพยายามจับจองที่ดินของชาวบ้าน

การทำไร่

ที่ดินในการทำไร่ของชาวบ้านมีอัตราน้อยลงยิ่งขึ้นเมื่อมีการเพิ่มของประชากรมากขึ้นในช่วง
ปลายทศวรรษ 2520 ประกอบกับโครงการลุ่มน้ำได้เข้ามาชักชวนให้ชาวบ้านจับจองที่ทำไร่ที่ใดที่หนึ่ง
อย่างถาวร ดังนั้นในช่วงนี้จึงเริ่มมีคนที่มีทำเลไร่ดีจับจองที่ไร่บ้างแล้วคือนายเจ๊ะและ อาภาศิริวินิดา
และนายธีระ อำไพจรสกุล ในขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงทำไร่อยู่เหมือนเดิม แต่เนื่องจาก
อัตราที่ดินมีน้อยลงดังนั้นจึงทำให้การเลือกพื้นที่ทำไร่ของชาวบ้านเปลี่ยนไปจากเดิมคือชาวบ้านเริ่มทิ้ง
ประเพณีการเลือกพื้นที่ทำไร่ที่เคยปฏิบัติมาแต่เดิม เช่น ชาวบ้านเริ่มทำไร่บริเวณริมลำห้วย ชาว
บ้านบางคนก็ไปทำไร่บริเวณป่าสะเดาของหมู่บ้าน¹¹⁸ เป็นต้น ความเชื่อเรื่องการเลือกทำเลทำไร่จึงลด
ความเคร่งครัดลงมาก อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ยังคงไม่ทำไร่ในพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อความสมบูรณ์

¹¹⁷ ดังเช่นที่เคยเลือกการปลูกฝิ่นเข้ามาเสริมการทำไร่ในยุคฝิ่น

¹¹⁸ สัมภาษณ์ มิถิ เจนจิตสันติ(81), นายสมบัติ เรื่องกิจคดี(95)

ของธรรมชาติ เช่น จะไม่ทำไร่บริเวณขุนห้วย บริเวณตาน้ำ เป็นต้น¹¹⁹ รวมทั้งยังคงมีการเลี้ยงผีไร่อยู่เช่นเดิม นอกจากนี้ชาวบ้านหลายคนได้เลิกทำไร่ไปเป็นลูกจ้างปลูกป่าหน่วยฯ 17 แทน ซึ่งทำให้ลดการใช้ทรัพยากรลงไปด้วย

ใน พ.ศ.2535 ราชการได้กำหนดให้ชาวบ้านทำไร่ในพื้นที่ที่กำหนดไว้ และให้เลิกทำไร่หมุนเวียน ชาวบ้านจึงต้องจับจองที่ไร่เป็นของตนเองคนละ 1-2 แปลง การใช้ที่ดินจึงเข้มข้นมากโดยไม่เปิดโอกาสให้ดินฟื้นตัว ซึ่งไม่สอดคล้องกับการใช้ที่ดินบนที่สูงและลาดชันอย่างยั่งยืน จึงทำให้ชาวบ้านต้องลงทุนมากขึ้นในการซื้อปุ๋ยบำรุงดิน ยาฆ่าหญ้า และที่ไร่บางแปลงต้องขุดดินให้ร่วนก่อนปลูกข้าวอีกด้วย เนื่องจากดินเสื่อมคุณภาพลงทุกปีการลงทุนปลูกข้าวจึงมีอัตราสูงขึ้นทุกปี จึงทำให้ชาวบ้านต้องพยายามหาทางจับจองพื้นที่เพิ่มขึ้นเพื่อไว้หมุนเวียนปลูกข้าวไร่ ชาวบ้านพบว่าถ้าสามารถหมุนเวียนได้ภายใน 3 แปลงก็จะทำให้ได้ผลผลิตที่สม่ำเสมอได้ และชาวบ้านยังพยายามปลูกพืชเศรษฐกิจและหาทางออกทางอื่นเพื่อมาเสริมการปลูกข้าวไร่ที่จะต้องลงทุนสูงขึ้นด้วยการจัดการพื้นที่เพื่อทำไร่ข้าวในยุคนี้อาจจะเห็นได้จากกรณีของนายเจ๊ะละ อะภาศิริวนิดา นายธีระอำไพจรสกุล นายสุเตี้ย และฮ้าย อมรกิจพิง

นายเจ๊ะละ อะภาศิริวนิดา ปัจจุบันอายุประมาณ 65 ปี เดิมเป็นคนยากจน ประมาณ พ.ศ. 2525 ได้ไปเป็นลูกจ้างปลูกป่าของหน่วยฯ 17 อยู่ 4 ปี จน พ.ศ. 2529 ก็สามารถสะสมเงินมาขอซื้อที่นาจากนายบิลลา บุญมาซึ่งเป็นญาติที่มีฐานะผู้เคยซื้อที่นาจากมรดกพ่อแม่มาไว้ก่อน แต่การทำนา ก็ได้ทำให้ นายเจ๊ะละมีข้าวพอกิน ประกอบกับเจ้าหน้าที่หน่วยฯ 17 ได้แนะนำให้ นายเจ๊ะละหาทางจับจองที่ไร่ไว้เพราะต่อไปราชการจะกำหนดให้คนทำไร่ที่เดียวแล้ว พร้อมกับแนะนำให้จองพื้นที่ต่ำๆ เพราะจะทำให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ไปนาน นายเจ๊ะละจึงกลับมาหาทำเลที่อยู่ไม่สูงนัก เนื้อพื้นที่ไร่เป็นป่าอันจะทำให้ได้รับความอุดมสมบูรณ์จากป่าด้านบน และเป็นพื้นที่ที่ไม่ลาดชันนัก นายเจ๊ะละจึงได้ทำไร่ในพื้นที่นั้นมาตลอด และพบว่าการทำไร่ในที่เดียวนั้นทำให้ต้องใส่ปุ๋ยและต้องขุดพรวนดินทุกปี คือ

พ.ศ. 2529 ได้ผลดี

พ.ศ. 2530 ยังได้ผลดี แต่หญ้ารกมาก ต้องเอาหญ้ากันแทบไม่ทัน

พ.ศ. 2531 หญ้ารกมาก เริ่มใช้ปุ๋ย และต้องขุดพรวนดินจึงจะได้ข้าวดี

พ.ศ. 2532-2539 หญ้ารกมาก ต้องใช้ปุ๋ยเพิ่มมากขึ้นทุกปี และต้องขุดพรวนดินปีเว้นปี

นอกจากนี้นายเจ๊ะละยังได้จองที่ไร่อีก 1 แปลงใน พ.ศ. 2535 โดยไม่ได้ใช้ทำไร่ แต่ได้ใช้ปลูกไม้ยืนต้นไว้ตามคำแนะนำขององค์การ CARE เพื่อเป็นการจับจองไว้ให้ลูก ซึ่งจะกล่าวถึงรายละเอียดในเรื่องนี้ต่อไป

¹¹⁹ สัมภาษณ์ นายมิกิ เจนจิตสันติ(81)

จะเห็นว่านายเจ๊ะละสามารถทำอะไรในพื้นที่เดียวได้เป็นเวลานาน ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเกิดจากการที่เป็นทำเลที่ดี ดังจะพบว่าบางคนที่ทำไร่ที่เดียวแม้จะใส่ปุ๋ยและขุดพรวนดินด้วย แต่ผลผลิตก็ลดลงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่บางคนที่มีการทำไร่ดีกว่านายเจ๊ะละก็สามารถทำอะไรได้นานกว่า และได้ผลผลิตดีกว่า ดังกรณีของนายธีระ อำไพจรสกุล

นายธีระ อำไพจรสกุล ปัจจุบันอายุ 49 ปี นายธีระได้จองที่ไร่ไว้ 2 แปลงและทำสลับกันปีละแปลงมาตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2526 ที่โครงการลุ่มน้ำเข้ามาชักชวนให้ชาวบ้านจับจองที่ไร่แล้วเพราะไร่เหล่านายธีระเป็นทำเลที่ดี โดยทั้ง 2 แปลงอยู่ติดกัน มีถนนกั้นกลาง เนื้อขึ้นไปเป็นป่าซึ่งต่อมาก็มีคนไปจับจองบุกเบิกเป็นไร่ ทำให้เมื่อไร่ข้าวบนใส่ปุ๋ยก็จะไหลลงมายังที่ไร่ของนายธีระด้วย นายธีระทำไร่สลับ 2 แปลงดังกล่าวตั้งแต่ พ.ศ. 2526 จนถึง พ.ศ. 2529 ก็ย้ายไปอยู่บ้านยางสำน 4 ปีก็กลับมาทำไร่ต่ออีกโดย

พ.ศ. 2534 เปลี่ยนไปทำไร่ยังอีกที่หนึ่ง ที่เรียกว่าบ้านฮ้างละ

พ.ศ. 2535-2537 ราชการเข้ามาบอกให้ชาวบ้านจับจองที่ไร่ นายธีระจึงกลับมาทำไร่ที่เดิมในแปลงด้านใต้ถนน ติดต่อกัน 3 ปี

พ.ศ. 2538 เปลี่ยนไปทำไร่ที่แปลงเหนือถนน ส่วนแปลงใต้ถนนใช้ปลูกข้าวโพด

พ.ศ. 2539 เปลี่ยนไปทำไร่ที่แปลงใต้ถนน ส่วนแปลงเหนือถนนใช้ปลูกข้าวโพด

ที่ดินแต่ละแปลงของนายธีระมีเนื้อที่ประมาณ 4-5 ไร่ เดิมนายธีระไม่เคยใส่ปุ๋ยก็สามารถได้ผลผลิตสม่ำเสมอ คือประมาณ 100 ถัง โดยใช้พันธุ์ข้าวประมาณ 4-5 ถัง นายธีระเริ่มใส่ปุ๋ยใน พ.ศ. 2537 ทำให้ได้ข้าวเพิ่มขึ้นเป็น 130-140 ถัง¹²⁰ จึงจะเห็นว่าการที่มีทำเลดีและมีหลายแปลงไว้สลับในการทำไร่ทำให้นายธีระไม่ต้องลงทุนมาก แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงไม่มีการจับจองที่ไร่กัน โดยยังคงทำไร่หมุนเวียนอยู่เช่นเดิม จน พ.ศ. 2535 ที่ราชการได้เข้ามาให้ชาวบ้านจับจองที่ไร่ ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงได้เริ่มจับจองกันอย่างจริงจัง โดยมากจะจับจองพื้นที่ที่เป็นไร่เหล่านายธีระของตนเอง ดังกรณีของนายฮ้าย อมรกิจพิง

นายฮ้าย อมรกิจพิง ปัจจุบันอายุประมาณ 65 ปี ก่อน พ.ศ. 2535 นายฮ้ายจะย้ายที่หมุนเวียนไป จน พ.ศ. 2535 จึงได้เริ่มจับจองที่ไร่อย่างถาวร¹²¹ โดยการจับจองเป็นแปลงขนาดใหญ่ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ได้จับจองไว้อย่างหลวม ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2526 แล้ว แล้วแบ่งใช้ทำไร่ปีละครั้ง แปลง การจัดการที่ดินเพื่อทำไร่ของนายฮ้ายตั้งแต่ พ.ศ. 2526 คือ

พ.ศ. 2526-2528 จับจองที่ไร่แปลงใหญ่ริมถนนทางเข้าหมู่บ้าน และทำไร่สลับกันปีละครั้ง แปลง

¹²⁰ สัมภาษณ์ นายธีระ อำไพจรสกุล(75)

¹²¹ และหาทางจับจองแปลงอื่นเพิ่มภายหลังด้วย

พ.ศ. 2529 ไปทำไร่ที่ไร่เหล่าของนายสะเปอ พรสมบุญศรีที่บ้านห้วยปูเอก
 พ.ศ. 2530-2531 กลับมาทำไร่ในแปลงที่เคยจองไว้ใน พ.ศ. 2526 สลับกันปีละครั้งแปลง
 พ.ศ. 2532 ย้ายไปทำไร่ที่ห้วยแม่ตอง ซึ่งเคยเป็นไร่เหล่าของนายฮ้ายมาก่อน
 พ.ศ. 2533 ย้ายไปทำไร่ที่ริมทางเข้าบ้านปาเลา ซึ่งเคยเป็นไร่เหล่าของนายฮ้ายมาก่อน
 พ.ศ. 2534-2538 กลับมาทำไร่ในแปลงที่จับจองไว้ตั้งแต่ พ.ศ. 2526 โดยทำสลับกันปีละ
 ครั้งแปลง โดยใน พ.ศ. 2536 ซึ่งทางการกำหนดให้คนจับจองที่ไร่ นายฮ้ายก็ได้จับจองที่อีก 1
 แปลงเพื่อปลูกถั่วเหลือง แล้วทิ้งไว้ 2 ปี(พ.ศ. 2537-2538)

พ.ศ. 2539 ทำไร่ข้าวในแปลงที่ปลูกถั่วเหลือง และปลูกถั่วเหลืองในแปลงที่ปลูกข้าว
 แม้การทำไร่ของนายฮ้ายจะเปลี่ยนพื้นที่ทุกปี แต่เนื่องจากทำเลไม่ดึก ดินจึงเริ่มจืด จึง
 ต้องพยายามไปทำไร่ที่อื่นเพื่อพักดินเป็นระยะๆ และต้องเริ่มใช้ปุ๋ยตั้งแต่ พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา¹²²

นอกจากนี้ การที่รัฐเข้ามากำหนดให้ชาวบ้านต้องจับจองที่ดินทำไร่อย่างถาวร ได้ทำให้ชาว
 บ้านที่ไปเป็นลูกจ้างปลูกป่าของหน่วยฯ 17 ได้ย้ายกลับมาอยู่บ้านตามเดิมจนหมดในช่วง พ.ศ. 2534-
 2536 เพื่อกลับมาจับจองที่ดินเป็นของตนเอง ทั้งนี้เพราะชาวบ้านยังให้ความสำคัญกับการมีที่ดินไว้
 ทำไร่ว่าจะเป็นหลักประกันความมั่นคงในชีวิตได้ดีกว่าการเป็นลูกจ้าง¹²³ ดังจะพบว่าใน พ.ศ.
 2534 ชาวบ้านได้เริ่มกลับมาตั้งหมู่บ้านที่บ้านห้วยปูเอกอีกครั้งหนึ่ง และคนอื่นที่เป็นลูกจ้างก็ทยอย
 กันกลับมาเช่นกัน ดังนั้น หลัง พ.ศ. 2535 อัตราที่ดินต่อจำนวนประชากรจึงมีน้อยลง และ
 เริ่มมีความขัดแย้งเนื่องจากการแย่งที่ดินขึ้นมาบ้างแล้ว ดังกรณีของนายสุเตี้ย

นายสุเตี้ย ปัจจุบันอายุ 48 ปี ก่อน พ.ศ. 2536 นายสุเตี้ยทำไร่แบบหมุนเวียน เพิ่งได้
 เริ่มจับจองที่ไร่ใน พ.ศ. 2536 นี้เองเช่นเดียวกับชาวบ้านส่วนใหญ่ ตั้งแต่ พ.ศ. 2527 นายสุเตี้ยจัด
 การที่ดินทำไร่ดังนี้

พ.ศ.2527 ทำไร่ที่บริเวณห้วยปากอ ต่อมาหน่วยฯ 17 ได้ปลูกป่าทับที่ไร่

พ.ศ. 2528 ทำไร่ที่บริเวณห้วยปากออีกแปลงหนึ่ง ต่อมาหน่วยฯ 17 ปลูกป่าทับที่ไร่อีกเช่น
 กัน

พ.ศ.2529-2533 ย้ายไปทำไร่บริเวณสันดอย บ้านฮ้างลัวะ โดยสลับแปลงที่ทำไร่ทุกปี

พ.ศ.2534-2535 ทำไร่บริเวณใกล้หมู่บ้าน ปัจจุบันที่ดินดังกล่าวปลูกกล้วยไม้

พ.ศ.2536 ย้ายมาทำไร่อยู่ใกล้บ้าน

พ.ศ.2537 ทำไร่ในแปลงเดิม(2536) เริ่มต้องใช้ปุ๋ย เริ่มจับจองที่ดินใหม่อีก 1 แปลง บริเวณ
 ริมทางเข้าหมู่บ้าน

¹²² สัมภาษณ์ นายปิปี อมรกิจพิง(84)

¹²³ สัมภาษณ์ นายมิกิ เจนจิตสันติ(81)

ทำนาและปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเดียว¹²⁷ ในขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงทำไร่ข้าวอยู่ ชาวบ้านจึงยังคงให้ความสำคัญกับความสมบูรณ์ของธรรมชาติ ดังจะพบว่าแม้ข้อห้ามหรือประเพณีเกี่ยวกับการทำไร่ได้ลดความเคร่งครัดลงแต่ชาวบ้านก็ยังคงยึดถือข้อห้ามบางประการที่สำคัญต่อความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติโดยตรงเอาไว้ เช่น การห้ามตัดไม้บริเวณขุนน้ำ เป็นต้น การพยายามรักษาความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติไว้จะเห็นได้ชัดในเรื่องการปรับตัวของชาวบ้านในระดับชุมชนซึ่งจะกล่าวต่อไป

การทำนา

การทำนาเป็นแนวทางการจัดการที่ดินเพื่อให้สามารถปลูกข้าวในพื้นที่เดียวได้ตลอดไปและกรรมสิทธิ์ในที่ดินจะเป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าของนาอย่างมั่นคง ในยุคนี้เมื่อชาวบ้านถูกบีบจากรัฐมากขึ้นชาวบ้านก็หันมาบุกเบิกที่นาเพื่อเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่ง แต่เนื่องจากพื้นที่ที่สามารถบุกเบิกที่นามีไม่น้อย ชาวบ้านจึงสามารถบุกเบิกที่นาเพิ่มได้ไม่มากนัก โดยพบว่าผู้ที่บุกเบิกที่นาเพิ่มประมาณ 4-5 คนเท่านั้น โดยมีทั้งการบุกเบิกต่อจากเหมืองฝายที่ขุดไว้แต่เดิม และการบุกเบิกโดยการขุดเหมืองฝายใหม่ด้วย ผู้ที่บุกเบิกจะมีทั้งการบุกเบิกเพิ่มจากเหมืองฝายที่ได้ขุดจับจองไว้ก่อนแล้ว ผู้ที่มีเงินจึงซื้อที่นาต่อจากผู้อื่น และผู้ที่ไม่มีเงินบางคนก็พยายามหาทางบุกเบิกที่นาด้วยแรงงานของตนเอง

กรณีผู้ที่บุกเบิกเพิ่มเติมจากเหมืองฝายที่ได้ขุดจับจองไว้ก่อนแล้ว เช่น นายดูลอย แจ่มมงคลไพร ซึ่งเป็นลูกเขยของนายอ้ายบ้านป่าเลา นายดูลอยแต่งงานใน พ.ศ. 2519 นายอ้ายได้ยกพื้นที่ที่สามารถบุกเบิกเป็นที่นาได้ให้เป็นมรดก นายดูลอยจึงบุกเบิกที่นาของตนสะสมมาเรื่อยๆ จนปัจจุบัน เช่นเดียวกับที่นาของนายแดง โชคสุทธรพยัสสินซึ่งยกให้ลูกก็ได้รับการบุกเบิกเพิ่มเรื่อยๆ เช่นกัน¹²⁸ บางคนก็เบิกนาเนื่องจากมีทำเลดี สามารถทอนน้ำจากเหมืองที่ผ่านเข้ามาได้ เช่น นายหล้าโก โชคสุทธรพยัสสิน(ชาวบ้านแม่หลุ) ซึ่งเบิกนาแปลงใหม่โดยทอนน้ำมาจากเหมืองของนายทุพพธู¹²⁹ ซึ่งเป็นคู่เขยกัน โดยทั้งคู่เป็นลูกเขยของนางโพนี ซึ่งเป็นคนที่มีที่นามากจากการซื้อที่นาหรือกรณีนายจำมู รอดอ้อยยืน ซึ่งเป็นคนบ้านห้วยทราย นายจำมูได้รับมรดกเป็นนาทุ่งฝายลุ่มบ้านจำปอย ต่อมาราว พ.ศ. 2532 นายจำมูก็ขุดเหมืองต่อไป และบุกเบิกที่นาเพิ่มอีกจำนวนมาก พร้อมทั้งขุดเหมืองไปยังสวนที่ได้เริ่มปลูกไม้ยืนต้นในราว พ.ศ. 2536 ด้วย

¹²⁷ สัมภาษณ์ นายดูลอย อมรกิจพิง(103)

¹²⁸ สัมภาษณ์ นายดูลอย แจ่มมงคลไพร(93), นายแดง โชคสุทธรพยัสสิน(92)

¹²⁹ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ(67)

พ.ศ.2538 ทำไรในแปลงเดิม(2536) ต้องใช้ปุ๋ย

พ.ศ.2539 ย้ายไปทำไรในแปลงที่จับจอง ใน พ.ศ. 2537

จึงจะเห็นว่าชาวบ้านต้องหาทางย้ายที่ทำไร่อยู่เสมอเพื่อเปิดโอกาสให้ดินได้ฟื้นตัว เมื่อชาวบ้านถูกบังคับให้ต้องจับจองที่ดิน ชาวบ้านจึงเริ่มหว่าน หรือ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของไร่เหล่านี้อย่างมากขึ้น ดังกรณีของนายสุเตี้ย โดยใน พ.ศ.2537 นายบุญศรี ซึ่งเป็นน้องชายของนายสุเตี้ยได้มาขอทำไรในไร่เหล่านี้อีกที่บ้านข้างลัวะ ที่นายสุเตี้ยเคยทำใน พ.ศ. 2529-2533 นายบุญศรีทำไร่อยู่ในที่ดังกล่าว 2 ปี คือ พ.ศ. 2537-2538 นายสุเตี้ยก็ไปทวงคืน แต่นายบุญศรีก็ยังคงทำต่อไป เพราะเห็นว่าที่ดินผืนนั้นเป็นของตนแล้วเช่นกัน ทำให้นายสุเตี้ยต้องไปจับจองที่ไร่แปลงอื่น ใน พ.ศ.2537 เพื่อหมุนเวียนไปทำไร่เปิดโอกาสให้ที่เดิมฟื้นตัว อย่างไรก็ตามนายสุเตี้ยก็ยังคงพยายามจะทวงที่ดินคืนจากนายบุญศรีอยู่¹²⁴ จึงจะเห็นว่าระบบกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลในที่ไร่ได้เริ่มเข้ามาซ้อนทับสิทธิตามการใช้ประโยชน์ซึ่งมีมาแต่เดิม จึงทำให้เกิดความขัดแย้งขึ้นดังกล่าว

นอกจากนี้ชาวบ้านบางคนเริ่มซื้อที่ไร่ ที่ทำเลได้จากผู้อื่นด้วย ดังกรณีของนายมิกิ เจนจิตสันติ ซึ่งกลับมาจากการทำงานปลูกป่าใน พ.ศ.2538 โดยปีแรกนายมิกิได้ทำไรในที่ของญาติคนหนึ่ง ต่อมา พ.ศ. 2539 จึงได้ซื้อที่ไร่แปลงหนึ่งเป็นของตนเอง มีพื้นที่ประมาณ 6 ไร่ เป็นเงิน 8,000 บาท ที่ดินดังกล่าวเป็นที่ทำเลดีเพราะอยู่ในระดับต่ำ ไม่ลาดชันมากนัก และมีลักษณะของทำเลที่ดีอีกประการหนึ่งของยุคนี้คือการอยู่ใกล้ถนน เพราะทำให้การเดินทางและการขนส่งผลผลิตสะดวกขึ้น¹²⁵

ในด้านเทคนิคการปลูก นอกจากชาวบ้านจะเริ่มใช้ปุ๋ยและมีการขุดพรวนดินแล้ว ใน พ.ศ. 2536 ซึ่งเป็นปีที่ชาวบ้านจับจองที่ไร่อย่างถาวรเป็นปีที่ 2 ชาวบ้านก็ได้รับการถ่ายทอดเทคนิคการปลูกข้าวไรในที่แปลงเดี่ยวจากชาววังซึ่งเป็นกลุ่มที่มีประสบการณ์การทำไรในที่เดี่ยวเป็นระยะเวลานานมาก่อนโดยผ่านชาวปากกะญอบางคนที่เคยไปรับจ้างกับชาววัง เทคนิคดังกล่าวคือการใช้น้ำเกลือฉีดพ่นในไร่ข้าว อันจะทำให้หญ้าและแมลงน้อยลง และได้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้น¹²⁶ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการพยายามปรับปรุงและถ่ายทอดความรู้เพื่อให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของชาวบ้าน

ชาวบ้านยังคงให้ความสำคัญกับการทำไร่ข้าวมาก ดังจะเห็นว่าชาวบ้านยังคงปลูกข้าวกันทุกครอบครัวพบเพียง 1 ครอบครัวเท่านั้นที่เลิกทำไร่ข้าวตั้งแต่ พ.ศ.2533 นายชูลอย อมริกขี้ผึ้ง นายชูลอยเป็นคนบ้านห้วยทรายซึ่งพื้นที่ถัดจากบ้านห้วยทรายต่ำลงไปสามารถปลูกพืชเศรษฐกิจได้ดี นายชูลอยจึงปลูกพืชเศรษฐกิจและทำนาไปด้วย ใน พ.ศ. 2533 นายชูลอยจึงเลิกปลูกข้าวไร่นามา

¹²⁴ สัมภาษณ์ นายสุเตี้ย(74)

¹²⁵ สัมภาษณ์ นายมิกิ เจนจิตสันติ(81)

¹²⁶ สัมภาษณ์ นายทูปอ เตมู(79)

กรณีผู้ที่มีเงินจึงซื้อที่นาต่อจากผู้อื่นในยุคนั้นพบ 2-3 กรณี การหาเงินของคนเหล่านี้จะได้มาจากการปลูกฝิ่น หรือไปเป็นลูกจ้างปลูกป่ากับกับหน่วยฯ 17 เช่น นายจ่ามู รอดออยู่เย็น ซึ่งมีเงินมาจากการปลูกฝิ่นได้ซื้อที่นาที่ฝ่ายห้วยผาฝั่งสาบจนจากลูกหลานของปู่ปิ่นแก้วในราว พ.ศ. 2530 และที่นาแปลงติดกันนี้ปู่ปิ่นแก้วยังแบ่งขายให้นายคำ คำมาวัน ซึ่งมีเงินมาจากการไปเป็นลูกจ้างปลูกป่ากับหน่วยฯ 17 ด้วย¹³⁰ หรือกรณีของนายเจ๊ะละ อาภาศิริวินดาชาวบ้านแม่หลูซึ่งได้เงินมาจากการไปรับจ้างปลูกป่ากับหน่วยฯ 17 ก็กลับมาซื้อที่นาจากนายบิลลา บุญมาซึ่งเป็นญาติ ในราว พ.ศ. 2530¹³¹

กรณีผู้ที่ไม่มีความสามารถหาทางบุกเบิกที่นาด้วยแรงงานของตัวเอง รวมทั้งคนมีเงินบางคนที่ต้องการมีที่นาก็จะหาทำเลที่จะบุกเบิกที่นา เช่น กรณีของนายพะเลอะ ซึ่งเดิมเคยมีที่นาโดยซื้อมาจากปู่ปิ่นและน่อยดึกที่ทุ่งฝ่ายลุ่มบ้านจำปอย ต่อมานายพะเลอะก็ติดฝิ่นจนต้องขายนาให้นายบิลลา บุญมา เมื่อเลิกฝิ่นได้แล้วนายพะเลอะก็ร่วมกับนายปาแอซึ่งเป็นชาวบ้านนายนางดินที่ไปเป็นลูกจ้างที่หน่วยฯ 17 จนมีเงินมากพอสมควรและได้ย้ายมาอยู่บ้านปาเลาได้ไปบุกเบิกที่นาที่ห้วยผาฝั่งในราวปลายทศวรรษ 2520¹³² นอกจากนี้ ในยุคนี้นายบ้านยังไปบุกเบิกที่นาที่ห้วยปากออีก 3-4 แปลง คือ นายลาซิแม นายเตาะแหะ นายจ่ามู รอดออยู่เย็น¹³³

ดังนั้น ในยุคนี้นายบ้านจึงพยายามบุกเบิกที่นา และพยายามมีที่นาเป็นของตัวเองกันมาก แต่สังเกตได้ว่าผู้ที่สามารถจะมีที่นาได้จะเป็นผู้ที่มีฐานะพอสมควร หรือมีเวลาพอที่จะมาบุกเบิกที่นาได้ เช่น ผู้ที่มีเงินจากการปลูกฝิ่น หรือจากการเป็นลูกจ้างปลูกป่ากับหน่วยฯ 17 หรือเป็นผู้ที่มีข้าวพอกินมาแล้วระดับหนึ่ง แต่คนส่วนใหญ่ก็ยังคงไม่มีที่นา และทำไร่ข้าวเพียงอย่างเดียว ผู้ที่มีที่นาจึงสามารถปลูกข้าวได้ทั้งข้าวไร่และข้าวนาทำให้ได้ปริมาณข้าวมาก อย่างไรก็ตามผู้ที่ไม่มีที่นาส่วนใหญ่ก็มีข้าวไม่พอกิน มีเพียง 2-3 คนเท่านั้นที่มีข้าวพอกิน เช่น นายจ่ามู รอดออยู่เย็น นายพุพอ เตมู นายอ้าย เป็นต้น ส่วนผู้อื่นนั้นบางปีก็ขาดข้าวเนื่องจากความไม่แน่นอนของภาวะธรรมชาติ ชาวบ้านจึงพยายามหาทางเพิ่มผลผลิต โดยในช่วงที่โครงการลุ่มน้ำเข้ามาดำเนินการพัฒนา โครงการลุ่มน้ำได้พยายามส่งเสริมให้ชาวบ้านใช้ข้าวพันธุ์ปรับปรุงและใช้ปุ๋ย ทำให้ชาวบ้านได้ข้าวมากขึ้น ขณะเดียวกันก็ต้องลงทุนเพิ่มขึ้น และทำให้พันธุ์ข้าวพื้นเมืองเริ่มหายไป

ใน พ.ศ. 2536 ได้เกิดการปรับตัวด้านเทคนิคการปลูกข้าวเพื่อให้ได้ปริมาณมากเพียงพอแก่การบริโภคที่น่าสนใจ การปรับตัวดังกล่าวเกิดจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และทดลองของชาวบ้าน

¹³⁰ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ(67)

¹³¹ สัมภาษณ์ นายเจ๊ะละ อาภาศิริวินดา(66)

¹³² สัมภาษณ์ นายพะเลอะ(67)

¹³³ สัมภาษณ์ นายพุพอ เตมู(79) โปรดดูรูปที่ 4.2

เองคือ การทดลองเปลี่ยนมาปลูกข้าวเหนียวแทนข้าวเจ้า ปกติชาวบ้านจะปลูกข้าวเจ้าไว้บริโภค โดยใช้พันธุ์ กข.7 โดยไม่ต้องใช้ปุ๋ยจะได้ผลผลิตประมาณ 30 ถังต่อไร่ ในปี พ.ศ. 2536 นายธีระ อำไพจรสกุล จึงได้ทดลองเปลี่ยนมาปลูกข้าวเหนียวแทน เพราะคิดว่าที่นาคงเบือข้าวเจ้า คงอยากปลูกข้าวเหนียวบ้าง และทราบจากนายแบน ใจอ่อน ซึ่งเป็นคนเมืองที่มีที่นาอยู่ที่บ้านแม่หลัวว่า ข้าวเหนียวจะให้ผลผลิตดีกว่า นายธีระจึงไปช่วยนายแบนตีข้าวและได้ข้าวเหนียวตอบแทน นายธีระจึงนำมาเป็นพันธุ์ข้าวทดลองปลูกใน พ.ศ. 2536 ข้าวเหนียวที่ปลูกเป็นพันธุ์หม่ยดำ พบว่าสามารถให้ผลผลิตถึงไร่ละประมาณ 40 ถัง ปีต่อมาชาวบ้านคนอื่นจึงได้ขอแลกพันธุ์ข้าวเหนียวจากนายธีระ ไปทดลองปลูกบ้าง ทั้งนี้เพราะคิดกันว่าที่นาคงเบือข้าวเจ้าจึงเปลี่ยนมาปลูกข้าวเหนียวสลับบ้าง ขณะเดียวกันชาวบ้านก็ต้องเปลี่ยนไปกินข้าวเหนียวด้วย¹³⁴ โดยจะมีข้าวเจ้าจากการปลูกข้าวไร่ด้วย¹³⁵ อย่างไรก็ตามการทดลองหันมาปลูกข้าวเหนียวก็คงจะปลูกกันไม่กี่ปีก็จะกลับไปปลูกข้าวเจ้าอีก เพราะคิดว่านาคงจะใช้ปลูกข้าวเจ้าได้ดีขึ้นกว่าเดิมแล้ว ชาวบ้านก็เคยชินกับการกินข้าวเจ้ามากกว่าด้วย กรณีดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านได้พยายามทุกวิถีทางที่จะจัดการทรัพยากรที่ถูกจำกัดการใช้มากขึ้นให้เกิดประโยชน์มากที่สุด

การพยายามจับจองที่ดิน

การที่รัฐบาลบังคับให้ชาวบ้านทำไร่ได้เฉพาะในบริเวณที่กำหนดทำให้ชาวบ้านต้องเลิกทำไร่หมุนเวียน โดยการหันมาปรับด้านเทคนิค เช่น การใช้ปุ๋ย การขุดพรวนก่อนปลูกข้าวไร่ แต่การปรับด้านเทคนิคก็ไม่สามารถทำให้ดินฟื้นตัวขึ้นมาได้ ชาวบ้านได้ค้นพบว่าถ้าจะให้การทำไร่ของชาวบ้านมีความยั่งยืนจะต้องมีแปลงสำหรับทำไร่หมุนเวียนอย่างน้อย 3 แปลง จึงจะทำให้ดินฟื้นฟูสภาพความอุดมสมบูรณ์ได้¹³⁶ ขณะเดียวกันจำนวนประชากรก็เพิ่มขึ้น ดังนั้นชาวบ้านจึงเริ่มพยายามจับจองที่ดินไว้ นอกเหนือจากที่ปลูกข้าวไร่อยู่ การจับจองดังกล่าวก็เพื่อไว้สำหรับใช้หมุนเวียนปลูกข้าวไร่ และใช้เป็นที่ทำกินของลูกหลานต่อไป¹³⁷

ชาวบ้านแม่หลัวส่วนมากได้จับจองที่ทำไร่อยู่บริเวณฝั่งซ้ายของน้ำแม่หลัว ทำให้บริเวณดังกล่าวถูกบุกเบิกเป็นไร่เป็นผืนติดต่อกันถึงราว 40 ไร่¹³⁸ มีบางคนเท่านั้นที่จับจองบริเวณเหนือหมู่บ้านที่อยู่ฝั่งขวาของน้ำแม่หลัว และเป็นบริเวณเดียวกันกับที่บ้านห้วยทรายและบ้านป่าเลาจับจองที่ทำไร่

¹³⁴ ปกติปกากะญอบ้านแม่หลัวกินข้าวเจ้าเป็นหลัก

¹³⁵ สัมภาษณ์ นายธีระ อำไพจรสกุล(75)

¹³⁶ สัมภาษณ์ นายแดง โชคสุขทรัพย์สิน(92)

¹³⁷ สัมภาษณ์ นายปิปี อมรกิจพิง(84), นายชูลอย อมรกิจพิง(103)

¹³⁸ สัมภาษณ์ นายมิกิ เจนจิตสันติ(81), นายเทกวา เจนจิตสันติ(86)

ด้วยเช่นกัน ส่วนชาวบ้านป่าเลาถูกทางการกำหนดว่าห้ามทำอะไรในบริเวณฝั่งซ้ายของกลุ่มน้ำแม่หลู พื้นที่บริเวณบ้านป่าเลามีไม่มากนัก ชาวบ้านป่าเลาจึงไปหาที่จับจองที่ไร่แปลงอื่นได้ยาก ดังนั้น ชาวบ้านป่าเลาบางคนจึงกล่าวว่าอีก 2-3 ปีถ้าที่ไร่เดิมดินจืดมากจนทำอะไรไม่ได้ ชาวบ้านป่าเลาอาจจะรวมกันย้ายทำไร่บนฝั่งซ้ายของน้ำแม่หลูพร้อมกันก็ได้¹³⁹

ส่วนชาวบ้านแม่หลู ห้วยปู่เอก และห้วยทรายนั้นยังคงมีพื้นที่พอที่จะจับจองได้อยู่ โดยเฉพาะบริเวณต่ำลงไปจากบ้านห้วยทราย การจับจองของชาวบ้านอาจจะอยู่ในรูปของการจับจองที่ดินผืนใหญ่แล้วแบ่งทำไร่ปีละครั้งแปลงดังกรณีของนายฮ้าย อมรภิขีที่ได้อ้างไปแล้ว หรือการไปหาจับจองที่อื่น การไปหาที่จับจองที่อื่นนั้นจะต้องถูกควบคุมโดยระบบการควบคุมในระดับชุมชนอีกทอดหนึ่ง นั่นคือชาวบ้านจะต้องทำประโยชน์ในที่ดินที่จับจองจึงจะแสดงว่าเป็นเจ้าของ ดังจะกล่าวต่อไป ดังนั้นการจับจองของชาวบ้านจึงต้องให้ประโยชน์ในที่ดินด้วย เช่น ใช้เป็นที่ปลูกพืชผักทุกปี ดังกรณีของนายสุเตี้ยซึ่งจับจองที่ใกล้ทางเข้าหมู่บ้านตั้งแต่ พ.ศ. 2537 เพื่อให้เป็นที่หมุนเวียนปลูกข้าวไร่จากที่ไร่เดิมใน พ.ศ. 2539 หรือการปลูกไม้ยืนต้นซึ่งจะพบมากขึ้นในระยะหลัง โดยเฉพาะหลังจาก พ.ศ. 2536 เป็นต้นมา เช่น กรณีของนายสุลอย อมรภิขี นายจำมู รอดอยู่ยืน เป็นต้น อย่างไรก็ตามการจับจองที่ที่ไม่มีการจับจองกันมากเกินไป เนื่องจากจะไม่สามารถดูแลได้ทั่วถึง และการจับจองมากเกินไปจะทำให้ผู้อื่นในชุมชนไม่มีที่ทำกินได้ ดังนั้นการจับจองจึงจับจองเท่าที่จำเป็น ขณะเดียวกันชาวบ้านก็พยายามหาทางออกทางอื่นไปด้วยเพื่อลดการใช้ทรัพยากร เช่น ถ้ามีลูกหลายคนก็ต้องจับจองที่ดินไว้ให้ลูกบ้าง แต่ถ้าลูกได้บวชเรียนหรือเรียนต่อก็อาจไม่จับจองที่ดินไว้ให้ เพราะหวังว่าลูกจะสามารถดำรงชีพได้โดยไม่ต้องใช้ที่ดินก็ได้¹⁴⁰

นอกจากการจับจองเพื่อใช้เป็นที่ทำกินเวียนทำไร่และทำสวนปลูกไม้ยืนต้นแล้ว บางคนยังจับจองในรูปของการบุกเบิกที่นาดังที่กล่าวไปแล้ว และจับจองเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจด้วย พื้นที่ที่สามารถปลูกพืชเศรษฐกิจโดยเฉพาะถั่วเหลืองได้ดีจะเป็นที่ระดับต่ำ คือ บริเวณต่ำจากบ้านห้วยทรายลงไป ส่วนบริเวณที่เหนือจากนี้ขึ้นมาจะปลูกถั่วเหลืองได้ผลไม่ดีนัก บริเวณใกล้บ้านห้วยทรายดังกล่าวได้มีคนเมืองขึ้นมาจับจองเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะช่วงที่โครงการลุ่มน้ำมาส่งเสริมการทำไร่ขึ้นบันไดและออกเอกสาร สทก. ให้ คนเมืองก็ขึ้นมาจับจองและได้เอกสาร สทก. กันมาก และช่วงหลัง พ.ศ. 2530 ทหารพรานได้ทำลายไร่ฝิ่นทำให้คนเมืองหันไปปลูกพืชเศรษฐกิจกันมาก ส่วนชาวปากกะญอนั้นจับจองที่เพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจกันน้อยโดยยังคงยึดการปลูกข้าวไร่อยู่ เมื่อเริ่มมาสนใจการปลูกพืชเศรษฐกิจก็มีที่ดินเหลือไม่มากนัก ผู้ที่ไปจับจองที่บริเวณดังกล่าวเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจกันมากคือ ชาวบ้านห้วยทราย เพราะอยู่ไม่ไกลจากชุมชนนัก และมีชาวบ้านแม่หลูบางคนที่เป็นมี

¹³⁹ สัมภาษณ์ นายชนะพันธ์ เกษมสุขเจริญกุล(95)

¹⁴⁰ สัมภาษณ์ นายสุลอย อมรภิขี(103)

ฐานะพอสมควร มีชาวพอกิน สามารถลงทุนปลูกพืชเศรษฐกิจได้ เริ่มไปจับจองที่บริเวณดังกล่าวด้วย ในราวต้นทศวรรษ 2530 เช่น นายพุด เตมู นายธีระ อำไพจรสกุล และใช้พื้นที่นั้นในการปลูก ถั่วเหลือง ต่อมาก็เริ่มมีผู้อื่นที่สนใจการปลูกถั่วเหลืองไปจับจองบ้าง รวมแล้วมีชาวบ้านแม่หลไปจับจองที่บริเวณดังกล่าวเพื่อปลูกถั่วเหลืองราว 7-8 คน จนไม่มีที่เหลือให้จับจองอีก ภายหลังเมื่อมีผู้อื่นต้องการจะปลูกถั่วเหลืองในบริเวณดังกล่าวก็อาจจะไปขอเช่า หรือขอปลูกในที่ดินของญาติของตน¹⁴¹

จึงจะเห็นว่าการปรับตัวในระดับครอบครัวด้านการใช้ที่ดินของชาวบ้านนั้นเป็นไปในลักษณะตามแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการรุกเข้ามาบีบบังคับด้านการใช้ที่ดินของชาวบ้านโดยรัฐ กล่าวได้ว่าชาวบ้านมีลักษณะถูกกระทำ แม้ว่าจะหาทางหลีกเลี่ยงโดยการพยายามจับจองที่ดินเพิ่มขึ้นแต่ก็ไม่ทำให้ชาวบ้านหลุดพ้นออกมาจากปัญหาได้ แรงบีบบังคับต่าง ๆ ยังบีบให้ชาวบ้านต้องปรับตัวมาใกล้ชิด และผูกติดกับระบบตลาดมากขึ้น เช่น การปลูกพืชเศรษฐกิจ การต้องลงทุนในการปลูกข้าวเพิ่มขึ้น เป็นต้น ขณะเดียวกันการปรับตัวเพื่อให้มีความมั่นคงในการจัดการที่ดินของชาวบ้านแต่ละคนก็มี ความสามารถไม่เท่ากัน จะเห็นว่าคนที่มีฐานะจะปรับตัวได้ดีกว่า เช่น สามารถมีที่นาได้มากกว่า สามารถปลูกพืชเศรษฐกิจได้มากกว่า ในขณะที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงต้องทำอะไรเป็นหลักอยู่อย่าง เดียว อย่างไรก็ตามการที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงยึดการทำอะไรข้าวเป็นหลักอยู่ก็ยังคงทำให้ชาวบ้านให้ ความสำคัญกับความอุดมสมบูรณ์กับธรรมชาติ และยังทำให้ชาวบ้านมีการปรับตัวในระดับชุมชน เพื่อควบคุมการใช้ที่ดินและทรัพยากรอื่น ๆ ในชุมชน ในสถานการณ์ใหม่นี้ให้เป็นไปในแนวทางเดียวกัน ดังจะได้กล่าวต่อไปในเรื่องการปรับตัวในระดับชุมชน

2.2.1.2 การพยายามหาทางออกทางอื่น

ในยุคนี้ ซึ่งรัฐได้เข้ามาควบคุมการใช้ที่ดินอันเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการผลิตของชาวบ้าน ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในวิถีชีวิตของชาวบ้านหลายด้าน ชาวบ้านได้พยายามปรับตัวด้านการจัดการที่ดินดังที่กล่าวแล้ว นอกจากนี้ยังได้มีการพยายามหาทางออกในระดับครอบครัวทางอื่นเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้คือ การเปลี่ยนแปลงอาชีพ การปรับตัวด้านการจัดการแรงงาน และการส่งลูกไปวชเรียนและเรียนต่อ

การเปลี่ยนอาชีพ

จากการศึกษาพัฒนาการของชุมชนชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หล พบว่าชาวบ้านจะยึดการทำอะไรข้าวไว้เป็นหลัก แต่ก็ได้รับปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำมาหากินมาโดยตลอด ปัญหาสำคัญ

¹⁴¹ สัมภาษณ์ นายดวงดี จอมรักษาศิริ (105), นายพุด เตมู(79) ส่วนรายละเอียดของการปลูกพืชเศรษฐกิจจะกล่าวถึงภายหลัง

ประการหนึ่งคือชุมชนบริเวณนี้ผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค ชาวบ้านจึงพยายามหาทางออก โดย ในยุคยังชีพชาวบ้านจะใช้วิธีการแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น หรือไปรับจ้าง พร้อมกับพยายามสะสมทรัพย์สินในรูปของสัตว์เลี้ยง ต่อมาในยุคฝิ่นชาวบ้านก็ใช้การปลูกฝิ่นเป็นทางออกเพิ่มขึ้นอีกทางหนึ่ง แม้ว่าอีกด้านหนึ่งฝิ่นจะก่อให้เกิดปัญหาแก่ชุมชนด้วย เมื่อถึงยุคพัฒนาารัฐได้ห้ามชาวบ้านมิให้ปลูกฝิ่นพร้อมกับเข้ามาควบคุมที่ดินในการทำไร่ของชาวบ้าน แม้ว่าจะมีการทำเทคนิคการปลูกพืชเข้ามาเพื่อให้ผลผลิตข้าวเพิ่มขึ้น แต่ในระยะยาวแล้วก็ไม่ใช่วิธีแนวทางการใช้ทรัพยากรบนที่สูงอย่างยั่งยืน รูปแบบใหม่ที่รัฐเข้ามาส่งเสริมจึงไม่สอดคล้อง ดังจะพบว่าชาวบ้านได้พยายามหาทางจับจองที่ไร่เพื่อให้สามารถทำไร่หมุนเวียนได้ต่อไป การเข้ามาบีบบังคับและพยายามเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยรัฐจึงสร้างความกดดันแก่ชุมชนมาก ชาวบ้านจึงพยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบการทำมาหากิน ซึ่งนอกจากการปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินดังที่กล่าวมาแล้วก็ยังปรับเปลี่ยนด้านอาชีพด้วย การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างเด่นชัดในช่วงประมาณหลัง พ.ศ. 2535 ซึ่งรัฐได้เข้ามากำหนดให้ชาวบ้านเลิกทำไร่หมุนเวียนนั่นเอง การเปลี่ยนแปลงด้านอาชีพที่สำคัญคือการปลูกพืชเศรษฐกิจและการรับจ้าง

- **การปลูกพืชเศรษฐกิจ** พืชที่สำคัญคือถั่วเหลือง โดยรัฐเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกทดแทนฝิ่นตั้งแต่ตอนที่โครงการลุ่มน้ำยังคงดำเนินการอยู่แล้ว แต่ชาวบ้านไม่ปลูก เนื่องจากยังคงปลูกฝิ่นซึ่งมีความเหมาะสมมากกว่าคือ ใช้พื้นที่ แรงงาน และทุนน้อย มีราคาสูงกว่า และพื้นที่ใกล้ชุมชนชาวปากกะญอซึ่งเป็นพื้นที่สูงจะปลูกถั่วเหลืองได้ไม่ดีนก¹⁴² ต่อมาเมื่อรัฐเข้ามาทำลายไร่ฝิ่นในช่วง พ.ศ.2530-2531 ชาวบ้านจึงต้องเลิกทำไร่ฝิ่น บางคนจึงเริ่มลงมาจับจองที่ดินบริเวณใต้บ้านห้วยทรายเพื่อปลูกถั่วเหลือง ผู้ที่เริ่มปลูกถั่วเหลืองในช่วงนี้ส่วนใหญ่จะเป็นชาวบ้านแม่หลุและชาวบ้านห้วยทรายที่ค่อนข้างมีฐานะ หรือมีข้าวมากพอสมควร รวมประมาณ 15 คน ทั้งนี้เนื่องจากการปลูกถั่วเหลืองจะต้องใช้ทุนและแรงงานมากกว่าการปลูกฝิ่น ในขณะที่คนส่วนใหญ่เมื่อเลิกจากการปลูกฝิ่นแล้วก็ปลูกข้าวไร่อย่างเดียว หรือต้องหารับจ้างประกอบไปด้วย¹⁴³ และมีชาวบ้านแม่หลุที่มีที่นา 2-3 ไร่ที่พยายามปลูกถั่วเหลืองในที่นาช่วงหน้าแล้งบ้าง เช่น นายบิลลา บุญมานายทูปอ เตมู นายกาโย นันทวิเชียรชม¹⁴⁴

ชาวบ้านได้หันมาปลูกถั่วเหลืองหน้าแล้งในที่นาบ้านป่าเลา บ้านแม่หลุกันมากในช่วง พ.ศ. 2535-2537 เนื่องจากการที่รัฐได้เข้ามาห้ามชาวบ้านทำไร่หมุนเวียนใน พ.ศ. 2535 ทำให้ชาวบ้านซึ่งถูกบีบคั้นยิ่งขึ้นจึงต้องหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจทั้งที่การปลูกบนพื้นที่สูงจะให้ผลผลิตไม่ดี การหันมาปลูกถั่วเหลืองกันมากในช่วงนี้ทำให้ชาวบ้านต้องเลิกเลี้ยงวัวควายไปด้วย เนื่องจากพื้นที่ปลูกถั่วเหลืองมากไม่สามารถทำรั้วกันเหมือนการปลูกฝิ่น ชาวบ้านจึงขายวัวควายไปเกือบหมดสิ้น แต่ชาวบ้านก็ปลูกถั่วเหลืองในที่นาได้เพียง 3 ปีก็ต้องเลิกใน พ.ศ. 2537 เนื่องจากไม่คุ้มกับการลงทุนลงแรง ประกอบกับเมื่อชาวปากกะญอปลูกถั่วเหลืองหน้าแล้งมากขึ้น ทำให้ชาวกองแซกซึ่งอยู่ท้ายน้ำเดือดร้อนจนต้องเจรจาแบ่งน้ำกันซึ่งจะกล่าวต่อไป ดังนั้นใน พ.ศ. 2538 เป็นต้นมาจึงเหลือชาวบ้านที่ยังคงปลูกถั่วเหลืองอยู่ คือผู้ที่เคยปลูกมาตั้งแต่ราว พ.ศ. 2530 เพราะคนกลุ่มนี้จะใช้พื้นที่ปลูกในบริเวณ ใต้บ้านห้วยทรายซึ่งเป็นพื้นที่ต่ำ และปลูกเฉพาะหน้าฝนเท่านั้น กับชาวบ้านแม่หลุที่ปลูกในที่นาช่วงหน้าแล้งเพียงเล็กน้อย¹⁴⁵ บางคนที่มีที่นาและสามารถทำรายได้จากการปลูกถั่วเหลืองได้มากก็เริ่มเลิกทำไร่ข้าวหันมาปลูกถั่วเหลืองแทน เช่น นายทูปอ เตมู นายหล้าโก โชคสุทธรพยสิน นายชูลอย อมรกิจพิง แต่ส่วนใหญ่ก็ยังต้องทำไร่ข้าวไปด้วย นอกจากนี้ใน พ.ศ. 2537 ชาว

¹⁴² สัมภาษณ์ นายจำมู รอดอยู่เย็น(99)

¹⁴³ สัมภาษณ์ นายทูปอ เตมู (79), นายสมชัย จอมรักษาศิริ(80)

¹⁴⁴ สัมภาษณ์ นายทูปอ เตมู (79)

¹⁴⁵ สัมภาษณ์ นายทูปอ เตมู(79)

บ้านบางคนก็ได้ทดลองปลูกพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่บ้าง เช่น หอมแดง ข้าวโพด แต่ก็ไม่เหมาะสมเท่ากับการปลูกถั่วเหลือง เนื่องจากถั่วเหลืองมีตลาดมากกว่าและลงทุนน้อยกว่า¹⁴⁶

การปลูกพืชเศรษฐกิจต้องใช้เงินทุนมากพอสมควร ดังนั้นชาวบ้านจึงพยายามหาแหล่งกู้ยืมมาตั้งแต่เริ่มปลูกถั่วเหลืองมาในราว พ.ศ. 2530 แล้ว โดยการขอกู้ยืมจากสหกรณ์การเกษตรแม่แจ่ม จำกัด ในระยะแรกสหกรณ์ไม่ให้กู้ยืมเพราะชาวบ้านไม่มีหลักทรัพย์ หรือที่ดินค้ำประกัน ชาวบ้านจึงรวมตัวกัน 8 คน สหกรณ์จึงทดลองให้ชาวบ้านกู้เพียงเล็กน้อย เมื่อเห็นว่าชาวบ้านมีความซื่อตรงจึงเพิ่มวงเงินกู้ขึ้น ปัจจุบันมีผู้ที่เป็นสมาชิกสหกรณ์ 20 คน โดยเป็นชาวบ้านแม่หลุ 12 คน บ้านห้วยทราย 6 คน บ้านห้วยปูเอก และบ้านป่าเลาบ้านละ 1 คน จำนวนที่กู้จะสามารถกู้ได้ในวงเงิน 16,000 บาทโดยแบ่งเป็น กู้เป็นเงินและเป็นวัสดุอุปกรณ์ประเภทละ 8,000 บาท¹⁴⁷ ด้วยอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 12 บาท ต่อปี¹⁴⁸ เงินที่กู้มาจะนำมาใช้ทั้งลงทุนปลูกถั่วเหลือง ทำไร่ ทำนา และรายจ่ายที่จำเป็นอื่น ๆ¹⁴⁹ เมื่อได้รายได้จากการขายถั่วเหลืองก็จะนำมาใช้จ่ายต่างกันอย่างพอประมาณ เช่น กรณีของนายสมชัย จอมรักษาศิริ นั้น จะใช้จ่ายในด้านต่าง ๆ ตามลำดับความสำคัญคือ 1. รักษาโรค 2.ผ่อนรถจักรยานยนต์ 3.ใช้จ่ายกินอยู่ประจำวัน 4.ปรับปรุงบ้านเรือน 5.ซื้อเสื้อผ้า โดยไม่มีเงินเหลือสะสมเลย เป็นต้น

การเลิกปลูกฝิ่นหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจ นอกจากจะต้องใช้พื้นที่มากขึ้นแล้ว จึงยังต้องใช้แรงงานและเงินทุนมากขึ้นด้วย ดังจะพบว่า การปลูกฝิ่นนั้นไม่ต้องใช้ปุ๋ย หรือยาเคมีเลย แต่การปลูกถั่วเหลืองนั้นต้องใช้ทั้งปุ๋ยและยาคุมหญ้า หรือการปลูกหอมแดงจะต้องใส่ปุ๋ยถึง 2 ครั้ง ใช้ยาคุมหญ้า และยังต้องยกทรงด้วย¹⁵⁰ พื้นที่ที่ต้องดูแลก็มากขึ้น ชาวบ้านจึงต้องทำงานหนักขึ้นและลงทุนสูงขึ้น การลงทุนนอกจากจะลงทุนในด้านวัสดุอุปกรณ์การเกษตรแล้วยังต้องมีสิ่งอำนวยความสะดวกชนิดใหม่ด้วย เช่น เมื่อชาวบ้านเลิกเลี้ยงวัวควายกันมาก ใน พ.ศ. 2535 ชาวบ้านก็ขายวัวควายไปซื้อรถไถเดินตามแทนก็จะสามารถทำงานได้เร็วกว่าและไม่เป็นปัญหากับเจ้าของแปลงถั่วเหลืองเหมือนวัวควาย นอกจากนี้รถมอเตอร์ไซค์ก็มีความจำเป็นมากขึ้นเพราะจะสามารถทำให้การเดินทางรวดเร็วขึ้น เช่น การเดินทางไปไร่ถั่วเหลือง การไปรับจ้าง การไปซื้อวัสดุอุปกรณ์ เป็นต้น และในขณะนี้ชาวบ้านยังต้องพยายามสร้างบ้านเรือนอย่างมั่นคงเพื่อจะได้ไม่ต้องเสียเวลาซ่อมแซมทุกปี ดังนั้นชาวบ้านต้องมีรายจ่ายเพิ่มขึ้นจากสิ่งที่มีค่าจำเป็นขึ้นมาใหม่ ๆ เหล่านี้มาก

¹⁴⁶ สัมภาษณ์ นายดวงดี จอมรักษาศิริ(105)

¹⁴⁷ สัมภาษณ์ นายสมชัย จอมรักษาศิริ(80)

¹⁴⁸ สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่สหกรณ์อำเภอแม่แจ่ม จำกัด

¹⁴⁹ สัมภาษณ์ นายสมชัย จอมรักษาศิริ(80)

¹⁵⁰ สัมภาษณ์ นายโชคชัย โชคสุทธรักษ์สิน(92), นางดวงดี จอมรักษาศิริ(105)

การปลูกพืชเศรษฐกิจอีกรูปแบบหนึ่งซึ่งเริ่มขึ้น ใน พ.ศ. 2537-2538 คือ การทำการเกษตรเชิงพันธสัญญา (contract farming) โดยการปลูกถั่วแขกส่งขายบริษัทเชียงใหม่โพรเซ่นฟู้ด จำกัด ซึ่งมีโรงงานอยู่ที่ ต.หนองจ่อม อ.สันทราย จ.เชียงใหม่ โดยผ่านตัวแทนที่เข้าไปส่งเสริมในหมู่บ้าน บริษัทดังกล่าวจะผลิตอาหารแช่แข็ง เช่น ถั่วแระ แครอท ถั่วแขก ส่งขายประเทศญี่ปุ่น โดยมีพื้นที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกคือ เชียงใหม่ ตาก และเพชรบูรณ์¹⁵¹ สำหรับการปลูกถั่วแขกนั้นผู้ปลูกจะต้องดูแลอย่างใกล้ชิด พื้นที่ที่สามารถปลูกถั่วแขกได้ต้องมีระดับความสูงจากน้ำทะเล 600 เมตรขึ้นไป ดังนั้นบริเวณบ้านแม่หลุและบ้านปาเลาจึงสามารถปลูกถั่วแขกได้ดี แต่บ้านห้วยทรายซึ่งอยู่ระดับต่ำลงมาไม่สามารถปลูกได้ เริ่มมีผู้ที่เข้ามาชักชวนให้ชาวบ้านปลูกถั่วแขกโดยจะรับซื้อในราคาประกันครั้งแรกใน พ.ศ. 2537 มีชาวบ้านร่วมปลูกแต่เมื่อถึงเวลาเก็บเกี่ยวตัวแทนผู้เข้ามาส่งเสริมกลับไม่เข้ามารับซื้อ¹⁵² ต่อมาใน พ.ศ. 2538 ได้มีชาวปากกะญอที่บ้านโม่ซึ่งเคยรู้จักกัน คือ นายมานะ สว่างวัฒนกุล เป็นตัวแทนบริษัทเข้ามาส่งเสริม โดย พ.ศ. 2538 บริษัทตั้งเป้าไว้ จะปลูกในพื้นที่รวม 30,000 ไร่ นายมานะสามารถหาพื้นที่ปลูกในบริเวณ อ.แม่แจ่ม ได้ 90 ไร่ โดยมีจุดส่งเสริม 3 จุด คือ บ้านปาตึง บ้านอมลาน และบ้านแม่หลุ¹⁵³ สำหรับบ้านแม่หลุมีผู้เข้าร่วมปลูกถั่วแขกจำนวน 22 คน โดยมีชาวบ้านปาเลาเข้าร่วมปลูกด้วย 2-3 คน พื้นที่ปลูกจะปลูกประมาณคนละ 1-3 งาน¹⁵⁴

บริษัทจะให้ปุ๋ย เมล็ดพันธุ์ ยาเคมี และอุปกรณ์ แก่ชาวบ้านก่อนแล้วค่อยหักคืนเมื่อขายผลผลิต การปลูกจะปลูกในหน้าฝน แต่ละรุ่นจะใช้เวลาประมาณ 45 วัน ก็สามารถเก็บเกี่ยวได้ ดังนั้นถ้ามีแปลงปลูก 2 แปลง แต่ละคนอาจปลูกถั่วแขกได้ปีละ 4 รุ่น โดยใช้พื้นที่ไม่มากนัก ชาวบ้านจึงเห็นว่าการปลูกถั่วแขกอาจจะดีกว่าการปลูกถั่วเหลือง ซึ่งต้องใช้เวลาราว 6 เดือน และเห็นว่าการปลูกถั่วแขกนั้นไม่ขาดทุนเพราะบริษัทลงทุนให้ก่อน และใช้ทุนไม่มาก¹⁵⁵ การปลูกถั่วแขก 1 งานจะลงทุน ดังรายละเอียดตามตารางที่ 5.5

เมื่อผลผลิตออกมาจะมีการคัดแยกเกรด ชาวบ้านจะมีรายได้ต่อรุ่นตามที่ปรากฏในใบเสร็จรายละเอียดประมาณ 1,500-2,500 บาท¹⁵⁶ แต่ละวันจะสามารถเก็บมาขายได้ประมาณวันละ 11-12 กิโลกรัม บริษัทจะรับซื้อ เกรดเอ กิโลกรัมละ 9 บาท ส่วนเกรดบี รับซื้อกิโลกรัมละ 3.50 บาท ซึ่งแต่ละวัน แต่ละรายจะมีเกรดบีประมาณ 1-2 กิโลกรัม ตัวแทนผู้มาส่งเสริมจะมารับผลผลิตจาก

¹⁵¹ สัมภาษณ์ นายมานะ สว่างวัฒนกุล(130)

¹⁵² สัมภาษณ์ นายอรุณ วตินประเสริฐ(82)

¹⁵³ สัมภาษณ์ นายมานะ สว่างวัฒนกุล(130)

¹⁵⁴ สมุดรายชื่อผู้ปลูกถั่วแขก พ.ศ. 2538 ของนายสายเย็น อมรเกื้อวุฒิ(88)

¹⁵⁵ สัมภาษณ์ นายมิ้ม เจนจิตสันติ (78), นายแก้ว อมรกิจพึง(96)

¹⁵⁶ สัมภาษณ์ นายแก้ว อมรกิจพึง(96), นายมิ้ม เจนจิตสันติ(78)

การหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจ ของชาวบ้านจึงแสดงให้เห็นถึง การพยายามหาทางปรับตัวในการจัดการทรัพยากรในภาวะที่ถูกบีบคั้นจากรัฐด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามความสามารถของแต่ละคน แต่การปรับตัวก็มีข้อจำกัด ดังจะเห็นได้จากกรณีที่มีการปลูกพืชเศรษฐกิจกันมากในช่วง พ.ศ.2535-2537 และการปลูกถั่วแขกเชิงพันธสัญญา ทำให้ผู้ที่สามารถปรับตัวได้มีไม่มากนัก คนเหล่านี้จะเป็นผู้ที่มีฐานะพอสมควรจนสามารถกู้เงินมาลงทุน สามารถจับจองที่ได้ก่อน และมีเวลาไปปลูกพืชเศรษฐกิจ เพื่อรอเก็บเกี่ยวได้โดยไม่ต้องหาเช่ากินค่า ในขณะที่คนส่วนใหญ่ยังคงยึดการทำให้ข้าวไร่เป็นหลักแม้จะถูกห้ามทำไร่หมุนเวียนแล้วก็ตาม พร้อมกับหากินทางอื่นไปด้วย เช่น การหาของป่า การออกไปรับจ้าง เป็นต้น

-การรับจ้าง ชาวปกากะญอได้ออกไปรับจ้างมานานแล้ว เช่น การรับจ้างทำไร่ บุกเบิกที่นาให้คนเมือง ต่อมาในยุคฝิ่นส่วนมากชาวบ้านจะรับจ้างในไร่ฝิ่น การออกไปรับจ้างนอกหมู่บ้านจะไม่ออกไปไกลและนานนัก เมื่อถึงยุคพัฒนาชาวบ้านก็ยังรับจ้าง บางคนเริ่มออกไปรับจ้างไกลออกไปจากหมู่บ้านและใช้เวลานานโดยเฉพาะคนหนุ่ม ขณะที่แหล่งจ้างงานที่อยู่ใกล้หมู่บ้านก็มีมากขึ้น เช่น ที่สหกรณ์นิคมหลังปง หรือที่แปลงปลูกพืชเศรษฐกิจของคนเมืองที่อยู่ใกล้บ้านห้วยทราย

การรับจ้างใกล้กับหมู่บ้านชาวบ้านมักจะไปรับจ้างในแปลงปลูกพืชเศรษฐกิจโดยเฉพาะของคนเมือง คนส่วนใหญ่จะรับจ้างใกล้หมู่บ้านเพราะสะดวกในการเดินทาง เนื่องจากชาวบ้านต้องทำไร่ของตนเองด้วย ถ้ามีเวลารว่างก็จะไปรับจ้างบ้างแล้วกลับมาทำไร่อีกโดยมักจะรับจ้างปลูกถั่วเหลือง ปลูกหอมแดง หรือการขนผลผลิต เป็นต้น เจ้าของไร่จะจ้างทั้งชาวปกากะญอและคนเมืองจากที่ราบโดยขนมาด้วยรถกระบะ อัตราการจ้างจะจ้างชาวปกากะญอวันละ 80 บาท ในขณะที่จ้างคนเมืองวันละ 100 บาท งานบางประเภทก็จะจ้างเฉพาะคนเมืองเพราะเห็นว่าคนเมืองมีทักษะดีกว่าปกากะญอ เช่น การปลูกหอมแดง¹⁶⁰ แรงงานชาวปกากะญอจึงเป็นแรงงานราคาถูกกว่า โดยเฉพาะในช่วงที่ชาวปกากะญอติดฝิ่นกันมาก บางครั้งคนเมืองก็จ้างด้วยฝิ่น และจ้างด้วยราคาถูกมาก¹⁶¹ ชาวปกากะญอที่ติดฝิ่นบางคนต้องลงไปหารับจ้างบนที่ราบอย่างถาวรก็จะได้ค่าจ้างวันละ 80 บาทเช่นกัน นอกจากงานบางประเภท เช่น การฉีดยาฆ่าหญ้าจึงจะได้ค่าจ้างวันละ 100 บาท¹⁶² อย่างไรก็ตามการที่มีการปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้นและปลูกใกล้ชุมชนของชาวปกากะญอก็ทำให้ชาวบ้านหาเงินด้วยการรับจ้างสะดวกขึ้น ดังนั้นชาวบ้านจึงมักจะรับจ้างกันทุกคน แม้จะเป็น

¹⁶⁰ สัมภาษณ์ นายโชคชัย โชคสุขทรัพย์สิน(89)

¹⁶¹ สัมภาษณ์ นายปิ๊ อมรกิจพึง(84)

¹⁶² สัมภาษณ์ นายป๊ จอมรักษาศิริ(102)

ชาวบ้านแล้วออกไปเสร็จโดยยังไม่ให้เป็นเงินแต่จะมาจ่ายเป็นงวด ๆ ตัวแทนผู้รับซื้อยังอ้างว่าเมื่อส่งถึงบริษัทแล้วบริษัทอาจจะลดเกรด หรือลดระดับคุณภาพลงอีกก็ได้ ดังนั้นในการปลูกถั่วแขก พ.ศ. 2538 เมื่อถึงเวลาจ่ายเงินตัวแทนผู้ส่งเสริมก็จ่ายต่ำกว่าที่ปรากฏในใบเสร็จที่ให้ไว้กับชาวบ้านมาก ทำให้ชาวบ้านไม่พอใจและคิดว่าจะไม่ปลูกถั่วแขกอีกในปีต่อไป

ตารางที่ 5.5 ต้นทุนการปลูกถั่วแขกของชาวบ้านแม่หลู

รายการ	จำนวนเงิน
-เมล็ดพันธุ์ 1 กิโลกรัม	100 บาท
-ปุ๋ย	80 บาท
-ยาเร่งดอก	80 บาท
-ฟิวราดาน	30 บาท
-ยาปราบศัตรูพืช(ยังไม่ต้องใช้)	- บาท
รวมค่าใช้จ่ายการปลูกถั่วแขกในพื้นที่ 1 งาน	290 บาท

อย่างไรก็ตามการปลูกถั่วแขกเชิงพันธสัญญา ก็เป็นการทดลองหาแนวทาง หาทางออกที่เหมาะสมในการจัดการจัดการทรัพยากรของชาวบ้าน การเลิกปลูกถั่วแขกมิได้มีสาเหตุมาจากการทำผิดสัญญาของตัวแทนผู้ส่งเสริมเพียงอย่างเดียว ชาวบ้านเคยกล่าวไว้ก่อนที่จะตัดสินใจเลิกปลูกแล้วว่า ชาวบ้านกำลังพิจารณาข้อดีข้อเสียของการปลูกถั่วแขกอยู่¹⁵⁷ เพราะการปลูกถั่วแขกแต่ละแปลงจะต้องใช้คนในครอบครัว 1 คน ดูแลแปลงถั่วแขกทุกวันโดยตลอดเพื่อสังเกตแมลง หรือโรค และคอยเอาหญ้า ถ้าคิดเป็นรายได้เฉลี่ยแล้วจะได้รายได้แปลงถั่วแขกประมาณวันละ 60 บาท ในขณะที่ถ้าไปรับจ้างหรือทำงานอย่างอื่นอาจจะมีรายได้มากกว่านี้ เช่น การไปรับจ้างขนหอมขึ้นรถ จะใช้เวลาเพียงประมาณครึ่งชั่วโมงแต่ก็ได้ค่าตอบแทน 80 บาท เป็นต้น¹⁵⁸ นอกจากนี้ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การปลูกถั่วแขกต้องใช้ไม้ไผ่เพื่อทำเป็นไม้หลักจำนวนมาก แต่ละแปลงต้องใช้ไม้ไผ่ประมาณ 30-50 ลำ มาผ่าทำเป็นไม้หลัก ถ้าไม้ไผ่อ่อนก็จะใช้ในการปลูกถั่วแขกได้เพียง 1 รุ่น ถ้าไม้ไผ่แข็งแรงก็อาจใช้ได้ 2 รุ่น โดยรุ่นที่ 2 จะสามารถนำไม้ไผ่เก่าไปใช้ได้เพียงประมาณครั้งเดียวเท่านั้น ดังนั้นการปลูกถั่วแขกจึงเป็นการทำลายป่าไผ่มาก ชาวบ้านจึงคิดจะเลิกปลูกถั่วแขกเพราะสาเหตุดังกล่าวด้วย¹⁵⁹

¹⁵⁷ สัมภาษณ์ นายแก้ว อมรกิจพิง(96), นายสายเย็น อมรเกื้อวุฒิ(88)

¹⁵⁸ สัมภาษณ์ นายสายเย็น อมรเกื้อวุฒิ(88)

¹⁵⁹ สัมภาษณ์ นายแก้ว อมรกิจพิง(96), นายทูปพอ เตมู(79)

คนที่มีฐานะ เช่น นายจ่ามู รอดอยู่เย็น นายบิลลา บุญมา¹⁶³ ทั้งนี้เพราะรายได้จากการรับจ้างจะเป็นช่องทางหนึ่งในการสะสมทรัพย์สินของคนที่มีฐานะ ในขณะที่คนทั่วไปจะรับจ้างเพื่อนำไปซื้อข้าวกิน

ส่วนการออกไปรับจ้างไกลหมู่บ้านและเป็นเวลานาน ๆ นั้น เกิดขึ้นในช่วงหลัง พ.ศ. 2535 ซึ่งเป็นปีที่รัฐเริ่มห้ามชาวบ้านทำไร่หมุนเวียนเป็นส่วนใหญ่ ก่อนหน้านั้นมีเพียง 1-2 รายเท่านั้นที่ได้ไปบวชเรียนในช่วงปลายทศวรรษ 2520 แล้วสึกออกมาทำงานอยู่ระยะหนึ่งก่อนที่จะกลับมาอยู่ในหมู่บ้านตามเดิม¹⁶⁴ แต่หลังจาก พ.ศ. 2535 พบว่ามีคนหนุ่มประมาณ 40 คน ที่เริ่มออกไปหางานทำในเชียงใหม่ โดยมีทั้งผู้ที่ออกไปรับจ้างอย่างถาวร และผู้ที่ออกไปรับจ้างเฉพาะช่วงหลังเกี่ยวข้าว และจะกลับมาทำไร่ทำนาในหน้าฝน งานที่คนหนุ่มเหล่านี้ออกไปทำมี 2 อย่างคือ งานดับไฟป่า กับงานส่งของและเป็นยาม

งานดับไฟป่า : คือการสมัครเป็นลูกจ้างกับหน่วยป้องกันไฟป่าภูฝิงค์บนดอยสุเทพ เนื่องจากหน่วยฯ ต้องการชาวเขาเพราะจะทำงานดับไฟป่าคล่องตัวกว่า ใน พ.ศ. 2533 มีชาวปกากะญอบ้านแม่แรกที่ทราบข่าวไปสมัคร ต่อมา พ.ศ. 2534-2535 ชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หล็กก็เริ่มไปสมัครด้วยแต่ก็ไม่มากนัก¹⁶⁵ จน พ.ศ.2536 จึงมีผู้ไปเป็นลูกจ้างดับไฟป่ามากขึ้น คือประมาณ 15 คน พ.ศ.2537 มีคนไปทำงานดับไฟป่าประมาณ 20 คน พ.ศ.2538 มีคนไปทำงานประมาณ 23 คน และ พ.ศ.2539 มีผู้ไปทำประมาณ 27 คน¹⁶⁶ โดยได้รับค่าจ้างในปีแรก ๆ (พ.ศ.2536) วันละ 72 บาท และเพิ่มขึ้นทุกปี โดยใน พ.ศ.2539 จะได้ค่าจ้างวันละ 110 บาท ผู้ที่ไปทำงานดับไฟป่าจะเป็นคนหนุ่ม ไปทำงานในช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยว และจะกลับมาทำไร่ทำนาในหน้าฝน¹⁶⁷ โดยไปพักอยู่ที่ทำการของหน่วยฯบนดอยสุเทพ และเนื่องจากเงินตนเบิกมักจะออกมาช้า ดังนั้นผู้ที่มาเป็นลูกจ้างจึงมักจะต้องซื้อของกินเชื้อจากเจ้าหน้าที่หน่วยฯที่เขาของขึ้นไปขายด้วยราคาที่สูงมาก รายได้ของผู้ที่ไปรับจ้างดับไฟป่าจึงถูกขูดรีดไปมาก แต่ก็ถือได้ว่าเป็นแหล่งสร้างรายได้สำคัญให้กับครอบครัว

งานส่งของและยาม : โดยไปเป็นลูกจ้างที่เชียงใหม่เช่นกัน ผู้ที่ไปรับจ้างจะเป็นคนหนุ่มเริ่มไปรับจ้างพร้อม ๆ กับงานดับไฟป่า คือช่วงหลัง พ.ศ.2535 เป็นต้นมา พบว่าใน พ.ศ.2539 มีผู้ไป

¹⁶³ สัมภาษณ์ จ่ามู รอดอยู่เย็น (99), นายบิลลา บุญมา(71)

¹⁶⁴ สัมภาษณ์ นายแก้ว อมรกิจพิง(96)

¹⁶⁵ สัมภาษณ์ นายชนะพันธุ์ เกษมสุขเจริญกุล(95)

¹⁶⁶ สัมภาษณ์ นายชื่น คำมาวัน(85)

¹⁶⁷ แต่หน่วยฯจะรับลูกจ้างตลอดทั้งปี

รับจ้างส่งของราว 6 คน และไปรับจ้างเป็นยามราว 10 คน¹⁶⁸ คนกลุ่มนี้ส่วนมากจะไปทำงานเป็นเวลานานโดยไม่กลับมาทำไร่นา ทั้งนี้เพื่อต้องการเก็บเงินให้ได้จำนวนมาก คนกลุ่มนี้มีทั้งผู้ที่เพิ่งแต่งงานโดยมีที่ไร่น้อย เช่น นายธราวุฒิ การร่ำดาบ หรือเป็นผู้ที่มีไร่นาพอสมควร แต่ผู้ที่อยู่บ้านสามารถทำเองได้ตนเองจึงออกไปหารายได้เสริมอีกทางหนึ่ง เช่น นายสุพัฒน์ อาภาศิริวนิดา อย่างไรก็ตามคนกลุ่มนี้ก็จะออกไปทำงานเพียง 1-2 ปีก็มักจะกลับมาอยู่บ้านเมื่อได้เงินมาจำนวนหนึ่ง หรือเมื่อ 'อยู่จนเบื่อ'¹⁶⁹

ดังนั้นการรับจ้างส่วนใหญ่ของชาวบ้านจึงยังคงเป็นการรับจ้างใกล้ๆหมู่บ้าน แม้เมื่อถูกรัฐบีบโดยการห้ามทำไร่หมุนเวียน ใน พ.ศ.2535 จะทำให้ชาวบ้านเริ่มออกไปรับจ้างไกลหมู่บ้านและอยู่นานขึ้นเพื่อหาเงิน นอกจากนี้การที่สมาชิกในครอบครัวออกไปรับจ้างภายนอกยังทำให้ปริมาณข้าวที่ไม่พอกินมาก่อนเพียงพอต่อการบริโภคในครอบครัวได้เนื่องจากเป็นการลดผู้บริโภค¹⁷⁰ แต่ชาวบ้านก็ยังคงไม่สามารถปรับตัวเพื่อรับจ้างหาเงินไกลบ้าน โดยเฉพาะรับจ้างในเมืองใหญ่ได้ตลอดไป การออกไปรับจ้างจึงเพียงออกไประยะสั้น ๆ เพื่อหาเงินจำนวนหนึ่ง หรือเพื่อลดการบริโภคในครอบครัว¹⁷¹ ทั้งนี้เพราะการเป็นลูกจ้างอยู่ในเมืองอาจจะถูกเอาเปรียบได้ง่าย ดังเช่นกรณีของผู้ที่ไปทำงานดับไฟป่า เป็นต้น ดังนั้นในภาวะที่ชุมชนเดิมยังคงพอที่จะสามารถรองรับการเข้ามาหากินของชาวบ้านได้ ผู้ที่ลงไปรับจ้างก็ยังคงหวังที่จะกลับมาปักหลักอยู่ที่ชุมชนของตนเช่นเดิม¹⁷²

กล่าวโดยรวมแล้วการปรับตัวของชาวบ้านโดยการเปลี่ยนอาชีพทั้งการเปลี่ยนมาปลูกพืชเศรษฐกิจ และการรับจ้างก็เป็นการพยายามหารายได้เพื่อมาซื้อของที่จำเป็นให้เพียงพอแก่การบริโภค โดยเฉพาะข้าว บางคนก็ปรับตัวเพื่อสะสมทรัพย์สินให้มากขึ้น อย่างไรก็ตามคนกลุ่มหลังนี้ก็ไม่อาจถือได้ว่าเป็นผู้ที่ร่ำรวย เพียงแต่เป็นผู้ที่มีทรัพย์สิน เช่น ข้าว ที่นา มากกว่าผู้อื่น จึงทำให้สามารถปรับตัวได้ดีกว่าผู้อื่น เท่านั้น ดังจะเห็นว่าผู้ที่ปรับตัวได้ดีกว่าผู้อื่นก็ยังไม่สามารถปรับตัวจนหลุดออกจากชุมชน แต่กลับยังต้องพึ่งพาชุมชนอยู่เช่นกัน ความเหลื่อมล้ำหรือความขัดแย้งที่ดำรงอยู่ในชุมชนจึงไม่ปรากฏออกมาอย่างชัดเจน เนื่องจากเมื่อเปรียบเทียบกับคนกลุ่มอื่นในสังคมกว้างแล้ว ทุกคนในชุมชนก็ยังคงเป็นผู้ที่เสียเปรียบดังจะเห็นได้จากการเข้ามาบีบบังคับของรัฐ ทุกคนในชุมชนจึงยังคงต้องพึ่งพากันอยู่ การปรับตัวโดยการเปลี่ยนอาชีพของทั้งคนที่มีฐานะดีและคนที่

¹⁶⁸ สัมภาษณ์ นายชื่น คำมาวัน(85)

¹⁶⁹ สัมภาษณ์ นายสุพัฒน์ อาภาศิริวนิดา(87)

¹⁷⁰ สัมภาษณ์ นายธีระ อำไพวรสุกุล(75)

¹⁷¹ บางคนอาจจะมีเหตุผลเพื่อต้องการหาประสบการณ์ด้วย เช่น นายสุพัฒน์ อาภาศิริวนิดา(87)

¹⁷² จุดนี้อาจจะเปรียบเทียบกับผู้ที่ได้รับการศึกษาบางคนที่สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมเมืองได้ดีกว่าก็มีแนวโน้มจะหลุดออกจากหมู่บ้านได้ง่าย ดังจะกล่าวถึงต่อไป

จนกว่าในหมู่บ้านจึงมีสาเหตุสำคัญมาจากการบีบบังคับของผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าจากภายนอกชุมชน การปรับตัวด้านอาชีพของชาวบ้านจะแตกต่างกันเพียงไรก็ตามแต่ก็ล้วนทำให้ชาวบ้านต้องทำงานมากขึ้น ต้องลงทุนมากขึ้นทั้งสิ้น ซึ่งกล่าวได้ว่าทุกคนในชุมชนต่างก็ถูกคุกคามเหมือนกัน คนที่เหลื่อมล้ำหรือขัดแย้งกันจึงยังคงจำเป็นต้องรวมกันด้วยการยึดชุมชนเอาไว้เป็นหลัก คนที่ออกไปรับจ้างภายนอกจึงยังคงกลับมาอยู่ในชุมชน และคนที่สามารถปรับตัวได้มากกว่าผู้อื่นก็ยังคงไม่หลุดออกไปจากชุมชน¹⁷³

การปรับตัวด้านการจัดการแรงงาน

รูปแบบการจัดการแรงงานที่สำคัญอย่างหนึ่งของชาวปกากะญอคือ การเอาแรงหรือการแลกเปลี่ยนแรงงาน ที่ชาวปกากะญอเรียกว่า “หมั่นเด๊ะ มาก๊ะ” หรือ “มาก๊ะ หมั่นเด๊ะ” (หมั่นเด๊ะ คือการไปช่วยผู้อื่น มาก๊ะ คือผู้อื่นมาช่วยเรา) การแลกเปลี่ยนแรงงานมีความจำเป็นต่อชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตแบบยังชีพมาก เพราะเป็นการระดมแรงงานมาช่วยกันทำงานอย่างใดอย่างหนึ่งให้สำเร็จด้วยการใช้แรงงานมากกว่าที่มีอยู่ในแต่ละครอบครัว จึงจะพบว่าชาวบ้านมีการเอาแรงกันในหลายกิจกรรม เช่น การทำนา การทำไร่ เป็นต้น โดยจะมีการเอาแรงงานกันในทุกขั้นตอนที่ยากให้ผู้อื่นมาช่วยโดยเฉพาะการเกี่ยวข้าว ด้ข้าว ในการทำไร่และการดำนา เกี่ยวข้าว ด้ข้าวในการทำงาน¹⁷⁴ การเอาแรงนอกจากจะเอาแรงเฉพาะสมาชิกภายในชุมชนเดียวกันแล้วยังขยายไปถึงชุมชนใกล้เคียง และรวมไปถึงชุมชนที่อยู่ในลุ่มน้ำใกล้เคียงกันด้วย ชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูจึงมีเครือข่ายการแลกเปลี่ยนแรงงานไปถึงชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่แรก เช่น ในการเกี่ยวข้าว ผู้ที่ไปช่วยจะเป็นคนหนุ่มสาว เจ้าของไร่จะบอกว่าจะลงเกี่ยวข้าววันไหนแล้วเพื่อนบ้านจะบอกต่อกันไปโดยเจ้าของไร่ไม่ต้องเดินบอกด้วยตนเอง ถ้าหมู่บ้านที่จะไปช่วยเกี่ยวข้าวอยู่ไกลก็จะเริ่มออกเดินทางกันไปตั้งแต่ตี 4 แล้วเกี่ยวจนกว่าข้าวจะหมดหรือค่ำเสียก่อน บางทีถ้าเกี่ยวเสร็จช้าก็อาจจะเดินกลับถึงบ้านดึก ถ้าไม่เสร็จภายใน 1 วันข้าวที่เหลือก็มักจะเหลือไม่มากนักเจ้าของจะเป็นผู้เกี่ยวเองต่อไป แต่ถ้าเป็นคนในหมู่บ้านเดียวกันก็จะช่วยกันเกี่ยวหลายวันจนหมด ในการเอาแรงเกี่ยวข้าว เจ้าของไร่จะไม่ต้องเตรียมอาหารเลี้ยงคนที่มาช่วยโดยคนที่มาช่วยจะห่อข้าวมากินเอง แต่ในการเอาน้ำข้าวเจ้าของจะต้องเลี้ยงอาหารคนที่มาช่วย¹⁷⁵

¹⁷³ แต่ต่อไปอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงก็ได้ เช่น คนที่ปรับตัวได้จะส่งลูกไปเรียนได้มากกว่า ผู้ที่เรียนต่ออาจจะหลุดออกไปจากชุมชนได้ง่ายกว่าก็ได้ ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

¹⁷⁴ สัมภาษณ์ นายเจ๊ะละ อาภาศิริวนิดา(66)

¹⁷⁵ สัมภาษณ์ นายสมบัติ เรืองกิจคติ(94)

การแลกเปลี่ยนแรงงานกันมีความเหมาะสมกับสภาพที่ชาวบ้านสามารถรอคอยความพร้อมของเพื่อนบ้านที่จะมาช่วยได้ ดังนั้นจะพบว่าตั้งแต่ราวกลางทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา การเอาแรงของชาวบ้านก็เริ่มเปลี่ยนไป เนื่องจากช่วงเวลาดังกล่าวรัฐได้เริ่มเข้ามาดำเนินกิจกรรมการพัฒนาทำให้ชาวบ้านมีกิจกรรมหลายด้านขึ้น ชาวบ้านจึงต้องการความรวดเร็วในการทำกิจกรรมจึงไม่สามารถรอคอยความพร้อมเพื่อเอาแรงจากเพื่อนบ้านได้ นอกจากนี้แต่ละคนก็มีกิจกรรมหลายอย่างขึ้น ทำให้ไม่มีเวลาไปช่วยเหลือผู้อื่น หรือขอความช่วยเหลือจากผู้อื่น กิจกรรมการพัฒนาลำดับอย่างหนึ่งที่รัฐนำเข้ามาให้ชาวบ้านในช่วงกลางทศวรรษ 2520 คือการปลูกพืชเศรษฐกิจโดยเฉพาะถั่วเหลือง แม้ว่าชาวปากกะญอในลุ่มน้ำแม่หละยังไม่ได้มีการปลูกถั่วเหลืองในระยะนี้ แต่ชาวปากกะญอในลุ่มน้ำแม่แรก ซึ่งตั้งชุมชนอยู่ในระดับต่ำกว่าก็เริ่มปลูกกันแล้ว¹⁷⁶ ดังนั้นตั้งแต่ประมาณกลางทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา การแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างชุมชนในลุ่มน้ำแม่หละและลุ่มน้ำแม่แรกจึงหมดไป¹⁷⁷ แต่ชาวบ้านที่ตั้งชุมชนอยู่ในลุ่มน้ำแม่หละก็ยังคงแลกเปลี่ยนแรงงานกันอยู่เช่นเดิม เช่น ระหว่างบ้านแม่หละ กับบ้านป่าเลา เป็นต้น

กล่าวเฉพาะชุมชนชาวปากกะญอในลุ่มน้ำแม่หละ เมื่อรัฐบาลบังคับชาวบ้านมากขึ้นทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไปอย่างมาก ซึ่งการปรับตัวของชาวบ้านก็มีรูปแบบเป็นไปในแนวทางที่รัฐต้องการโดยเฉพาะหลังจาก พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา เช่น การเลิกปลูกฝิ่น การเลิกทำไร่หมุนเวียน การเริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจ เป็นต้น การปรับตัวของชาวบ้านจึงทำให้การจัดการแรงงานของชาวบ้านในรูปแบบของการเอาแรงเปลี่ยนไปเช่นกัน นั่นคือการที่ชาวบ้านมีกิจกรรมมากกว่าเดิม และเปลี่ยนไปจากเดิมได้ทำให้การเอาแรงของชาวบ้านเริ่มลดลง เนื่องจากชาวบ้านเริ่มไม่มีเวลาในการช่วยเหลือผู้อื่นมากเหมือนแต่ก่อน และกิจกรรมใหม่ที่เกิดขึ้นบางอย่างก็ต้องการความรวดเร็ว เช่น การปลูก หรือเก็บเกี่ยวพืชเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งไม่สามารถรอคอยการเอาแรงได้¹⁷⁸ ดังนั้นจึงเริ่มมีการจ้างแรงงานกันมากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตามการจ้างแรงงานก็ไม่ได้เข้ามาแทนที่การเอาแรงทั้งหมด ปัจจุบัน (พ.ศ. 2539) จึงจะพบว่ามีทั้งการเอาแรงและการจ้างแรงงานอยู่ในชุมชน การจ้างแรงงานกันมักจะเกิดขึ้นในการปลูกพืชเศรษฐกิจซึ่งมีจุดประสงค์เพื่อขาย ผู้ว่าจ้างมักจะเป็นผู้ที่ค่อนข้างมีฐานะทำให้สามารถปลูกพืชเศรษฐกิจได้มากจึงจะต้องจ้างผู้อื่นในการปลูก นอกจากนี้ผู้ที่ทำกิจกรรมหลายอย่าง หรือปลูกพืชเศรษฐกิจมาก ๆ อาจจะว่าจ้างในการทำนา หรือทำไร่ของตนด้วย เพราะต้องการความรวดเร็วในแต่ละกิจกรรมเพื่อให้สามารถทำกิจกรรมได้หลายอย่าง และกิจกรรมบางอย่างก็ต้องการความรวดเร็ว

¹⁷⁶ สัมภาษณ์ นายอุทัย ทะบุญ(126)

¹⁷⁷ สัมภาษณ์ นายสมบัติ เรืองกิจคดี(94)

¹⁷⁸ สัมภาษณ์ นายชินก พรสมบุญศรี(77)

เช่น การปลูกถั่วเหลือง จะต้องให้สามารถเก็บเกี่ยวได้พร้อมกับผู้ปลูกคนอื่นเพื่อให้สามารถสีกับรถไถที่จะเข้ามารับจ้างไม่เป็นช่วง ๆ พร้อมกันหลังจากเก็บเกี่ยวแล้ว ต่อมาผู้ที่มีนาซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้มีฐานะดีของหมู่บ้านได้เริ่มซื้อรถไถเดินตามแทนการใช้วัวควายตั้งแต่ พ.ศ. 2534 เป็นต้นมา โดยผู้ที่ซื้อคนแรก คือ นายกาวาน่า นันทวิเชียรชม¹⁷⁹ การซื้อรถไถเดินตามนอกจากจะมาจากสาเหตุที่หาที่เลี้ยงวัวควายลำบากแล้ว ยังเป็นเพราะรถไถเดินตามทำให้การทำนามีความรวดเร็วขึ้นด้วย ปัจจุบันผู้ที่มีที่นาเกือบทุกคนจึงซื้อรถไถเดินตามเป็นของตนเอง ซึ่งถือได้ว่าเป็นการปรับตัวด้านการใช้แรงงานอย่างหนึ่งของชาวบ้าน อย่างไรก็ตามคนกลุ่มนี้ก็ยังคงร่วมเอาแรงกับผู้อื่นบ้างเช่นกัน แต่ก็ถือว่าน้อยลงไปมาก เช่น อาจไปช่วยเอาแรงในการทำไร่ให้ผู้อื่น ผู้อื่นก็จะมาช่วยคานาหรือเกี่ยวข้าวในนาของตนเอง เป็นต้น¹⁸⁰

อีกด้านหนึ่งชาวบ้านก็ยังคงรักษาการเอาแรงเอาไว้เนื่องจากยังเป็นรูปแบบการจัดการแรงงานที่มีประโยชน์ต่อการระดมแรงงาน โดยเฉพาะในกลุ่มผู้ที่ไม่มีเงินจ้างแรงงาน และในการทำนาทำไร่ซึ่งไม่ต้องการความรีบเร่งนัก สามารถรอคอยการเอาแรงได้ การเอาแรงในปัจจุบันก็ยังคงเอาแรงกันในทุกระดับเช่นเดิม เช่น การปลูกข้าว การเกี่ยวข้าว เป็นต้น และเจ้าของไร่ หรือนาไม่จำเป็นต้องเดินบอกโดยเพื่อนบ้านยังคงบอกต่อกันไปเช่นเดิม ดังนั้นผู้ที่ตัดสินใจมาช่วยเอาแรงจึงต้องเป็นผู้ที่พร้อมจะแลกเปลี่ยนแรงงานกัน ส่วนผู้ที่ไม่พร้อมหรือไม่ต้องการแลกเปลี่ยนแรงงานก็อาจจะไม่มาร่วมด้วย ดังนั้นการเอาแรงที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันจึงยังคงจำเป็นสำหรับผู้ที่ไม่มีความจำเป็นที่จะนอกจากจะพบการเอาแรงในการทำนาทำไร่แล้ว ยังพบว่าการเอาแรงในการปลูกถั่วเหลืองด้วยโดยเฉพาะผู้ปลูกถั่วเหลืองที่ไม่มีเงินทุนมากนัก¹⁸¹ จึงกล่าวได้ว่าการเอาแรงซึ่งเป็นรูปแบบการจัดการแรงงานในวิถีชีวิตแบบยังชีพยังคงถูกชาวบ้านรักษาไว้และใช้ประโยชน์จากการเอาแรงในการปรับตัววิถีชีวิตแบบใหม่ ซึ่งมีรูปแบบการจัดการแรงงานเชิงว่าจ้างและการผลิตเพื่อขายเอากำไรมากยิ่งขึ้น

ในยุคนี้นั้น แม้ว่าจะมีทั้งรูปแบบการจัดการแรงงานในเชิงว่าจ้างและการแลกเปลี่ยนแรงงานดำรงอยู่ด้วยกัน แต่เงื่อนไขต่างๆ ได้ทำให้การเอาแรงเริ่มลดลง การว่าจ้างแรงงานด้วยเงินเริ่มมีมากขึ้นเงื่อนไขต่างดังกล่าวเป็นผลพวงมาจากการเข้ามาบีบบังคับของรัฐ ทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวในหลายด้าน เช่น ทำให้รูปแบบวิถีชีวิตแบบยังชีพต้องค่อย ๆ เลิกไป ทำให้ชาวบ้านต้องทำกิจกรรมหาเงินมากยิ่งขึ้น และทำงานกว่าเดิม เป็นต้น การเอาแรงที่ยังดำรงอยู่จึงเป็นสิ่งที่ชาวบ้านที่ค่อนข้างด้อยโอกาสในหมู่บ้านยังคงยึดไว้ ขณะเดียวกันก็พยายามสร้างฐานะหาเงินอันเป็นหลักประกันความมั่นคงวิถีชีวิตแบบใหม่แทนวิถีชีวิตแบบยังชีพ ดังนั้นถ้าการเอาแรงตรงกับกรว่าจ้างชาวบ้านจะต้องไปรับ

¹⁷⁹ สัมภาษณ์ นายทูปอ เตมู(79)

¹⁸⁰ สัมภาษณ์ นายทูปอ เตมู(79)

¹⁸¹ สัมภาษณ์ นายโชคชัย โชคสุขทรัพย์สิน(89)

ข้างก่อน ต้องเลื่อนการเอาแรงไปวันหลัง¹⁸² นอกจากนี้การทำงานมากขึ้นทำให้การเอาแรงทำได้ยากกว่าเดิม จึงจะพบว่า การเอาแรงในปัจจุบันได้ค่อย ๆ ลดลงไปอยู่เฉพาะในกลุ่มของผู้ที่มีโอกาสปรับตัวได้น้อยกว่า ซึ่งยังคงต้องยึดรูปแบบวิถีชีวิตแบบยังชีพเอาไว้แล้วค่อย ๆ ถูกเบียดขับออกไปทีละน้อย

การส่งลูกไปบวชเรียนและเรียนต่อ

การพยายามให้ลูกมีโอกาสได้เรียนหนังสือก็เป็นการปรับตัวทางหนึ่งของชาวบ้านในยุคนี้ การที่ลูกได้เรียนหนังสือจะทำให้ลดอัตราการใช้ทรัพยากรและการบริโภคในครอบครัวลงดังเช่นกรณีของนายธีระ อำไพจรสกุล นายพะจ่อ ปาริฉัตรไพศาล นอกจากนี้ผู้ที่ได้เรียนหนังสือก็อาจมีทางเลือกอื่นในการประกอบอาชีพ เช่น ได้เป็นทหารพราน ได้ทำงานหาเงินอยู่ในเมือง ได้แต่งงานกับคนภายนอก ได้โยกย้ายไปอยู่ที่ราบ คนเหล่านี้แม้ได้เรียนจบแล้วจะได้กลับมาอยู่ในหมู่บ้านตามเดิมก็เป็นผู้ที่ชาวบ้านให้การยอมรับว่ามีความรู้และมักจะได้เป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ เช่น ผู้นำเยาวชน ตลอดจนผู้นำที่เป็นทางการ หรือ ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น

การที่ชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูได้มีโอกาสเรียนต่อนั้นมีความเกี่ยวข้องกับการขยายบทบาทของรัฐเข้าสู่หมู่บ้านโดยเฉพาะหน่วยพัฒนาต้นน้ำที่ 17 และโครงการลุ่มน้ำ และการพยายามขยายบทบาทของศาสนาสู่ชุมชนโดยพระธรรมจาริก และศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก เดิมนั้นชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูไม่ได้เรียนหนังสือเลย ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 หน่วยพัฒนาต้นน้ำที่ 17 ได้เปิดสอนเด็กขึ้นที่ทำการหน่วยฯ บ้านแม่เม็ง โดยถือเป็นสาขาหนึ่งของโรงเรียนบ้านกองแขก แต่ก็ไม่มีการไปร่วมเรียนด้วย จนเมื่อโครงการลุ่มน้ำเข้ามาดำเนินงานในหมู่บ้านและเปิดการสอนเด็กขึ้นใน พ.ศ. 2525 ชาวปกากะญอจึงได้เริ่มเรียนหนังสือเป็นครั้งแรกโดยเปิดสอนระดับ ป.1 จนถึง พ.ศ. 2528 ซึ่งเป็นปีที่โครงการลุ่มน้ำยุติการดำเนินงานในหมู่บ้าน การสอนหนังสือในหมู่บ้านจึงเลิกไป

ความต้องการให้ลูกมีโอกาสเรียนหนังสือ จะเห็นว่าเป็นความต้องการของชาวบ้านมาก่อนแล้วแต่ยังไม่มีโอกาส การเห็นความสำคัญของการเรียนหนังสือจะเห็นได้จากการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านใน พ.ศ. 2520 ที่ชาวปกากะญอได้เลือกนายบุญมา โพธิ์นา ซึ่งเป็นคนเมืองที่รู้หนังสือขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่บ้าน¹⁸³ ดังนั้นเมื่อมีโอกาสชาวบ้านจึงพยายามให้ลูกเรียนหนังสือ หลังจาก พ.ศ. 2525 ซึ่งโครงการลุ่มน้ำเริ่มเปิดสอนหนังสือแก่เด็ก ชาวบ้านก็มีช่องทางและพยายามให้ลูกได้เรียนหนังสือเพิ่มขึ้น ใน พ.ศ. 2526 โครงการพระธรรมจาริกซึ่งเข้ามาเผยแผ่ศาสนาในชุมชนชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่แรก และ มีผู้ไปบวชเรียนที่วัดศรีโสดาตามโครงการพระธรรมจาริกก็ได้ให้ผู้ที่บวชเรียนแล้วเข้ามาชักชวนชาว

¹⁸² สัมภาษณ์ นายชินก พรสมบุญศรี(77)

¹⁸³ สัมภาษณ์ นายบุญมา โพธิ์นา(18), นายชุลอย อมริกัจจัง(103)

ปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูให้ไปบวชเรียนด้วย ในปีต่อมาจึงมีผู้ที่ไปบวชเรียนที่วัดศรีโสดา คือ พ.ศ. 2527 มีผู้ไปบวช 3 ราย พ.ศ. 2528 มีผู้ไปบวช 1 ราย พ.ศ. 2529 มีผู้ไปบวช 5 ราย จากนั้นก็เว้นว่างไปจนถึง พ.ศ. 2535 ซึ่งพระธรรมจาริกได้เข้ามาตั้งอาศรมที่บ้านแม่หลูแล้วได้ชักชวนชาวบ้านไปบวชอีก 5 ราย โดยช่วงที่เว้นว่างนี้พบว่าชาวบ้านได้ส่งลูกไปเรียนทางอื่นเพิ่มขึ้น คือที่โรงเรียนบ้านกองแขก และเรียนที่โรงเรียนป่าติงของศาสนาคริสต์ ซึ่งจะกล่าวต่อไป การบวชเรียนที่วัดศรีโสดานั้นส่วนมากผู้บวชจะสึกเมื่อเรียนจบ ม.3 หรือ ม.6 แล้ว มีเพียงรูปเดียวที่บวชใน พ.ศ. 2528 แล้วเป็นพระธรรมจาริกมาถึงปัจจุบัน¹⁸⁴

จะเห็นว่าขณะที่โครงการพระธรรมจาริกมีวัตถุประสงค์จะเปลี่ยนแปลงชาวบ้านในด้านต่างๆ¹⁸⁵ ชาวปกากะญอก็ได้ใช้กิจกรรมต่าง ๆ ของพระธรรมจาริกเป็นช่องทางในการปรับตัวของตนเช่นกัน ดังจะพบว่าผู้ที่บวชเรียนกับพระธรรมจาริกที่สึกออกมามักจะทำงานภายนอกหมู่บ้านเพื่อหาเงิน หรือ ประสพการณ์สักระยะหนึ่ง เช่น เป็นเจ้าหน้าที่หน่วยมาลาเรีย เป็นผู้ช่วยนักวิจัย เป็นต้น หลังจากนั้นบางคนก็จะกลับมาอยู่ที่หมู่บ้านตามเดิม บางคนก็โยกย้ายไปแต่งงานหรืออยู่ที่อื่น¹⁸⁶ ดังนั้นแม้ว่าชาวบ้านจะเกิดการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากกิจกรรมของพระธรรมจาริกในช่วงปลายทศวรรษ 2520 ซึ่งเน้นหนักในการชักชวนชาวบ้านให้บวชเรียน เช่น ทำให้ชาวบ้านเริ่มเห็นช่องทางทำงานในเมือง ทำให้ชาวบ้านใกล้ชิดกับศาสนาพุทธมากขึ้น เป็นต้น แต่อีกด้านหนึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้นก็เป็นการสร้างหนทางในการปรับตัวของชาวบ้านด้วยเช่นกัน ชาวบ้านจึงมีโอกาสดูแลเลือกปรับตัวไปตามสิ่งที่เห็นว่าเหมาะสมกับตน อย่างไรก็ตามการปรับตัวที่เกิดขึ้นก็ถือได้ว่าอยู่ในครรลองที่มีการกำหนดไว้โดยโครงการพระธรรมจาริกระดับหนึ่งแล้ว แต่เนื่องจากก่อน พ.ศ. 2530 พระธรรมจาริกไม่ได้เข้ามาดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิดในชุมชนนอกจากเพียงชักชวนให้ชาวบ้านไปบวชเรียนเท่านั้น ชาวบ้านจึงมีอิสระในการเข้าร่วมสูง

ต่อมาใน พ.ศ. 2534 พระธรรมจาริกก็ได้เข้ามาตั้งอาศรมที่บ้านแม่หลู และดำเนินกิจกรรมอย่างใกล้ชิดกับชุมชนมาจนปัจจุบัน การเข้ามาในช่วงที่ 2 ของพระธรรมจาริกนี้ มีกิจกรรมสำคัญอย่างหนึ่ง คือ การสอนหนังสือเด็กและผู้ใหญ่ พร้อมทั้งได้ชักชวนให้ชาวบ้านไปบวชเรียน ดังใน พ.ศ. 2535 ได้มีเด็กไปบวชเรียน 5 คน ชาวบ้านได้ร่วมเรียนหนังสือกับพระธรรมจาริกมาก บทบาทพระธรรมจาริกในช่วงที่ 2 นี้เข้ามาใกล้ชิดกับชุมชนมากขึ้น ชาวบ้านก็ได้หาช่องทางปรับตัวโดยผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ของพระธรรมจาริก ดังจะเห็นว่าชาวบ้านมีส่วนสำคัญในการดำเนินการให้พระธรรมจาริกได้เข้ามาตั้งอาศรมที่หมู่บ้าน ดังนั้นนอกจากชาวบ้านจะอาศัยกิจกรรมของพระธรรมจาริกเป็นหนทาง

¹⁸⁴ สัมภาษณ์ นายแก้ว อมรกิจพึง(96)

¹⁸⁵ ดังที่กล่าวถึงแล้วในบทที่ 1

¹⁸⁶ สัมภาษณ์ นายแก้ว อมรกิจพึง(96), นายธีระ อำไพวัชรกุล(75)

ปรับตัวในระดับครอบครัว เช่น การเรียนหนังสือ เป็นต้น แล้ว ยังมีมิติของการปรับตัวในระดับชุมชนอยู่ด้วย ซึ่งจะกล่าวถึงต่อไป

ภายหลังจากที่พระธรรมจาริกได้เริ่มเข้ามาชักชวนให้ชาวบ้านไปบวชเรียนใน พ.ศ. 2526 แล้ว กลุ่มศาสนาคริสต์ก็ได้เข้ามาชักชวนให้ชาวบ้านไปเรียนหนังสือต่อที่โรงเรียนป่าติงซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งหนึ่งของการเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกในเขตแม่แจ่ม แม้โรงเรียนป่าติงจะเปิดโอกาสให้สามารถเรียนได้ทั้งผู้ที่นับถือคริสต์ หรือศาสนาพุทธก็ตาม แต่ชาวบ้านแม่หลูที่ไปเรียนที่โรงเรียนป่าติงก็เป็นผู้ที่นับถือศาสนาคริสต์ทั้งหมด โดยมีการสอนถึง ป.6 หลังจากนั้นก็จะส่งต่อไปเรียนที่ตัวอำเภอแม่แจ่ม โดยศาสนาคริสต์ได้สร้างที่พักให้เด็กพักรวมกัน เด็กชาวปกากะญอจากบ้านแม่หลูรุ่นแรกที่ไปเรียนหนังสือที่โรงเรียนป่าติงมี 2 คน ในพ.ศ. 2528 โดยไปเรียนต่อ ป.5-6 จากนั้นก็เรียนต่อที่ตัวอำเภอแม่แจ่มจนจบ ม.3 การไปเรียนต่อที่โรงเรียนป่าติงของเด็กรุ่นแรกนี้เกิดจากการเข้ามาชักชวนของ 'คุณพ่อ' ซึ่งประจำอยู่ที่ป่าติง หลังจากรุ่นแรกแล้วรุ่นต่อมาก็ไปเรียนเพียงคนเดียว ในพ.ศ. 2529 โดยไปเรียนต่อ ป.2-6 เนื่องจากใน พ.ศ. 2528 โครงการลุ่มน้ำได้ยุติการดำเนินการ เด็กคนดังกล่าวจึงต้องไปเรียน ป. 1 ที่ทำการหน่วยฯ 17 และไปเรียนต่อที่โรงเรียนป่าติงดังกล่าว¹⁸⁷ อันแสดงให้เห็นว่า ชาวบ้านเริ่มสนใจให้ลูกเรียนต่อมากยิ่งขึ้น

หลังจาก พ.ศ. 2529 แล้วก็ไม่มีผู้ใดไปเรียนที่โรงเรียนป่าติงอีก เพราะโรงเรียนป่าติงอยู่ไกลจากบ้านแม่หลู ชาวบ้านจึงไม่คุ้นเคยกันนัก จึงได้ส่งลูกไปเรียนที่โรงเรียนบ้านกองแขกแทน ต่อมาใน พ.ศ.2533 ได้มีชาวบ้านป่าติงได้มาแต่งงานกับชาวบ้านแม่หลู ชาวบ้านจึงคุ้นเคยกันมากขึ้น ดังนั้นตั้งแต่ พ.ศ. 2533 เป็นต้นมาจึงมีเด็กที่ไปเรียนที่ป่าติงมาโดยตลอด โดยใน พ.ศ. 2539 มีเด็กที่ไปเรียนที่โรงเรียนป่าติงจำนวน 4 คน¹⁸⁸ การส่งลูกไปเรียนที่ป่าติงจะได้รับการช่วยเหลือดูแลจากองค์กรของศาสนาคริสต์ และเด็กมักจะได้เรียนต่อจนจบ ม.3 ที่ตัวอำเภอแม่แจ่ม¹⁸⁹

นอกจากการพยายามให้ลูกได้เรียนต่อโดยใช้ช่องทางของพระธรรมจาริก และศาสนาคริสต์แล้ว ชาวบ้านยังได้ให้ลูกเรียนต่อที่โรงเรียนบ้านกองแขกและที่สาขาที่บ้านแม่หลูด้วย ในพ.ศ. 2528 โครงการลุ่มน้ำได้ยุติการดำเนินงานในหมู่บ้านจึงได้เลิกสอนเด็กไปด้วย ต่อมาใน พ.ศ.2530 โรงเรียนบ้านกองแขกสาขาแม่เม็ง ซึ่งทำการสอนอยู่ที่ทำการหน่วยฯ 17 ได้ยุบการเรียนการสอนเพราะไม่มีเด็กไปเรียนแล้วย้ายมาเปิดสาขาที่บ้านแม่หลูแทนโดยให้เป็นสาขาของโรงเรียนบ้านกองแขกเช่นเดิม เปิดสอนถึง ป.4 แต่ช่วงแรกไม่มีครูสอนเด็กจึงเริ่มไปเรียนที่โรงเรียนบ้านกองแขก ต่อมาใน พ.ศ. 2533 ได้มี

¹⁸⁷ สัมภาษณ์ นายธีระ อำไพวัตรกุล (75)

¹⁸⁸ สัมภาษณ์ นายธีระ อำไพวัตรกุล(75)

¹⁸⁹ ในขณะที่เด็กที่เรียนที่กองแขกส่วนมากมักจะเรียนจบ ป.6

การสร้างอาคารเรียนที่บ้านแม่หลุ¹⁹⁰ และมีครูขึ้นไปสอนทำให้เด็กสามารถเรียน ป.1-ป.4 ได้ หลังจากนั้นก็จะไปเรียนต่อ ป. 5 - ม.6 ได้ที่โรงเรียนบ้านกองแขก อย่างไรก็ตามบางคนก็ไปเรียนที่โรงเรียนบ้านกองแขกตั้งแต่ ป. 1 เพราะครูที่ขึ้นไปสอนที่สาขานแม่หลุมักจะไม่ขึ้นไปสอนจนชาวบ้านต้องร้องเรียนและครูถูกย้ายออกไป โดยเปลี่ยนครูคนใหม่มาแทนในปี 2538¹⁹¹

การไปเรียนต่อ ป.5 ที่โรงเรียนบ้านกองแขกของเด็กชาวปกากะญอลุ่มน้ำแม่หลุโดยเฉพาะจากบ้านแม่หลุจะไปพักที่วัดหรือที่บ้านของชาวบ้านกองแขกที่รู้จักกัน เมื่อถึงวันหยุดก็จะอยู่ช่วยงานกับบ้านที่ไปอาศัยอยู่ ต่อมาจำนวนของนักเรียนที่ไปเรียนต่อเริ่มมีมากขึ้น ตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา¹⁹² ดังนั้นใน พ.ศ. 2537 ชาวบ้านจึงร่วมกันสร้างบ้านพักให้เด็กนักเรียนในบริเวณโรงเรียนบ้านกองแขก โดยให้เด็กนักเรียนที่อยู่ไกล ๆ เช่นบ้านแม่หลุ บ้านอมลาน เข้ามาพักและกลับไปบ้านได้ในวันหยุด ใน พ.ศ. 2538 จึงเริ่มมีเด็กจากบ้านแม่หลุจบการศึกษาระดับ ม.3 จากโรงเรียนบ้านกองแขกเป็นรุ่นแรก ในปัจจุบัน(พ.ศ. 2539) มีเด็กบ้านแม่หลุไปเรียนที่โรงเรียนบ้านกองแขกประมาณ 15 คน

ดังนั้นจึงจะเห็นว่าในยุคนี้ชาวบ้านได้ให้ความสำคัญกับการเรียนต่อของเด็กมากเพราะการเรียนต่อจะทำให้ชาวบ้านมีแนวทางการปรับตัวเพิ่มขึ้น โดยชาวบ้านจะหาทางให้เด็กเรียนต่อทั้งด้วยการเรียนต่อตามปกติ การบวชเรียน และการช่วยเหลือขององค์กรศาสนาคริสต์ การพยายามเรียนต่อมีอัตราต่อเนื่องมาตั้งแต่ช่วงปลายทศวรรษ 2520 จนถึงต้นทศวรรษ 2530 ซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านเริ่มรับรู้ถึงการบีบบังคับของอำนาจรัฐมากขึ้นและการเรียนต่อมีอัตราสูงขึ้นมากในราว พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐได้เข้ามาบีบและควบคุมชุมชนอย่างใกล้ชิด อันทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวในหลาย ๆ ด้าน

จากที่กล่าวถึงการปรับตัวในระดับครอบครัวของชาวปกากะญอในยุคนี้จะพบว่าชาวบ้านได้พยายามปรับตัวในหลายด้านซึ่งสามารถสรุปแนวทางการปรับตัวของชาวบ้านได้ 2 ประการ ได้แก่ การปรับตัวด้านการจัดการที่ดิน และการพยายามหาทางออกทางอื่นร่วมด้วย คือ การปรับตัวด้านอาชีพ การปรับตัวด้านการจัดการแรงงาน และการพยายามให้ลูกได้เรียนหนังสือ อย่างไรก็ตามแนวการปรับตัวเหล่านี้จะถือว่าการหาทางออกในระดับครอบครัว ซึ่งมีความสัมพันธ์ หรือคาบเกี่ยวกันกับการปรับตัวในระดับชุมชนอย่างแยกกันไม่ออก

¹⁹⁰ สมุดหมายเหตุรายวัน โรงเรียนบ้านกองแขก เริ่มใช้ 1 กพ. 2538

¹⁹¹ สัมภาษณ์ นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม(83)

¹⁹² สัมภาษณ์ นางประไพ ธาติ(19)

2.2.2 การปรับตัวในระดับชุมชน

ในยุคนี้แม้ว่ารัฐและอิทธิพลจากภายนอกจะคุกคามชุมชนชาวปกาเกอะญอจนทำให้ชาวบ้านต้องหาทางออกในระดับปัจเจกแต่ละครอบครัวมากขึ้น แต่ชาวบ้านก็ยังคงมีการปรับตัวเพื่อหาทางออกในระดับชุมชนด้วย การปรับตัวในระดับชุมชนเป็นความพยายามเปลี่ยนแปลงระบบความสัมพันธ์ซึ่งรวมถึงการจัดการทรัพยากรและการควบคุมทางสังคมในระดับชุมชนให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป การที่ชาวบ้านยังให้ความสำคัญกับการปรับตัวในระดับชุมชนอย่างมาก ยังแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านยังคงต้องรวมตัวกันโดยยึดถือความเป็นชุมชนไว้ร่วมกัน ซึ่งสาเหตุส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะชาวปกาเกอะญอเป็นกลุ่มที่เสียเปรียบทางสังคม จึงมักถูกคุกคามโดยง่าย ดังนั้นชาวบ้านจึงยังคงจำเป็นต้องรวมตัวกันอันจะเป็นหลักยึดให้ชาวปกาเกอะญอซึ่งเป็นผู้ด้อยโอกาสสามารถปรับตัวได้ ทั้งในระดับชุมชนและในระดับครอบครัว ในสถานการณ์ที่ถูกคุกคามมากขึ้นดังเช่นในปัจจุบัน

หลังจากยุคยังชีพเป็นต้นมา การปรับตัวของชาวปกาเกอะญอซึ่งมีสาเหตุมาจากปัจจัยภายนอกมีความเข้มข้นกว่าเดิม ดังจะเห็นว่าในยุคผืน ผืนเป็นเงื่อนไขสำคัญของการปรับตัวของชาวบ้านและทำให้ชาวบ้านสัมพันธ์กับภายนอกยิ่งขึ้น การปรับตัวของชุมชนก็ได้รับอิทธิพลจากภายนอกมาก เช่น การเป็นลูกจ้างในไร่นาของคนเมือง การเกิดความเหลื่อมล้ำทางฐานะมากขึ้น เป็นต้น ต่อมาในยุคพัฒนาการปรับตัวของชุมชนก็ยังได้รับอิทธิพลจากการคุกคามของภายนอกมากกว่าเดิม โดยเฉพาะการขยายอำนาจเข้ายิ่งขึ้นของรัฐ ซึ่งเป็นแนวทางให้ระบบทุนจากภายนอกเข้ามาและการผลิตของชุมชนเริ่มใกล้ชิดกับระบบตลาดภายนอกยิ่งขึ้น นอกจากนี้รัฐยังได้เข้ามาใช้อำนาจควบคุมเปลี่ยนแปลงการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านโดยตรง และใกล้ชิดยิ่งขึ้น ในยุคพัฒนา ชาวบ้านจึงยังคงต้องปรับตัวอย่างมากอีกครั้งหนึ่ง การปรับตัวของชาวบ้านนั้นจะปรากฏในทุกรูปแบบ ที่ชาวบ้านเห็นว่าเหมาะสมจะทำให้สามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่รอบตัวมารองรับการดำรงชีพของตนได้ในสถานการณ์ที่ถูกบีบบังคับให้มีทางเลือกน้อยลง และด้วยเหตุที่ชาวปกาเกอะญอถือว่าเป็นกลุ่มที่ด้อยโอกาสจึงมีอำนาจต่อรองน้อย ดังนั้นแนวทางการปรับตัวที่สามารถทำได้บางอย่างก็ได้ถูกกลุ่มที่มีอำนาจในสังคมทำให้เป็นสิ่งที่ผิดโดยชาวปกาเกอะญอไม่มีโอกาสแก้ต่างนัก เช่น การปลุกผืนในบริเวณหมู่บ้านของชาวปกาเกอะญอ ซึ่งเคยได้รับความเห็นชอบจากรัฐ เมื่อกลายเป็นสิ่งผิดกฎหมายชาวปกาเกอะญอก็กลายเป็นจำเลยของสังคม เป็นต้น จึงทำให้การปรับตัวของชาวปกาเกอะญออาจถือได้ว่าเป็นการพยายามปรับตัวของผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่า จึงมีความหลากหลายและละเอียดอ่อน เนื่องจากการปรับตัวในสภาพเงื่อนไขที่มีความบีบคั้นจากกลุ่มที่มีอำนาจในสังคม ดังจะเห็นได้จากการปรับตัวของชาวปกาเกอะญอลุ่มน้ำแม่หลุในยุคพัฒนา ซึ่งมีการปรับตัวหลาย ๆ รูปแบบ โดยอาจจะแยกได้เป็น 2 แนวทางใหญ่ ๆ คือ การปรับตัวภายในชุมชน และการปรับความสัมพันธ์กับภายนอก

2.2.2.1 การปรับตัวภายในชุมชน

เป็นการพยายามของชาวบ้านในการปรับระบบความสัมพันธ์ การจัดการทรัพยากร และการควบคุมทางสังคมภายในชุมชนของตนใหม่ อันเป็นผลพวงมาจากการคุกคามของรัฐ และเงื่อนไขภายนอกชุมชนเป็นสำคัญ การปรับตัวภายในชุมชนชาวปกากะญอที่ปรากฏในยุคนี้มี 3 ประการ คือ การปรับเปลี่ยนด้านประเพณีวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงผู้นำและโครงสร้างอำนาจ และการปรับตัวด้านการจัดการที่ดิน

การปรับเปลี่ยนด้านประเพณีวัฒนธรรม

การปรับเปลี่ยนด้านประเพณีวัฒนธรรม ได้เกิดขึ้นอย่างมากโดยเฉพาะในช่วงปลายยุคฝิ่น จนถึงต้นยุคพัฒนา การปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นจะเกิดมาจากการที่มีการเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตด้านอื่น ๆ จนทำให้ประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างที่เคยยึดถือมาแต่เดิมไม่สามารถปฏิบัติได้ ทำให้ชาวบ้านต้องเลิก ปรับ เปลี่ยน หรือคิดค้นใหม่ขึ้นมาแทน เช่น การที่ชาวบ้านบางส่วนหันไปนับถือศาสนาคริสต์ ในราวต้นทศวรรษ 2510 การคิดพิธีเลี้ยงผีที่หินก้อนใหญ่ การสักหวนตัดผีเรือน การคิดพิธีบูชาบ้านขึ้นมาในช่วงต้นทศวรรษ 2520 อันเป็นช่วงปลายของยุคฝิ่นซึ่งกำลังเปลี่ยนผ่านมาสู่ยุคพัฒนาดังที่กล่าวไปข้างแล้วในบทที่ 3 เป็นต้น พิธีกรรมเหล่านี้ยังคงได้รับการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องมาจนปัจจุบันด้วยเหตุผลสำคัญคือ เป็นประเพณีที่สอดคล้องกับการใช้ทรัพยากรของชาวบ้าน เช่น การนับถือศาสนาคริสต์ หรือการตัดผีเรือน ก็สามารถทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างบ้านเรือนที่แข็งแรงและสอดคล้องกับการตั้งชุมชนที่ใดที่หนึ่งอย่างถาวรของชาวบ้าน พิธีบูชาบ้านและพิธีเลี้ยงผีที่หินก้อนใหญ่ ก็เป็นการคิดค้นประเพณีเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมาใหม่แทนประเพณีเก่าที่สูญหายไป ทั้งนี้เพราะปัจจุบันชาวบ้านเริ่มต้องการความมั่นใจในด้านความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น เป็นต้น

การปรับเปลี่ยนหรือการคิดค้นประเพณีวัฒนธรรมขึ้นมาใหม่ของชาวบ้านจะเป็นการปรับเปลี่ยนมาจากสิ่งที่เคยมีอยู่ในชุมชนมาก่อน หรืออาจจะนำมาจากภายนอกก็ได้ ประเพณีที่คิดค้นมาจากสิ่งที่เคยมีในชุมชนมาก่อน ได้แก่ การทำพิธีเลี้ยงผีที่หินก้อนใหญ่ เป็นประเพณีที่ดัดแปลงมาจากอดีต ซึ่งมีภูซิวเป็นผู้ทำพิธี ส่วนประเพณีที่นำมาจากภายนอกได้แก่ การนับถือศาสนาคริสต์ การสักหวนตัดผีเรือน การบูชาบ้าน และพิธีทางพุทธศาสนา ซึ่งพระธรรมจาริกนำเข้ามาเผยแพร่ตั้งแต่ พ.ศ.2534 เป็นต้นมา ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะ พิธีบูชาบ้านและ พิธีทางพุทธศาสนา ที่พระธรรมจาริกนำเข้ามาเผยแพร่ เพราะยังไม่ได้กล่าวถึงมาก่อน ส่วนประเพณีอื่น ๆ ได้กล่าวถึงไว้แล้วในบทที่ 3

พิธีปูจาบ้าน เป็นพิธีกรรมของคนเมือง ชาวปกากะญอได้เริ่มทำพิธีปูจาบ้านหลังจากที่ได้ สักหวนตัดผีในช่วง พ.ศ. 2523-2525 แล้ว¹⁹³ เพราะเมื่อไม่มีผีเรือนคอยคุ้มครอง ชาวบ้านเห็นว่า ควรจะมีสิ่งอื่นมาคุ้มครองแทน จึงปรึกษากับหนานดวง ซึ่งเป็นคนเมืองอยู่ในที่ราบแม่แจ่ม หนานดวงจึงแนะนำให้ชาวบ้านทำพิธีปูจาบ้านตามอย่างคนเมือง ชาวบ้านจึงทำพิธีนี้เรื่อยมาจนถึง ปัจจุบัน ผู้นำพิธีจะเป็นน้อย หรือนาน หรือพระที่รู้จักพิธีปูจาบ้าน จะทำพิธีปูจาบ้านปีละ 1 ครั้ง โดยทุกคนในหมู่บ้านจะต้องเข้าร่วมด้วย

พิธีทางพุทธศาสนาที่พระธรรมจาริกนำเข้ามาเผยแพร่ แม้ว่าเดิมจะมีชาวบ้านเคยนับถือ ครุบาชาวปีมาก่อน แต่ศาสนาพุทธแบบครุบาชาวปีก็มีลักษณะเฉพาะโดยชาวปกากะญอที่เข้าไปร่วม นับถือสามารถดัดแปลงให้สอดคล้องกับความเชื่อเดิมของตน และการนับถือครุบาชาวปีก็เกิดขึ้นเฉพาะ ในช่วงเปลี่ยนผ่านระหว่างยุคยังชีพสุยุคผืนเป็นสำคัญ จึงไม่มีการสืบทอดสู่คนรุ่นหลัง ส่วนศาสนา พุทธที่พระธรรมจาริกนำเข้าไปเผยแพร่ โดยเฉพาะเมื่อมีการเข้ามาตั้งอาศรมที่บ้านแม่หลูใน พ.ศ. 2534 นั้น แตกต่างออกไปจากพุทธแบบครุบาชาวปี โดยศาสนาพุทธแบบที่พระธรรมจาริกนำเข้ามาเผยแผ่เป็นพุทธแบบภาคกลาง หรือพุทธแบบเถรวาท ซึ่งกำหนดให้พุทธศาสนาเป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ ภายใต้ระบบโครงสร้างการปกครองของเถรวาท โครงการพระธรรมจาริกยังมีจุด ประสงค์พิเศษอื่นอีก เช่น ด้านความมั่นคงของชาติ เป็นต้น กิจกรรมของพระธรรมจาริกจึงมีหลาย ด้าน ในด้านการนำประเพณี หรือ พิธีกรรมทางพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่แก่ชาวบ้านนั้น แม้ว่าจะมีผู้ สูงอายุที่เคยนับถือครุบาชาวปีมาก่อนจะพอรู้พิธีกรรมบางอย่างบ้าง เช่น การถวายทาน การให้ไว้พระ เป็นต้น แต่ประเพณีอื่น ๆ เช่น วันสำคัญทางศาสนาชาวบ้านมักไม่รู้มาก่อน โดยเฉพาะคนรุ่นหลัง เพราะเดิมจะนับถือผีเรือนมาโดยตลอด และไม่เคยมียัดในหมู่บ้าน เมื่อพระธรรมจาริกเข้ามาสร้าง อาศรมใน พ.ศ. 2534 ก็เริ่มให้ผู้ที่ตัดผีเรือนแล้วและไม่นับถือศาสนาคริสต์ได้เข้ามาร่วมพิธีกรรมและ ประเพณีทางพุทธศาสนา เช่น การทำบุญในวันพระ การจัดงานในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ศาสนาพุทธแบบที่พระธรรมจาริกนำเข้าไปเผยแผ่ก็ยังไม่ถือว่าเป็นที่ยอมรับ หรือเป็นที่รวมจิตใจในระดับชุมชนของชาวบ้านได้นัก แม้ว่าชาวบ้านจะมาร่วมกิจกรรมทางศาสนากับ พระธรรมจาริกก็ตามชาวบ้านยังคงวางตำแหน่งของพระไว้ที่การเป็นผู้ช่วยเหลือด้านวัตถุ เช่น โครงการพัฒนาต่าง ๆ เป็นต้น และเห็นพระเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมในแนวทางที่สอดคล้องกับวิถี ของชาวปกากะญออยู่มาก ชาวบ้านจึงเลือกที่จะสัมพันธ์กับพระในบางด้าน บางบทบาทของพระเท่านั้น เช่น ชาวบ้านจะยังคงทำพิธีศพแบบปกากะญอ แม้จะนิมนต์พระไปก็นิมนต์ในฐานะแขกคนหนึ่ง เท่านั้น หรือจะนิมนต์พระไปให้ทำพิธีสืบชะตาให้เมื่อมีคนเจ็บป่วยจนรักษาด้วยวิธีอื่น ๆ ไม่ได้ผลแล้ว

¹⁹³ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91),นางพินะ(62)

เป็นต้น¹⁹⁴ นอกจากนี้ทัศนคติที่แสดงให้เห็นความแปลกแยกอย่างเด่นชัด คือ ผู้ที่เคยนับถือครูบาชาวปกาเกอญอเห็นว่าพุทธแบบพระธรรมจาริกนั้นไม่ใช่พุทธแบบของชาวปกาเกอญอ ในขณะที่พุทธของครูบาชาวนั้นมีความเป็นหนึ่งเดียวกับการนับถือผีตามวิถีเดิมของชาวปกาเกอญอ นั่นคือคำสอนของครูบาชาวนั้นเห็นว่าพุทธกับผีไม่ต่างกัน พุทธแบบครูบาชาวนั้นสอนว่าคำสอนสูงสุดคือคำสอนของพระพุทธเจ้า ส่วนผีนั้นเปรียบเหมือนคำสอนของพ่อแม่ต่อลูกโดยนำคำสอนของพระพุทธเจ้ามาอีกทอดหนึ่งแต่ละชนเผ่าซึ่งอาจถือผีต่างกันก็เหมือนลูกหลายคนของพ่อแม่เดียวกัน เช่น คนเมือง ม้ง ลีซอ ปกาเกอญอ หรือ อื่น ๆ ซึ่งแม้จะมีวิธีการเข้าหาพระพุทธเจ้าต่างกันแต่ต่างก็เข้าไปสู่พระพุทธเจ้าองค์เดียวกันทั้งสิ้น โดยการนับถือพุทธแบบครูบาชาวนั้นก็ไม่ได้ต่างจากการนับถือผี ต่างก็ถือว่าเป็นวิธีการของปกาเกอญอ ส่วนพระธรรมจาริกนั้นเป็นพุทธของคนเมือง และศาสนาคริสต์นั้นก็แตกต่างออกไป คือมีพระพุทธเจ้าคนละองค์กัน¹⁹⁵

ชาวบ้านจึงสามารถเลือกที่จะเข้าหาพุทธแบบพระธรรมจาริกในบางด้าน ประเพณีที่พระธรรมจาริกเข้ามาเผยแผ่แล้วชาวบ้านยอมรับอย่างค่อนข้างกลมกลืนคือประเพณีสงกรานต์ ซึ่งชาวบ้านเริ่มทำตั้งแต่ราว พ.ศ. 2534 และเริ่มจะทำจริงจังในราว พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา¹⁹⁶ โดยชาวบ้านจะหยุดทำงาน 3 วัน เช่นเดียวกับคนเมือง มีการฆ่าวัวควายเลี้ยงกัน มีการสงฆ์พระพุทธรูปและพระสงฆ์ ผูกข้อมือและทำขนมไปให้พ่อแม่ ญาติผู้ใหญ่ และยังมีการต้มเหล้าข้าวเหนียวกันแบบการจัดงานของชาวปกาเกอญอ การที่ชาวบ้านยอมรับประเพณีสงกรานต์ได้อาจจะเป็นเพราะประเพณีสงกรานต์มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวปกาเกอญอ คือเป็นประเพณีที่คล้ายกับวันขึ้นปีใหม่ของชาวปกาเกอญอที่มีมาแต่เดิม นอกจากนี้ในยุคนี้ชาวบ้านต้องทำงานหนักขึ้นกว่าเดิมและบางคนก็ไปทำงานไกลบ้าน ในขณะที่วันสงกรานต์เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้หยุดพักการทำงานและคนที่ไปทำงานไกลบ้านก็สามารถกลับมาเยี่ยมบ้านได้ ชาวบ้านจึงยอมรับประเพณีสงกรานต์ได้ง่าย อย่างไรก็ตามถือได้ว่าศาสนาพุทธที่เข้ามาสู่ชุมชนในยุคนี้โดยผ่านพระธรรมจาริกยังไม่สามารถเป็นที่รวมจิตใจของชาวบ้านได้มากนัก ในขณะที่ชาวบ้านยังสามารถเลือกที่จะสัมพันธ์กับพระธรรมจาริกในบางด้าน โดยเฉพาะการดึงทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาสู่ชุมชนโดยผ่านพระธรรมจาริกดังจะกล่าวต่อไป

แม้ว่าชาวบ้านจะมีการปรับเปลี่ยนประเพณี วัฒนธรรมในส่วนที่ไม่สอดคล้องกับยุคปัจจุบันให้มีความเหมาะสมยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันประเพณีดั้งเดิมของชาวบ้านที่ยังคงมีความสำคัญนั้น ชาวบ้านก็ยังยึดถืออยู่เช่นเดิม ดังจะเห็นได้จากการควบคุมทางสังคมในเรื่องขู้สาว และการให้

¹⁹⁴ สัมภาษณ์ พระมหาธีระนุวัฒน์ ธีระวาทิน(129)

¹⁹⁵ สัมภาษณ์ นายหล้าใบ ศิริพรชัยกุล(73)

¹⁹⁶ สัมภาษณ์ นายหล้าใบ ศิริพรชัยกุล(73)

ความสำคัญกับการมีผัวเดียวเมียเดียวของชาวปกากะญอ ในปัจจุบันชุมชนชาวปกากะญอยังคงถือว่า หนุ่มสาวที่ปล่อยตัวด้านขั้วสาว โดยเฉพาะถ้าถึงขั้นได้เสียกันก่อนทำพิธีฮ่อม(พิธีการแต่งงานของปกากะญอ) เป็นเรื่องน่าอับอาย ชาวบ้านยังมีประเพณีว่าถ้าหนุ่มสาวคู่ใดได้เสียกันก่อนทำพิธีฮ่อม จะต้องทำพิธีขอขมาต่อผู้อาวุโสและต้องฆ่าหมูเลี้ยงชาวบ้าน¹⁹⁷ ดังนั้นแม้ปัจจุบันจะเปิดโอกาสให้หนุ่มสาวทำผิดประเพณีได้ง่ายขึ้น เช่น ที่เคยเกิดขึ้นกับผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มเยาวชนใน พ.ศ. 2537¹⁹⁸ ทำให้ใน พ.ศ. 2538 กลุ่มเยาวชนต้องตั้งกฎเพื่อป้องกัน โดยต้องให้พ่อแม่อนุญาตหรือรับรู้ในการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม หรือเกิดขึ้นกับหนุ่มสาวที่ออกไปทำงานในเมืองใน พ.ศ. 2539¹⁹⁹ แต่ชาวบ้านก็ยังคงยึดถือประเพณี และการลงโทษนี้อย่างเคร่งครัด โดยมีผู้อาวุโสของหมู่บ้านที่ชาวบ้านนับถือคอยไกล่เกลี่ยหรือตัดสิน โดยเฉพาะนายพะเลอะ²⁰⁰ ดังนั้นประเพณีนี้จึงยังคงคอยควบคุมไม่ให้ชาวบ้านประพฤติผิดได้อยู่ อย่างไรก็ตาม เป็นไปได้ว่าประเพณีต่างๆจะลดความเคร่งครัดลงได้เรื่อยๆ ดังเช่น ประเพณีการแต่งงานและการลงโทษผู้ที่ทำผิดดังกล่าว ในอดีตการแต่งงานหมายถึงการจัดการทรัพยากร การแบ่งที่ดิน การแบ่งมรดก ซึ่งมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตแบบยังชีพดังที่กล่าวไปแล้ว แต่เมื่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนไป เช่น มีอาชีพอื่นเข้ามาที่ไม่จำเป็นต้องใช้ที่ดิน การที่หนุ่มสาวมีโอกาสพบปะกันบ่อยขึ้น การออกไปทำงานนอกบ้าน การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ทำให้บทบาทของพิธีแต่งงานได้ลดลงไปด้วยเช่นกัน

การเปลี่ยนแปลงผู้นำและโครงสร้างอำนาจ

หมายถึงการเปลี่ยนแปลง ความคาดหวังที่ชาวบ้านมีต่อผู้นำทางการของชุมชนซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของระบบโครงสร้างอำนาจภายในหมู่บ้านด้วย ใน พ.ศ. 2520 ชาวบ้านได้เลือกนายบุญมา โพธิ์นา ซึ่งเป็นคนเมืองบ้านทุ่งยาหลั้งขึ้นเป็นผู้ใหญ่บ้าน แสดงให้เห็นว่าคุณลักษณะของผู้นำที่ชาวบ้านคาดหวังเปลี่ยนไปจากเดิม ชาวบ้านจะให้ความสำคัญต่อการเป็นคนที่มีหนังสือ สามารถติดต่อกับราชการและบุคคลภายนอกได้คล่องตัวของผู้ที่ขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่บ้านต่อมาชาวปกากะญอได้มีโอกาสที่จะเรียนหนังสือมากขึ้น จึงได้พยายามกดดันนายบุญมาโดยอ้างว่า

¹⁹⁷ ชุมชนชาวปกากะญอในลุ่มน้ำใกล้เคียงบางชุมชนที่เคร่งครัดกว่านี้ก็มีคือ จะต้องให้หนุ่มสาวขอขมาต่อชาวบ้านในที่สาธารณะและต้องฆ่าควายเลี้ยงชาวบ้าน ซึ่งถือว่ามีราคาสูงมาก สัมภาษณ์ นายสุพัฒน์ อาภาศิริวินิตา(87)

¹⁹⁸ สัมภาษณ์ นายปิปี อมรกิจพิง(84)

¹⁹⁹ สัมภาษณ์ นายอ้าย(91)

²⁰⁰ สัมภาษณ์ นายปิปี อมรกิจพิง(84)

นายบุญมาทูลจิตรจนนายบุญมาต้องลาออกใน พ.ศ. 2533²⁰¹ ชาวบ้านได้เลือกนายอรุณ วตินประเสริฐ ซึ่งเป็นชาวปกากะญอขึ้นเป็นผู้ใหญ่บ้านคนต่อมา ต่อมาใน พ.ศ. 2536 ก็มีผู้ร้องเรียนต่อนายอำเภอว่านายอรุณทูลจิตรจึงได้เลือกตั้งกันใหม่อีก ชาวบ้านได้เลือกนายบุญส่ง นันทวิเชียรชมขึ้นเป็นผู้ใหญ่บ้านมาจนถึงปัจจุบัน

ชาวบ้านจึงสามารถเปลี่ยนผู้นำทางการเมืองมาเป็นชาวปกากะญอได้ อันแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านได้ให้ความสนใจและความสำคัญต่อตำแหน่งผู้นำทางการเมือง หรือ ผู้ใหญ่บ้านมากขึ้นกว่าในยุคเดิม อย่างไรก็ตามเมื่อตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านเปลี่ยนมาเป็นชาวปกากะญอแล้ว ก็ได้ทำให้เริ่มมีความขัดแย้งขึ้นอันเนื่องมาจากชาวบ้านได้เริ่มมีการตรวจสอบการทำงานของผู้ใหญ่บ้านอย่างใกล้ชิดขึ้น และตำแหน่งของผู้ใหญ่บ้านเริ่มมีผลประโยชน์มาเกี่ยวข้อง เช่น งบประมาณ หรือช่องทางหารายได้อื่น ๆ เป็นต้น ทำให้มีการวิพากษ์วิจารณ์จนถึงขั้นร้องเรียนและเปลี่ยนตัวผู้ใหญ่บ้านดังกล่าว ความสำคัญของตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านที่มีมากขึ้นทำให้ผู้ที่เป็นผู้ใหญ่บ้านต้องวางระบบจัดการอำนาจในหมู่บ้าน ดังจะพบว่านายอรุณนั้นเป็นปกากะญอจากบ้านอื่นที่เข้ามาแต่งงานที่บ้านแม่หลุมมีเครือญาติไม่มากนัก เมื่อมีการร้องเรียนให้เปลี่ยนตัวผู้ใหญ่บ้านนายอรุณจึงถูกปลดได้ง่าย ในขณะที่นายบุญส่งซึ่งขึ้นมาเป็นผู้ใหญ่บ้านแทน แม้จะเป็นชาวบ้านอื่นที่เข้ามาแต่งงานที่บ้านแม่หลุมเช่นกัน แต่นายบุญส่งได้เข้ามาคลุกคลี เคยเป็นประธานกลุ่มเยาวชนบ้านแม่หลุมมาก่อน และเครือญาติของเมียนายบุญส่งก็มีมาก อย่างไรก็ตาม สังเกตได้ว่ามีผู้ที่ไม่พอใจนายบุญส่งอยู่บ้างรวมทั้งกลุ่มของผู้ใหญ่บ้านคนก่อน ทั้งนี้เพราะนายบุญส่งเป็นหัวหอกในการร้องเรียนคนหนึ่ง จึงจะเห็นว่านายบุญส่งพยายามตั้งคนในเครือญาติของผู้ใหญ่บ้านคนก่อนให้มีตำแหน่งสำคัญด้วยเพื่อลดความกดดันต่อตนเอง

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าหน้าที่ตำแหน่งผู้นำทางการเมืองที่มีความสำคัญมากขึ้นจะทำให้มีการจัดสรรอำนาจตามวิธีการใหม่ และเกิดความขัดแย้งขึ้น แต่ชาวบ้านก็อาศัยความสำคัญของตำแหน่งผู้นำทางการเมืองเป็นแนวทางการปรับตัวในระดับชุมชนทางหนึ่ง โดยใช้ตำแหน่งผู้นำทางการเมืองในการติดต่อกับราชการและดึงทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาสู่ชุมชนได้ ชาวบ้านจึงคาดหวังว่าผู้นำจะต้องสามารถเป็นตัวแทนในการติดต่อกับภายนอกชุมชนได้ทั้งในเชิงการประสาน การต่อต้านการคุกคามของภายนอก และดึงทรัพยากรจากภายนอกหมู่บ้านเข้าสู่ชุมชนได้ ซึ่งนายบุญส่งเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเหล่านี้

²⁰¹ สัมภาษณ์ นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม(83) ขณะที่นายบุญมาอ้างว่า ตนลาออกเพราะชาวบ้านทุ่งยาห์ลี้ส่วนมากย้ายออกจากทุ่งยาห์ลี้มากแล้ว ตนจึงลาออกและต่อมาก็ย้ายลงไปที่บ้านกองแซก สัมภาษณ์ นายบุญมา โพธินา(18)

กล่าวได้ว่าอำนาจการปกครองของชุมชนในปัจจุบัน มี 2 ส่วนที่สัมพันธ์กัน และหนุนเสริมกัน คือ อำนาจการปกครองของผู้นำทางการ และอำนาจการปกครองของประเพณีเดิม เช่น ข้อห้ามซึ่งมักใช้อำนาจผ่านผู้อาวุโสของหมู่บ้านหรือของเครือญาติ อำนาจการปกครองของผู้นำทางการได้เริ่มมีความสำคัญมากขึ้นจึงถือได้ว่าเป็นสิ่งใหม่ที่มีความจำเป็นต่อการปรับตัวของชาวบ้าน ดังนั้น แม้จะก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นจากรูปแบบการปกครองของผู้นำทางการ แต่ก็จะมีการจัดการแก้ไขโดยการใช้อำนาจการปกครองของประเพณีเดิมเข้าหนุนช่วย เช่น การให้ผู้อาวุโสเข้ามาไกล่เกลี่ยในบางกรณี²⁰² พร้อมกันนั้นชาวบ้านก็ได้สร้างกลุ่มขึ้นมาอย่างหลากหลายทั้งกลุ่มกึ่งทางการ เช่น กลุ่มเยาวชน และกลุ่มไม่เป็นทางการ เช่น กลุ่มเครือญาติ ซึ่งกลุ่มอันหลากหลายนี้จะคอยคานการใช้อำนาจของผู้นำทางการและคานกันเอง

กลุ่มที่น่าสนใจอีกกลุ่มหนึ่งที่เกิดขึ้นใหม่ในยุคนี้คือ กลุ่มหนุ่มสาว พัฒนาการของกลุ่มหนุ่มสาวได้แสดงให้เห็นถึงการปรับตัวของชาวบ้านในช่วงเวลาต่าง ๆ กลุ่มหนุ่มสาวตั้งขึ้นโดยการสนับสนุนของโครงการลุ่มน้ำในราว พ.ศ. 2525 ช่วงแรกกลุ่มหนุ่มสาวจะถูกตั้งขึ้นเพื่อเข้าร่วมกิจกรรมกับโครงการลุ่มน้ำ เช่น การฝึกอบรม อพป. โครงการยุทธศาสตร์ เป็นต้น แต่การรวมกลุ่มไม่เด่นชัดและไม่มียุทธศาสตร์ ต่อมาเมื่อทางการได้ใช้อำนาจบีบบังคับชาวบ้านมากขึ้น และชาวพื้นราบเข้ามามีความวุ่นวายมากขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาพบว่าได้มีการรวมตัวกันหาทางตอบโต้โดยนำชื่อของกลุ่มหนุ่มสาวที่มีมาแต่เดิมเป็นชื่อกลุ่มและได้ดำเนินกิจกรรมไปตามที่กลุ่มร่วมกันคิดขึ้นเอง กลุ่มหนุ่มสาวจึงได้เริ่มมีการรวมตัวกันและเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญต่อการปรับตัวของชุมชนกลุ่มหนึ่ง โดยใน พ.ศ. 2530 หัวหน้ากลุ่มหนุ่มสาวซึ่งมีโอกาสได้บวชเรียนและเคยทำงานนอกหมู่บ้านมาก่อนได้รวบรวมหนุ่มสาวตั้งกลุ่มขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ระยะแรกการรวมตัวจะใช้เงื่อนไขเพื่อต่อต้านคนเมืองจากที่ราบที่มักขึ้นมามีความวุ่นวาย เช่น กินเหล้าแล้วยิงปืนในหมู่บ้าน จึงได้รวมกันกดดันคนจากที่ราบจนสำเร็จ ต่อมากลุ่มจึงพัฒนาขึ้นมา มีการเก็บเงินออมของกลุ่มให้สมาชิกกู้ยืม ใน พ.ศ. 2533 ผู้นำเยาวชนคนหนึ่งจบการศึกษาจากโรงเรียนป่าติ่งซึ่งได้สอนวิธีการรวมกลุ่มเยาวชนตามแบบตะวันตกของศาสนาคริสต์ จึงได้นำมาปรับใช้ในหมู่บ้านโดยมีการประชุมกันทุกเดือน กิจกรรมหนุ่มสาวได้ขยายออกไปเป็นการสอนภาษาปากกะญอให้แก่เยาวชน นอกจากนี้กลุ่มหนุ่มสาวยังมีบทบาทผลักดันให้กรรมการหมู่บ้านทำลายไร่ฝิ่น บำบัดผู้ติดยาเสพติด การรักษาป่าซึ่งเป็นกิจกรรมที่เป็นแนวทางการปรับตัวแนวใหม่ของชาวบ้านซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป กลุ่มหนุ่มสาวยังมีบทบาทในการสนับสนุนกิจกรรมอื่น ๆ ของชุมชน ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันก็เคยเป็นหัวหน้ากลุ่มหนุ่มสาวมาก่อน กลุ่มหนุ่มสาวจึงมีบทบาทมาก แต่ในการผลักดันแนวคิดสู่กรรมการหมู่บ้านบางครั้งก็อาจไม่ได้รับ

²⁰² สัมภาษณ์ นายปิปี อมรกิจพิง(84)

การยอมรับในระยะแรก เช่น การตัดทำลายไร่ฝิ่น การบำบัดยาเสพติดซึ่งมีผู้อาวโสบางคนที่ชาวบ้านยอมรับโดยเฉพาะนายพะเลอะคอยไกล่เกลี่ยและทำให้แนวคิดของกลุ่มหนุ่มสาวเป็นที่ยอมรับ²⁰³

ดังนั้นผู้นำทางการจึงมีอำนาจจำกัดโดยต้องพึ่งเสียงชาวบ้าน และเมื่อมีกรณีขัดแย้งก็จะมีผู้อาวโสเข้ามาไกล่เกลี่ยดังกล่าว อย่างไรก็ตามเนื่องจากตำแหน่งผู้นำทางการมีความสำคัญมากขึ้นในสถานการณ์ที่ชุมชนไกล่เกลี่ยกับข้างนอกมากขึ้น และเป็นตำแหน่งที่มีโอกาสได้รับทราบข้อมูลต่าง ๆ มากกว่าชาวบ้านทั่วไป ดังนั้นผู้นำทางการจึงอาจมีโอกาที่จะแสวงหาประโยชน์บางอย่างโดยชุมชนไม่สามารถตรวจสอบก็ได้ หรือการที่ต้องอยู่ในตำแหน่งที่เป็นคนกลางระหว่างรัฐกับชาวบ้านบางครั้งจึงสับสนในตำแหน่งของตนเอง ดังกรณีของการหาพื้นที่ปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติฯ ใน พ.ศ. 2539²⁰⁴ จึงจะเห็นว่าปัจจุบันโครงสร้างอำนาจของชุมชนมีความขัดแย้งกันอยู่ในตัวอย่างซับซ้อน ความขัดแย้งเหล่านี้เกิดจากการพยายามปรับตัวของชุมชนในยุคที่ถูกบีบบังคับและคุกคาม ทำให้ชาวบ้านต้องหาแนวทางออกอย่างหลากหลาย จึงเกิดการคานอำนาจและขัดแย้งดำรงอยู่ในชุมชน และเป็นพลวัตสำคัญที่ทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวได้ในหลายทิศทาง จึงกล่าวได้ว่าบทบาทของผู้นำทางการที่เริ่มมีความสำคัญขึ้นมาก็ได้ถูกชาวบ้านปรับเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและพื้นฐานเดิมของชุมชน โดยให้ชุมชนสามารถควบคุมได้ และเป็นประโยชน์ต่อการปรับตัวในระดับชุมชนของตน

²⁰³ สัมภาษณ์ นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม(83), นายปิปี อมรกิจพิง(84), นายแก้ว อมรกิจพิง(96), นายสุพัฒน์ อาภาศิริวนิดา(87)

²⁰⁴ ความสับสนเช่นนี้เกิดขึ้นโดยทั่วไปในชุมชนอื่นเช่นกัน โปรดดู เปรมพร ชันติแก้ว “ผู้นำชุมชนเผ่ากะเหรี่ยง : กรณีศึกษาหมู่บ้านแม่ชะปูลหวง ต.บ่อแก้ว อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่” ใน สังคมศาสตร์ปริทัศน์ (ปีที่ 17 ฉบับที่ 2 มกราคม-มิถุนายน 2538), หน้า 41-49.

การปรับตัวด้านการจัดการที่ดิน

การเข้ามาควบคุมการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านโดยรัฐนั้นมีความเข้มข้นมากขึ้นตั้งแต่ราว พ.ศ. 2530 เป็นต้นมาซึ่งรัฐได้เริ่มใช้อำนาจบีบบังคับมากขึ้น ทรัพยากรสำคัญในการผลิตของชาวบ้านที่รัฐเข้ามาควบคุมคือการใช้ที่ดิน โดยเฉพาะตั้งแต่ราว พ.ศ. 2535 เป็นต้นมาซึ่งรัฐได้เริ่มให้ชาวบ้านเลิกทำไร่หมุนเวียนโดยให้ทำไร่ในบริเวณที่กำหนดหรือจับจอง ทำให้การจัดการที่ดินแตกต่างไปจากเดิม

เดิมนั้นชาวบ้านไม่ได้แยกที่ดินที่ใช้ทำไร่ออกจากที่ดินที่เป็นป่าโดยเห็นว่าต่างก็เกื้อกูลกัน วิธีคิดในการจัดการที่ดินเพื่อทำไร่และการจัดการป่าเพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์ไว้จึงควบคู่ไปด้วยกัน ซึ่งเป็นวิธีที่ส่งผลต่อการผลิตของชาวบ้านและต่อความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติอันทำให้ระบบการผลิตของชาวบ้านมีความยั่งยืน แต่การเข้าควบคุมการใช้ทรัพยากรโดยรัฐ รัฐได้บังคับให้ชาวบ้านแยกที่ดินที่ใช้ทำไร่และพื้นที่ป่าออกจากกันให้มีการจัดการแยกกันคนละส่วน โดยพยายามดึงอำนาจการจัดการป่าไปเป็นของรัฐ และกันพื้นที่ให้ชาวบ้านทำไร่ในบริเวณที่กำหนดซึ่งเป็นลักษณะการแย่งชิงทรัพยากรอย่างเห็นได้ชัด การคุกคามของรัฐได้ทำให้ชาวบ้านปรับตัวเพื่อให้ยังคงสามารถจัดการทรัพยากรที่จำเป็นในการผลิตได้ โดยในด้านหนึ่งชาวบ้านก็ได้ยอมรับการแยกการจัดการที่ดินและป่าออกจากกันตามแบบของรัฐซึ่งจะได้กล่าวถึงในหัวข้อถัดไป และอีกด้านหนึ่งชาวบ้านก็พยายามปรับระบบการจัดการภายในชุมชนของตนเพื่อให้ชุมชนสามารถจัดการที่ดิน หรือควบคุมการใช้ที่ดินได้ด้วยตัวเองด้วย อันเป็นการดำรงอำนาจในการจัดการทรัพยากรของตนเอาไว้ ดังนั้นการยอมรับวิธีการจัดการแบบของรัฐในสวนหนึ่งของชาวบ้านก็เพื่อเป็นฐานให้ชุมชนสามารถใช้ระบบการจัดการของตนซึ่งปรับมาจากวิธีการปฏิบัติมาแต่เดิมต่อไปได้

ดังนั้นตั้งแต่ราว พ.ศ. 2535 ซึ่งรัฐได้เข้ามาห้ามไม่ให้ชาวบ้านทำไร่หมุนเวียนโดยให้ทำไร่ได้ในบริเวณที่กำหนด จึงดูเหมือนว่าอำนาจการควบคุมการใช้ที่ดินได้เปลี่ยนจากชุมชนไปเป็นของรัฐแล้ว โดยชาวบ้านก็ได้ปฏิบัติตาม²⁰⁵ แต่ในรายละเอียดของการจัดการที่ดินของชาวบ้านในขอบเขตพื้นที่ที่ถูกบีบบังคับลงนั้นก็จะเห็นว่าชุมชนยังคงมีอำนาจในการจัดการอยู่ นอกจากนี้อำนาจในการจัดการที่ดินของชุมชนที่ยังคงมีอยู่อาจจะแปรเป็นการใช้อำนาจเพื่อต้านอำนาจของรัฐก็ได้ถ้าการจัดการที่มีเงื่อนไขจำกัดมากขึ้นนั้นไม่สามารถแก้ไขปัญหาให้ชาวบ้านอีกต่อไป

สังเกตได้ว่าความคิดเรื่องระบบกรรมสิทธิ์ในไร่ของชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับอัตราที่ดินต่อจำนวนประชากร ในอดีตอัตราที่ดินยังมีมาก ชาวบ้านสามารถทำไร่หมุนเวียนได้ถึง 7-8 แปลง²⁰⁶

²⁰⁵ แม้จะมีผู้พยายามฝ่าฝืนบ้างก็เห็นว่าเป็นการฝ่าฝืนอำนาจรัฐ แต่นั่นคือได้ยอมรับอำนาจรัฐเป็น

มาตรฐาน

²⁰⁶ สัมภาษณ์ นายแดง โชคสุขทรัพย์สิน(92)

ความเป็นเจ้าของในที่ดินที่มีน้อยหรือไม่จำเป็นต้องมีนัก ที่ไรจึงมีสภาพเป็นของส่วนรวมสูง แม้ว่า
จะมีสภาพของความเป็นเจ้าของอยู่บ้างแต่ก็เบาบาง เช่น ถ้าผู้ใดจะไปทำไร่ในไร่เหลาของผู้ที่ทำมา
ก่อน 5-6 ปีที่ผ่านมาเพียงแต่ไปบอกกล่าวแก่ผู้ที่ทำมาก่อนเท่านั้น เพราะถือว่าผู้นั้นมีความเป็นเจ้า
ของเนื่องจากเป็นผู้ที่บุกเบิกหรือตัดต้นไม้ใหญ่มาก่อน²⁰⁷ ความเป็นเจ้าของจึงขึ้นอยู่กับการได้ทำ
ประโยชน์ในที่ดิน ต่อมาอย่างน้อยตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาพบว่าความเป็นเจ้าของในที่ดิน
ไร่เริ่มเข้มข้นขึ้น ชาวบ้านสามารถทำไร่หมุนเวียนได้ภายในที่ประมาณ 3 แปลง ดังนั้นผู้ที่ปล่อย
ไร่ไว้โดยไม่ทำประโยชน์ประมาณ 3-4 ปีก็อาจมีผู้อื่นเข้าไปทำไร่แล้วเป็นเจ้าของแทนได้²⁰⁸ ต่อ
มาในช่วงปลายทศวรรษ 2520 และต้นทศวรรษ 2530 ซึ่งมีผู้โยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบ้านแม่หลุ
มากขึ้น โดยเฉพาะตั้งแต่ พ.ศ. 2535 ที่รัฐห้ามทำไร่หมุนเวียนโดยให้ทำไร่ในพื้นที่ที่กำหนดจึงทำให้
อัตราการใช้ที่ดินของชาวบ้านยังมีน้อยลง ชาวบ้านมีแปลงไร่หมุนเวียนเพียง 2-3 แปลงเท่านั้น
จึงจะพบว่าตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมาความเป็นเจ้าของในที่ดินไร่จะเข้มข้นมาก ชาวบ้านจะต้อง
ทำประโยชน์ในที่ดินไร่ทุกปีเพื่อแสดงความเป็นเจ้าของ บางคนจึงเริ่มปลูกไม้ยืนต้นไว้ในขณะที่บางคนก็
เพียงไปถางที่ไร่ทุกปีแม้จะไม่ทำไร่เพื่อยืนยันการเป็นเจ้าของ²⁰⁹

การที่รัฐเข้ามาห้ามชาวบ้านไม่ให้ทำไร่หมุนเวียนและกำหนดให้ทำไร่ในพื้นที่ที่กำหนดนอกจาก
จะไม่ได้เป็นการแก้ปัญหาใด ๆ ให้แก่ชาวบ้านแล้วยังเป็นการทำให้อัตราการใช้ที่ดินของชาวบ้านยังมี
น้อยลง แต่เนื่องจากชาวบ้านไม่สามารถขัดขืนอำนาจของรัฐได้จึงต้องยอมรับการกำหนดพื้นที่ทำไร่
ขณะเดียวกันก็ใช้อำนาจและวิธีการจัดการที่ดินของชุมชนเป็นตัวควบคุมการใช้ที่ดิน นั่นคือชาวบ้านยัง
คงยึดหลักของกรรมสิทธิ์ที่อยู่บนพื้นฐานของการใช้ประโยชน์อยู่ ถ้าผู้ใดต้องการเปลี่ยนแปลงการ
ใช้ที่ดิน เช่น เห็นว่าที่ดินบางแห่งไม่ได้ถูกใช้ประโยชน์และตนต้องการเข้าไปใช้ประโยชน์ก็จะนำเข้าไป
ปรักษาในที่ประชุมของหมู่บ้านโดยให้ที่ประชุมรับรอง²¹⁰ ก็จะสามารถเป็นเจ้าของที่ดินนั้นแทนผู้ที่เคย
ทำประโยชน์มาก่อนซึ่งปล่อยที่ดินทิ้งไว้ได้ นอกจากนี้บางครอบครัวที่สามารถทำไร่ได้เกิน 1 แปลง ก็
สามารถจับจองได้ตามที่แรงงานจะทำได้โดยชุมชนจะให้การยอมรับ

การจัดการที่ดินซึ่งมีเงื่อนไขและอุปสรรคมากขึ้นเรื่อย ๆ ได้ทำให้ชาวบ้านที่ไปรับจ้างปลูกป่าที่
หน่วย 17 และที่ไปอยู่นอกชุมชนได้กลับมาอาศัยอยู่ที่ชุมชนอีกครั้งหนึ่งโดยเฉพาะตั้งแต่ พ.ศ. 2535
เป็นต้นมา เพื่อให้สามารถจับจองที่ดินและได้รับการรับรองกรรมสิทธิ์จากชุมชนได้ อันแสดงให้เห็น
ว่าแม้ชาวบ้านจะออกไปรับจ้างหาเงินแต่ที่สุดแล้วก็ยังให้ความสำคัญกับการมีที่ดิน หรือ การทำการ

²⁰⁷ สัมภาษณ์ นายแดง โชคสุทธรพยสิน(92)

²⁰⁸ สัมภาษณ์ นายแดง โชคสุทธรพยสิน(92), นายมิกิ เจนจิตสันติ(81), นายทูปอ เตมุ(79)

²⁰⁹ สัมภาษณ์ นายมิกิ เจนจิตสันติ(81), นายเทกวา เจนจิตสันติ(86)

²¹⁰ สัมภาษณ์ นายทูปอ เตมุ(79)

เกษตรจะสามารถให้ความมั่นคงแก่ชีวิตของตนได้ และอำนาจการจัดการที่ดินที่ชาวบ้านให้การยอมรับก็คือ อำนาจการจัดการโดยชุมชน เพราะแม้จะดูเหมือนว่าหลัง พ.ศ. 2535 อำนาจการจัดการของชุมชนจะอยู่ภายใต้เงื้อมมือของอำนาจการจัดการโดยรัฐ แต่สังเกตได้ว่าอำนาจการจัดการของชุมชนก็มีลักษณะการต่อรองกับอำนาจรัฐอยู่ โดยเป็นเกราะป้องกันไม่ให้อำนาจรัฐเข้ามาควบคุมการจัดการของชาวบ้านอย่างเบ็ดเสร็จจนทำให้ชาวบ้านต้องหาทางออกแบบตัวใครตัวมัน ชาวบ้านจึงมอบอำนาจควบคุมทรัพยากรให้กับชุมชนอันจะทำให้ชาวบ้านมีทางเลือกและอิสระจากอำนาจรัฐในการจัดการที่ดินมากขึ้น นอกจากนี้สังเกตได้ว่าในอีกด้านหนึ่งชาวบ้านถือว่าอำนาจการจัดการของชุมชนก็เป็นอำนาจคู่กับอำนาจการจัดการของรัฐ ไม่ใช่เพียงแค่อำนาจที่จำกัดอยู่ภายใต้กรอบของอำนาจรัฐเพียงอย่างเดียว ดังนั้นชาวบ้านจึงเห็นว่าการจัดการที่ดินโดยชุมชนเป็นความชอบธรรมเช่นเดียวกับอำนาจรัฐ อำนาจของชุมชนและอำนาจรัฐจึงคาบเกี่ยวและขัดแย้งกันก็ได้ เช่น ในขณะที่รัฐห้ามชาวบ้านทำไร่นอกบริเวณที่กำหนดแต่อาจมีบางคนที่ไปจับจองที่ไร่ในบริเวณนอกไปจากนี้ในกรณีเช่นนี้สังเกตได้ว่าอำนาจของชุมชนจะไม่ห้าม เช่น กรณีของนายสุเตี้ย ซึ่งไปจับจองที่ไร่ที่อื่นเป็นต้น²¹¹ และอาจถือได้ว่าชุมชนได้ให้การรับรองสิทธิเช่นกัน เพราะที่ดินนั้นได้ถูกใช้ทำประโยชน์และต่อไปถ้าการทำไร่ในเขตที่กำหนดโดยไม่หมุนเวียนไปสู่พื้นที่อื่นแล้วทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนเนื่องจากเป็นการใช้ที่ดินบนที่สูงอย่างไม่เหมาะสมชาวบ้านก็อาจจะรวมตัวกันย้ายที่ทำไร่ไปทำยังที่ใหม่โดยปล่อยให้บริเวณเดิมได้ฟื้นตัวขึ้นมาก็ได้²¹² ซึ่งวิธีการเช่นนี้อาจถือได้ว่าเป็นข้อตกลงของคนในชุมชนหรือการพยายามใช้อำนาจการจัดการทรัพยากรของชุมชนซึ่งขัดแย้งกับอำนาจของรัฐก็ได้

จากที่ได้กล่าวถึงการปรับตัวภายในชุมชนมาทั้งการปรับตัวด้านประเพณีวัฒนธรรม การปรับเปลี่ยนผู้นำและโครงสร้างอำนาจและการปรับตัวด้านการจัดการที่ดิน จึงล้วนแสดงให้เห็นถึงการพยายามของชาวบ้านในการปรับตัวในสภาพที่ถูกคุกคามจากรัฐและเงื้อมมือภายนอกชุมชนเพิ่มมากขึ้น การปรับตัวของชาวบ้านจะมีทั้งด้านที่ยอมรับการรุกเข้ามาจากภายนอก ขณะเดียวกันก็พยายามนำสิ่งใหม่จากภายนอกเข้ามาปรับเพื่อให้ชุมชนสามารถควบคุมและใช้ประโยชน์ได้โดยการสร้างความหลากหลายเพื่อให้เกิดทางเลือกในการปรับตัวต่อไปได้หลายทาง การปรับตัวชาวบ้านจะใช้ประเพณีวัฒนธรรมหรือรูปแบบการจัดการเดิมของตน เข้ามาปรับเพื่อให้สอดคล้องกับสิ่งใหม่ อันจะทำให้ชุมชนในยุคใหม่มีความเข้มแข็งหรือมีภูมิคุ้มกันต่อการรุกเข้ามาของปัจจัยภายนอก การปรับตัวของชาวบ้านเพื่อให้เกิดความเข้มแข็งในระดับชุมชนจึงเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้การปรับตัวในด้านการติดต่อสัมพันธ์กับภายนอกดำเนินไปโดยที่ชุมชนมีความมั่นคงและเป็นตัวของตัวเอง

²¹¹ แต่ต้องไม่ใช่ในบริเวณที่ชุมชนกำหนด ให้เป็นเขตอนุรักษ์อันเป็นการแบ่งเขตป่าในรูปแบบใหม่ดังจะกล่าวถึงต่อไปด้วย

²¹² สัมภาษณ์ นายชนะพันธ์ เกษมสุขเจริญกุล(95), นายแดง โชคสุขทรัพย์สิน(92)

2.2.2.2 การปรับความสัมพันธ์กับภายนอก

การที่ชาวปกากะญอเป็นกลุ่มที่ด้อยโอกาสหรือมีอำนาจน้อยในสังคม เมื่อถึงยุคนี้ที่เงื่อนไขจากภายนอกเข้ามาสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชนมากขึ้น ทำให้ชุมชนปรับความสัมพันธ์กับภายนอกเพื่อให้สามารถต้านทานการถูกคุกคาม การแย่งชิงทรัพยากรโดยบุคคลภายนอก พร้อมทั้งเพื่อให้ชุมชนมีอิสระ มีทางเลือกในการปรับตัวและสามารถดึงประโยชน์จากความสัมพันธ์กับภายนอกให้เกิดขึ้นต่อชุมชนได้ การปรับความสัมพันธ์กับภายนอกของชุมชนชาวปกากะญอมีลักษณะการปรับตัวของผู้ที่มีอำนาจน้อย จะเห็นว่าในการสัมพันธ์กับภายนอกแทบทุกกิจกรรมของชาวบ้านจะมีลักษณะ 3 ประการปรากฏอยู่เสมอ คือ การประสาน การดึงผลประโยชน์ และการต่อต้านหรือตอบโต้ ในยุคนี้อาจจะแบ่งการปรับความสัมพันธ์กับภายนอกของชาวปกากะญอได้เป็น 4 ประการสำคัญ คือ การเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับคอมมิวนิสต์ การนำวิธีคิดจากภายนอกมาปรับใช้ การขยายแนวร่วม และการดึงทรัพยากรจากภายนอกมาสู่ชุมชน

การเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับคอมมิวนิสต์

การเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับคอมมิวนิสต์เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2523 ซึ่งเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านจากยุคฟื้นฟูพัฒนา การเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับคอมมิวนิสต์ของชาวบ้านแสดงให้เห็นชัดว่าชาวบ้านต้องการแก้ปัญหาการถูกกดขี่คุกคามจากราชาการบางคนที่มักขึ้นมารีดไถชาวบ้าน เช่น จับเหล่า เก็บภาษีฝิ่นเถื่อน เก็บภาษีไร่นา เป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นมาโดยตลอด การเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับคอมมิวนิสต์ จึงเกิดจากความต้องการคานอำนาจกับข้าราชการบางคนที่ขูดรีดชาวบ้าน ซึ่งถือได้ว่าเป็นการจัดปรับความสัมพันธ์ต่อการคุกคามจากภายนอกทางหนึ่งของชาวบ้าน อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ไม่ได้เข้าไปร่วมเคลื่อนไหวกับคอมมิวนิสต์อย่างเต็มตัวนัก ผู้อาวุโสในหมู่บ้านจะปล่อยให้เรื่องนี้เป็นเรื่องของคนหนุ่ม²¹³

การขยายตัวของคอมมิวนิสต์จะขยายตัวมาจากที่ราบแม่แจ่มสู่ชุมชนในลุ่มน้ำแม่แรก ต่อมาใน พ.ศ.2523 จึงขยายเข้ามาสู่ลุ่มน้ำแม่หลู โดยผ่านทางชาวบ้านที่เป็นญาติ หรือรู้จักกันมาก่อน โดยเข้ามาได้ราว 1 ปีก็ยุติความเคลื่อนไหว ในช่วงเวลา 1 ปีนั้นถือได้ว่ายังคงเป็นช่วงการเริ่มวางรากฐานเท่านั้น คอมมิวนิสต์จะผ่านมากักแรมนอกหมู่บ้านประมาณเดือนละ 1 ครั้ง ครั้ง 4-5 วัน โดยปกติชาวบ้านจะไม่ได้ส่งเสบียงอาหารให้กับคอมมิวนิสต์ นอกจากเวลาที่มากักไถลุ่มน้ำบ้างเท่านั้น แต่ส่วนใหญ่คอมมิวนิสต์จะซื้อหรือเตรียมมาเอง มีการฝึกอาวุธและอบรมบ้าง มีคนหนุ่มชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูเข้าร่วมอย่างจริงจังเพียง 2 คนเท่านั้น นอกจากนั้นก็เพียงแต่ฝึก

²¹³ สัมภาษณ์ นายชนะพันธ์ เกษมสุขเจริญกุล(95)

อาวุธ หรือร่วมอบรมที่หมู่บ้าน²¹⁴ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าชาวบ้านยังไม่ได้รวมเคลื่อนไหวกับขบวนการคอมมิวนิสต์อย่างจริงจังนัก เพียงแต่ยอมรับให้คอมมิวนิสต์เข้ามาโดยหวังว่าจะทำให้ถูกขูดรีดจากข้าราชการบางคนน้อยลง ซึ่งก็ได้ผลดีเพราะหลังจากนั้นก็ไม่มีข้าราชการขึ้นไปรีดไถชาวบ้านอีก และยังทำให้ราชการเข้ามาดำเนินงานพัฒนาในหมู่บ้านอีกด้วย

การนำวิธีคิดจากภายนอกมาปรับใช้

วิธีคิดจากภายนอกในที่นี้หมายถึงวิธีคิดของกลุ่มที่มีอำนาจเหนือกว่าในสังคม โดยเฉพาะวิธีคิดของรัฐซึ่งบางครั้งอาจจะแตกต่างไปจากวิธีคิดของชาวบ้านแต่เนื่องจากวิธีคิดจากภายนอกมีอำนาจบังคับกำกับอยู่ด้วย ชาวบ้านจึงต้องหาทางประสานโดยการนำวิธีคิดเหล่านั้นมาปรับเพื่อลดความขัดแย้ง การนำมาปรับใช้ของชาวบ้านอาจจะเพื่อเป็นแนวทางในการตั้งประโยชน์จากภายนอกเข้ามาสู่ชุมชนหรือเพื่อตอบโต้การรุกรานจากภายนอกด้วย โดยเฉพาะหลัง พ.ศ.2530 เป็นต้นมาซึ่งรัฐได้ใช้อำนาจบังคับชุมชนมากขึ้นจะพบว่าชาวบ้านได้นำวิธีคิดจากภายนอกมาปรับ ซึ่งจะสังเกตได้ในกิจกรรม 3 อย่างคือ กิจกรรมการต่อต้านยาเสพติด กิจกรรมการรักษาป่า และการปรับความหมายของพิธีกรรม

กิจกรรมการต่อต้านยาเสพติด ในยุคผิ่นนั้นชาวบ้านได้ปลูกผิ่นมาตลอด ต่อมาในราว พ.ศ.2520 เป็นต้นมาคนเมืองส่วนมากได้เลิกปลูกผิ่นลงไปจับจองที่ปลูกพืชเศรษฐกิจแทน เพราะทางการได้เริ่มห้ามชาวบ้านปลูกผิ่น ผู้ที่ยังคงปลูกเหลือเพียงคนเมืองที่มีทุนมากสามารถจ้างแรงงานชาวปกากะญอให้ปลูกผิ่นได้ต่อไปรวมทั้งชาวปกากะญอที่มีทุนและที่เป็นลูกจ้างในไร่นาของผู้อื่น ชาวปกากะญอที่ติดผิ่นบางส่วนได้ลงไปรับจ้างในแปลงพืชเศรษฐกิจของคนเมืองและถูกกดค่าแรงมาก²¹⁵ นอกจากนี้ผู้ที่ยังติดผิ่นก็หาผิ่นสูบได้ยากกว่าเดิม ต่อมาใน พ.ศ. 2530 รัฐก็ได้เข้าไปทำลายไร่นาอย่างจริงจังและต่อเนื่องทุกปีทำให้การปลูกผิ่นลดลงอย่างรวดเร็ว ผู้ที่ติดผิ่นก็มีปัญหาในครอบครัวมากขึ้น นอกจากนี้การที่มีการปลูกผิ่นอยู่ใกล้ชุมชนของชาวปกากะญอก็ทำให้ชาวปกากะญอซึ่งส่วนมากไม่ได้ประโยชน์จากการปลูกผิ่นมากเท่าผู้ที่มิทุนมากจากที่ราบได้ถูกสังคมมองเชิงลบ ขณะเดียวกันการตัดทำลายไร่นาอย่างต่อเนื่องก็ทำให้เป็นการยากที่ชาวบ้านจะปลูกผิ่นได้เช่นเดิม และพื้นที่ปลูกผิ่นก็ลดลงมาก²¹⁶ การต่อต้านก็ลดลงไปด้วย ดังนั้นจากหลายสาเหตุข้างต้นจะเห็นว่าการปลูกผิ่นเริ่มลำบากขึ้นและก่อให้เกิดปัญหาต่อชุมชนอย่างมาก ชาวบ้านจึงเริ่มปรับความคิดโดยหันมาห้ามการปลูกผิ่น

²¹⁴ สัมภาษณ์ นายชนะพันธ์ เกษมสุขเจริญกุล(95), นายสมบัติ เรืองกิจคติ(94)

²¹⁵ สัมภาษณ์ นายปิปี อมรกิจพิง (84)

²¹⁶ มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าถ้าการปลูกผิ่นยังคงมีอยู่มากกิจกรรมการเลิกปลูกและการเผาผิ่นของชาวบ้านคงจะได้รับการต่อต้านและไม่สามารถทำได้เลย สัมภาษณ์ นายเทกวา เจนจิตสันติ(86)

ใกล้ชุมชนของตนเพื่อแก้ปัญหาข้างต้น โดยชาวบ้านได้ทำลายไร่ฝิ่นใน พ.ศ. 2534 - 2535 จน พ.ศ. 2536 ก็เหลือผู้ลักลอบปลูกเพียงหนึ่งรายโดยเจ้าของเป็นการร่วมทุนของข้าราชการท้องถิ่นและคนในพื้นที่บางคน ดังนั้นหลัง พ.ศ. 2536 จึงไม่มีการปลูกฝิ่นอีก²¹⁷ ต่อมาชาวบ้านยังได้ประสานงานกับหน่วยราชการ เช่น โรงพยาบาลแม่แจ่ม อำเภอ จัดการบำบัดผู้ติดยาเสพติด 2 ปีติดต่อกันใน พ.ศ. 2535 - 2536 และได้ตั้งกฎระเบียบห้ามปลูกฝิ่นและสูบฝิ่นในชุมชน

กิจกรรมต่อต้านยาเสพติดของชาวบ้านได้ผลมาก ทำให้ราชการยอมรับชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลุมมากขึ้น เช่น หน่วยป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ปปส.) ได้เข้ามาศึกษาการป้องกันยาเสพติดของชาวบ้านแม่หลุม มีการเชิญผู้นำไปเป็นวิทยากร เป็นต้น กิจกรรมดังกล่าวยังเป็นการพยายามแก้ปัญหาที่เกิดจากการปลูกและเสพฝิ่นที่เกิดขึ้นได้อีกทางหนึ่งด้วย

กิจกรรมการรักษาป่า วิถีชีวิตของชาวปกากะญอนั้นได้ให้ความสำคัญต่อธรรมชาติรอบข้างมาก ความสัมพันธ์ระหว่างชาวปกากะญอกับธรรมชาติจึงสอดคล้องกับการตั้งถิ่นฐานและการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนบนที่สูง กล่าวได้ว่าโดยวิถีชีวิตปกติชาวปกากะญอก็มีการรักษาป่าอยู่แล้ว อย่างไรก็ตามกลุ่มคนที่มีอำนาจในสังคมบางส่วนรวมทั้งรัฐมักจะไม่เข้าใจและไม่ยอมรับวิถีชีวิตของชาวปกากะญอ จึงเห็นว่าชาวปกากะญอซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในป่าจะต้องทำลายป่า ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้รัฐพยายามเข้ามามีการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านรวมทั้งการจัดการป่าไปเป็นของรัฐ ดังที่ปรากฏในลุ่มน้ำแม่หลุมคือ การเข้ามามีดำเนินการของหน่วย ฯ 17 และหน่วยราชการอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ในขณะที่คนอีกกลุ่มหนึ่งพยายามเสนอทางออกโดยการนำแนวคิดป่าชุมชนมาเผยแพร่โดยการให้มีการแบ่งเขตป่าอย่างชัดเจน เช่น เขตป่าอนุรักษ์ เขตป่าใช้สอย เป็นต้น ซึ่งเป็นรูปแบบที่คล้ายกับวิถีชีวิตของชาวปกากะญอ แต่วิธีก็ยังแตกต่างไปจากวิถีชีวิตเดิมของชาวปกากะญอทั้งสิ้น²¹⁸

ดังนั้นแม้ชาวบ้านจะรักษาป่าอยู่แล้ว แต่เมื่อรัฐไม่ให้การยอมรับและต้องการให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงมาสู่รูปแบบที่รัฐต้องการ ชาวบ้านจึงมีการปรับตัวโดยการมาทำกิจกรรมรักษาป่าแบบที่รัฐต้องการ ขณะเดียวกันวิถีชีวิตเดิมของชาวบ้านก็ยังคงมีอยู่ในชุมชนเช่นเดิมควบคู่กันไปด้วย หน่วย ฯ 17 ได้เริ่มพยายามให้ชาวบ้านเลิกทำไร่หมุนเวียนมากขึ้นตั้งแต่ราว พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงเดียวกับที่รัฐได้เข้ามาทำลายไร่ฝิ่น การปลูกสนของหน่วย ฯ 17 ก็ขยายพื้นที่ออกไปกว้างขวาง

²¹⁷ สัมภาษณ์ นายปิ๊ อมรกิจพิง (84), นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม (83)

²¹⁸ แนวคิดป่าชุมชนมีเป้าหมายเพื่อให้อำนาจการจัดการป่าแก่ชุมชน แต่ปัจจุบันการจัดการป่าชุมชนโดยชาวบ้าน ซึ่งยังไม่มีกฎหมายรองรับ และยังประสบปัญหาด้านเทคนิคและแนวคิดการกันเขตป่าลงในแผนที่จึงยังคงต้องแบ่งพื้นที่แต่ละเขตอย่างชัดเจนในขณะที่ความเป็นจริงชาวบ้านไม่ได้แบ่งเขตเป็นผืนเดียวกันอย่างชัดเจน แต่จะใช้ทำประโยชน์เป็นจุดๆ กระจัดกระจายกันอยู่ ดังนั้นการแบ่งเขตป่าและที่ดินเป็นเขตอย่างชัดเจนจึงแตกต่างไปจากการจัดการที่ดินตามวิถีของชาวบ้าน

ชาวบ้านจึงเริ่มคิดถึงรูปแบบการรักษาป่าตามวิธีการของหน่วยฯ 17 ตั้งแต่ราว พ.ศ.2532 แล้ว เช่น การกำหนดพื้นที่ห้ามทำไร่ และให้ทำไร่ในบริเวณที่กำหนด แต่ก็ยังไม่มีการปฏิบัติจริงจังนัก และชาวบ้านบางส่วนยังคงไปเป็นลูกจ้างปลูกป่าและทำแนวกันไฟป่าของหน่วยฯ 17 เช่นเดิมด้วย²¹⁹

การพยายามรักษาป่าตามวิธีการที่ต้องการให้สอดคล้องกับแนวคิดของรัฐ รวมทั้งแนวคิดป่าชุมชน ได้เริ่มขึ้นอย่างจริงจังในช่วงหลัง พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐเข้ามาควบคุมการใช้ที่ดินและป่าของชาวบ้านอย่างใกล้ชิดมากขึ้น และเป็นช่วงที่เริ่มมีกระแสข่าวว่ารัฐมีนโยบายจะอพยพหมู่บ้านที่อยู่ในเขตจัดขึ้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้น 1A ออกจากพื้นที่ ในราว พ.ศ. 2536 หน่วยฯ 17 ได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านที่อยู่ในเขตรับผิดชอบทำกิจกรรมรักษาป่าโดยการทำแนวป้องกันไฟป่าโดยจะมอบเงินจำนวนหนึ่งให้หมู่บ้านที่รักษาป่าไม่ให้เกิดไฟป่าได้ดี ชุมชนชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลุกเข้าร่วมด้วยโดยมีกำลังสำคัญคือกลุ่มหนุ่มสาวของหมู่บ้าน กลุ่มที่รวมกันรักษาป่ากับหน่วยฯ 17 นั้น จะเรียกว่า “กลุ่มกะเหรี่ยงรักษาป่า” ดังนั้นจึงอาจถือได้ว่าชาวบ้านได้เริ่มทำกิจกรรมรักษาป่าตามแนวทางของรัฐอย่างจริงจังครั้งแรกใน พ.ศ.2536 โดยการทำแนวป้องกันไฟป่า และกลุ่มหนุ่มสาวบ้านแม่หลุกได้ทำกิจกรรมของกลุ่มกะเหรี่ยงรักษาป่าเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งของกลุ่มด้วย²²⁰

หลัง พ.ศ. 2535 เป็นต้นมาที่รัฐเข้ามาควบคุมการใช้ทรัพยากรของชาวบ้านมากขึ้น ชาวบ้านจึงเริ่มให้ความสำคัญกับการจัดการที่ดินและป่ามาก เพราะจะเป็นช่องทางให้สามารถประสานกับรัฐหรือตอบโต้การรุกของรัฐได้ การเริ่มเข้าร่วมกิจกรรมทำแนวป้องกันไฟป่าจึงเป็นการประสานกับรัฐทางหนึ่ง หลังจากนั้นกลุ่มหนุ่มสาวก็ได้ใช้ชื่อกลุ่มกะเหรี่ยงรักษาป่าในการขยายเครือข่ายไปสู่ชาวปกากะญอบ้านอื่นด้วย นอกจากประสานกับรัฐแล้วชาวบ้านยังมีการติดต่อกับองค์กรพัฒนาเอกชนและกลุ่มภายนอกอื่นๆ เช่น โครงการแคว โครงการเสริมรายได้กลุ่มสตรีแม่แจ่ม เป็นต้น ใน พ.ศ.2537 ชาวบ้านจึงได้เริ่มแบ่งเขตป่าเป็นเขตป่าอนุรักษ์ เขตป่าใช้สอย เขตที่ทำกิน และเขตที่ตั้งหมู่บ้าน²²¹ โดยเขตที่ทำกินก็คือเขตที่ได้รับการกำหนดให้สามารถทำไร่ได้นั่นเอง²²²

การกำหนดแบ่งเขตป่าดังกล่าว ทำให้ชาวบ้านสามารถประสานกับกลุ่มคนที่ส่งเสริมแนวคิดป่าชุมชนได้ การกำหนดเขตที่ทำกินก็ทำให้สามารถประสานกับรัฐได้ ขณะเดียวกันการแบ่งเขตดังกล่าวก็ทำให้ชาวบ้านเป็นอิสระจากรัฐในระดับหนึ่ง เพราะอาจนำไปต่อรองกับรัฐได้ว่าชาวบ้านก็มีรูปแบบการรักษาป่าของตนเอง อย่างไรก็ตามการกำหนดแบ่งเขตป่าเช่นนี้ก็มีสาเหตุสำคัญมาจากต้องการลดแรงบีบคั้นจากภายนอกต่อชุมชน ซึ่งในรายละเอียดแล้วชาวบ้านยังคงคิดว่าอาจจะมีการ

²¹⁹ สัมภาษณ์ นายมิ้ม เจนจิตสันติ(78)

²²⁰ สัมภาษณ์ นายแก้ว อมรกิจพิง(96), นายเทกวา เจนจิตสันติ(86), นายมิ้ม เจนจิตสันติ(78)

²²¹ สัมภาษณ์ นายปิ๊ อมรกิจพิง(84)

²²² โปรดดูรูปที่ 4.2,5.2

เปลี่ยนแปลงไปจากนี้ได้ เช่น ถ้าดินบริเวณที่ทำกินเสื่อมคุณภาพลง หรือที่ดินไม่เพียงพอก็อาจจะเปลี่ยนไปทำไร่ในบริเวณป่าใช้สอยซึ่งมีสภาพเช่นเดียวกับไร่เหล่าของชาวบ้านในอดีตก็ได้²²³ ดังนั้นแม้จะหันมาใช้รูปแบบการรักษาป่าตามวิถีคิดของผู้อื่น แต่ชาวบ้านก็ยังคงพยายามให้มีทางเลือกในการปรับตัวต่อไปได้อยู่

กลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการทำกิจกรรมเหล่านี้ นอกจากกลุ่มกรรมการหมู่บ้านแล้วก็คือกลุ่มหนุ่มสาวซึ่งได้นำชื่อกลุ่มกะเหรี่ยงรักษาป่ามาใช้ในการขยายเครือข่ายการรักษาป่า การใช้ชื่อนี้จะทำให้เป็นที่ยอมรับของราชการได้ง่าย กิจกรรมของกลุ่มมีลักษณะการขยายเครือข่ายรักษาป่า โดยเริ่มจากแต่ละบ้านในลุ่มน้ำแม่หลู ต่อมาก็ขยายไปสู่บ้านพะซุยและบ้านแม่คงคาในลุ่มน้ำแม่คงคากับเครือข่ายรักษาป่าของชาวบ้านก็มีลักษณะเชิงตอบโต้การรุกของรัฐอยู่ด้วย นั่นคือการพยายามเสนอว่าชาวบ้านก็มีแนวทางการจัดการทรัพยากรของตนเองเช่นกัน กลุ่มกะเหรี่ยงรักษาป่าของบ้านแม่หลูถือว่าเป็นกลุ่มที่มีความกระตือรือร้นในการรักษาป่าและข้าราชการก็ให้การยอมรับที่สุด²²⁴

ขณะที่ชาวบ้านเริ่มนำการรักษาป่าตามวิถีคิดของผู้อื่นมาปฏิบัติ ชาวบ้านก็ยังคงดำรงวิถีปฏิบัติเดิมของตนเอาไว้แม้ว่าจะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขการบีบบังคับของรัฐมากขึ้น เช่น การพยายามทำไร่หมุนเวียนในพื้นที่ที่กำหนด โดยการพยายามจับจองที่ไร่แปลงใหญ่แล้วสลับทำไร่ที่ละครั้งแปลง เป็นต้น วิถีปฏิบัติแบบเดิมของชาวบ้านจึงถูกเบียดขับออกไปเรื่อยๆ

การปรับความหมายของพิธีกรรม เป็นอีกหนทางหนึ่งที่ชาวบ้านใช้ในการปรับความสัมพันธ์กับภายนอกซึ่งเริ่มสังเกตเห็นได้ในช่วงหลัง พ.ศ.2535 เป็นต้นมา จากการศึกษาความเป็นมาของชุมชนชาวปกากะญอจะพบว่าชาวบ้านได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมมาตลอด โดยการปรับรายละเอียดของพิธีกรรมบางอย่าง การเลิกประเพณีวัฒนธรรมบางอย่าง และการสร้างประเพณีวัฒนธรรมอย่างใหม่ขึ้นมา การปรับพิธีกรรมหรือประเพณีวัฒนธรรมของชาวบ้านมีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ หรือมนุษย์กับธรรมชาติด้วยดังที่ได้กล่าวไปแล้ว แต่การปรับพิธีกรรมในช่วงหลังจาก พ.ศ.2535 เป็นต้นมานั้นแตกต่างออกไป คือชาวบ้านได้นำพิธีกรรมที่มีอยู่แล้วมาปรับความหมายใหม่เพื่อเป็นแนวทางในการปรับความสัมพันธ์กับภายนอก²²⁵

²²³ สัมภาษณ์ นายพุทพ เตมู(97), นายชนะพันธ์ เกษมสุขเจริญกุล(95)

²²⁴ ต่อมากลุ่มกะเหรี่ยงรักษาป่าบ้านแม่หลู ก็ยังขยายบทบาทไปทำกิจกรรมอื่นๆ ด้วย เช่น โครงการป้องกันโรคเอดส์ร่วมกับโรงพยาบาลแม่แจ่ม โครงการรักษาป่าที่ทำงานร่วมกับองค์การพัฒนาเอกชน หรือสถาบันการศึกษา เป็นต้น

²²⁵ ซึ่งคล้ายกับการเข้าร่วมนับถือพุทธแบบครุมาชาวปี เพื่อให้สามารถเข้าเป็นส่วนหนึ่งของกลุ่มที่มีอำนาจในสังคม ในช่วงเปลี่ยนผ่านจากยุคยังชีพสู่ยุคฝัน แต่แตกต่างกันอยู่บ้างที่การปรับความหมาย

ในช่วงต้นทศวรรษ 2530 สังคมวงกว้างได้มีการถกเถียงกันในเรื่องสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรโดยเสนอผ่านแนวคิดป่าชุมชน ช่วงเวลาดังกล่าวได้มีการเผยแพร่วิถีชีวิตของชาวบ้านที่อยู่ในป่าอย่างสอดคล้องและสมดุล ซึ่งสังเกตได้ส่วนหนึ่งจากพิธีกรรมที่แสดงถึงความเคารพต่อธรรมชาติ เช่น พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ รวมถึงวิถีชีวิตและประเพณีวัฒนธรรมอื่นๆ ซึ่งชาวบ้านยึดถือ แนวคิดดังกล่าวนี้ได้ให้ความสำคัญและให้อำนาจในการจัดการทรัพยากรแก่ชุมชน ชาวบ้านแม่หลูซึ่งมีโอกาสติดต่อสัมพันธ์กับคนภายนอกก็รับทราบถึงการถกเถียงในสังคมในประเด็นดังกล่าวดี จึงสังเกตได้ว่าชาวบ้านได้เริ่มที่จะยอมรับแนวคิดนี้ ดังนั้นการปรับความหมายของพิธีกรรมของชาวบ้านจึงสัมพันธ์อยู่กับการถกเถียงดังกล่าวในสังคมวงกว้างด้วย

การปรับตัวด้านประเพณีวัฒนธรรมหรือพิธีกรรมของชาวปกากะญอแต่ละที่นั้นอาจจะแตกต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขปัจจัยที่ต่างกัน ดังจะพบว่าปัจจุบันชาวปกากะญอบางแห่งยังมีฮีชีโวอยู่ บางแห่งฮีชีโวหมดไปนานแล้ว หรือรายละเอียดของพิธีกรรมในชุมชนชาวปกากะญอแต่ละแห่งอาจจะแตกต่างกันไปบ้าง เป็นต้น แต่การถกเถียงและการรับรู้ของสังคมวงกว้างในเรื่องภูมิปัญญาการรักษาป่าของชาวปกากะญอนั้นมักจะลดความหลากหลายเหล่านี้ลง การรับรู้ของสังคมวงกว้างต่อภูมิปัญญาของชาวปกากะญอจึงมีลักษณะเป็นอุดมคติ (IDEAL TYPE) เช่น ภูมิปัญญาในการรักษาป่าของชาวปกากะญอจะอยู่ในรูปของผีขุนน้ำ การแบ่งเขตป่าตามประเพณีปกากะญอ และการทำบ้านด้วยไม้ไผ่มุงด้วยใบตองตึง เป็นต้น ทั้งนี้ในความเป็นจริงแล้วแต่ละชุมชนชาวปกากะญออาจจะแตกต่างกันออกไปก็ได้ แต่การที่จะให้สังคมวงกว้างเข้าใจถึงความหลากหลายเช่นนี้เป็นสิ่งที่ทำได้ยาก หรือชาวปกากะญอไม่สามารถทำได้เลยก็ได้ ดังนั้นชาวปกากะญอจึงได้ปรับความหมายของพิธีกรรมที่มีอยู่ให้ตรงกับกรอบหรือความคาดหวังของสังคมวงกว้าง

พิธีกรรมของชาวปกากะญอลุ่มน้ำแม่หลูที่ถูกปรับความหมายอย่างเห็นได้ชัดคือ พิธีการเลี้ยงผีฝ่าย และการเลี้ยงผีที่หินก้อนใหญ่ โดยพิธีกรรมทั้งสองนี้ชาวบ้านมักจะกล่าวว่าเป็นพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำหรือผีห้วย โดยฝ่ายหนึ่งตั้งอยู่บริเวณที่เป็นป่าต้นน้ำ ชาวบ้านจึงอ้างว่าการเลี้ยงผีที่นั่นคือการเลี้ยงผีขุนน้ำหรือผีห้วย ซึ่งจริงๆ แล้วการเลี้ยงผีที่นั่นคือการเลี้ยงผีฝ่ายซึ่งเลี้ยงกันเฉพาะเจ้าของนาที่รับน้ำจากฝ่าย และมีวิธีการเลี้ยงที่ไม่ต่างไปจากฝ่ายอื่นๆ เพียงแต่สถานที่เลี้ยงตั้งอยู่ในป่าเท่านั้น ส่วนการเลี้ยงผีที่หินก้อนใหญ่ชาวบ้านก็อ้างว่าเลี้ยงผีขุนน้ำเช่นกันโดยชาวบ้านจะมาร่วมเลี้ยงกันทุกคน ซึ่งในความเป็นจริงการเลี้ยงผีที่หินก้อนใหญ่เพิ่งจะเริ่มเลี้ยงกันในช่วงต้นทศวรรษ 2520 นี้เอง เพื่อให้มีน้ำดีและได้ผลผลิตมาก ข้าวที่ปลูกไม่เป็นโรคหรือแมลง

ของพิธีกรรมนั้น ชาวบ้านไม่ได้เข้าร่วมกับสิ่งที่อยู่ภายนอก แต่จะนำส่วนที่มีอยู่ในชุมชนมาปรับความหมายใหม่

นอกจากนี้ชาวบ้านที่สูงอายุยังกล่าวว่าในช่วงที่ยังมีชีวิตรอยู่ ซึ่งเป็นช่วงก่อนที่คนที่มีชีวิตอยู่ ปัจจุบันจะเกิดนั้น ญาติผู้ใหญ่จะเป็นผู้ทำพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำโดยตรง แต่ในชีวิตของผู้สูงอายุไม่พบ ว่ามีการเลี้ยงผีขุนน้ำโดยตรง มีแต่การเลี้ยงผีเพื่อความอุดมสมบูรณ์อื่นๆ เช่น ผีฝ่าย ผีไร่ เป็นต้น หรือการเลี้ยงผีห้วยก็ไม่ได้เลี้ยงเพื่อความอุดมสมบูรณ์ แต่จะเลี้ยงเพื่อให้ผีคุ้มครองวัวควายที่ ปลอ่ยไว้ในป่าเท่านั้น²²⁶ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านได้มีการปรับตัววัฒนธรรมตามเงื่อนไขที่มี อยู่ของชุมชน

ในการปรับตัวด้านพิธีกรรมยังสังเกตได้อีกว่า นอกจากชาวบ้านจะพยายามปรับความหมาย ของพิธีกรรมให้สอดคล้องกับกรอบวิธีคิดของคนนอกแล้ว ยังพยายามแสดงให้เห็นว่ากิจกรรมเหล่านั้นมี ความต่อเนื่องมายาวนาน ชาวบ้านจึงมักกล่าวว่ากิจกรรมต่างๆ นั้นชาวบ้านทำมานานแล้วและทำมา โดยตลอด ทั้งที่บางพิธีกรรมเพิ่งจะเริ่มทำหรือเริ่มฟื้นฟูขึ้นมาใหม่เมื่อไม่นานมานี้เอง เช่น พิธี เลี้ยงผีที่หินก้อนใหญ่ พิธีปูจาบ้าน เป็นต้น²²⁷ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะชาวบ้านต้องการลดความซับซ้อนของการอธิบายเกี่ยวกับพัฒนาการของชุมชนลงเพื่อให้ง่ายต่อการสื่อถึงคนนอก และยังเป็น การตัดบางประเด็นที่คาดว่าคนภายนอกบางคนอาจเห็นว่าเป็นสิ่งไม่เหมาะสม เช่น การปลุกผี การ เลิกประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างไป เป็นต้น²²⁸

อย่างไรก็ตาม สังเกตได้ว่าการปรับ ความหมายพิธีกรรมของชาวบ้านไม่ได้เป็นการปรับที่แตก ต่างไปจากเดิมโดยสิ้นเชิง แต่จะปรับไปเพียงเล็กน้อยเพื่อให้เนื้อหาที่มีอยู่สอดคล้องกับกรอบวิธีคิด ของคนนอกเท่านั้น ดังนั้นกล่าวได้ว่าโดยพื้นฐานแล้วพิธีกรรมต่างๆ ของชาวบ้านก็ยังคงถือได้ว่าเป็น ภูมิปัญญาของชาวบ้านในการสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างเคารพและสอดคล้องอยู่นั่นเอง การปรับ ความหมายของพิธีกรรมจึงเป็นเพียงความพยายามที่จะสื่อถึงคนนอกให้ง่ายขึ้นเท่านั้น อีกด้านหนึ่งก็ มีลักษณะการตอบโต้ต่อการรุกโดยเฉพาะจากรัฐอยู่ด้วย เพราะการพยายามปรับความหมายของ พิธีกรรมของชาวบ้านนั้นอยู่บนพื้นฐานของการยอมรับกรอบวิธีคิดเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการ ทรัพยากรนั่นเอง และพิธีกรรมที่ถูกปรับความหมายเหล่านี้ต่อไปก็อาจจะกลายเป็นพิธีกรรมที่ชาว บ้านทำด้วยความหมายใหม่ที่ถูกปรับแทนความหมายเดิม หรือเพิ่มเติมจากความหมายเดิมไปเลย ก็ได้

จากการกล่าวถึงการที่ชาวบ้านนำวิธีคิดจากภายนอกมาปรับใช้ จึงทำให้เห็นว่าจะมีทั้งลักษณะ การประสาน การดึงประโยชน์ และการตอบโต้อยู่ในการปรับตัว วิธีคิดจากภายนอกที่กล่าวถึงเป็น

²²⁶ สัมภาษณ์นายฮ้าย อมรกิจพิง(63)

²²⁷ สัมภาษณ์ นายพะเลอะ(67), นายชนะพันธุ์ เกษมสุขเจริญกุล(95)

²²⁸ แม้ว่าในความเป็นจริงแล้ว ชาวบ้านมีประเพณีวัฒนธรรมของชาวบ้าน มีการปรับเปลี่ยนมาตลอด ด้วยเงื่อนไขที่ซับซ้อน

วิธีคิดที่มีอำนาจครอบงำสังคมอยู่ ซึ่งอาจแตกต่างไปจากวิธีคิดของชาวปกากะญออันเป็นกลุ่มที่มีอำนาจน้อย ชาวปกากะญอจึงพยายามนำวิธีคิดจากภายนอกเหล่านั้นซึ่งมีทั้งวิธีคิดของรัฐและส่วนอื่นๆ เช่น นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และคนทั่วไปในสังคมมาปรับใช้ในหลายวิธีการดังกล่าว

การขยายแนวร่วม

เป็นอีกวิธีการหนึ่งที่ชาวบ้านใช้ในการปรับตัวต่อการรุกเข้ามาของรัฐและอิทธิพลภายนอก การขยายแนวร่วมของชาวบ้านสังเกตเห็นได้ชัดตั้งแต่ราวต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐได้บีบบังคับชุมชนมากขึ้น การขยายแนวร่วมของชาวบ้านแบ่งได้เป็น 2 แนวทางคือ การขยายแนวร่วมไปสู่ชุมชนปกากะญอที่ตั้งชุมชนอยู่ใกล้กัน และการขยายแนวร่วมไปยังคนภายนอกอื่นๆ โดยเฉพาะรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน

การขยายแนวร่วมไปสู่ชุมชนปกากะญอที่ตั้งชุมชนอยู่ใกล้กัน เป็นพัฒนาการที่ต่อเนื่องจากการพยายามปรับเปลี่ยนโครงสร้างการปกครองและการจัดการทรัพยากรในระดับชุมชนของตน จากนั้นก็ขยายไปสู่ชุมชนใกล้เคียงโดยหวังจะทำให้การเปลี่ยนแปลงของชุมชนเหล่านี้เป็นไปในทิศทางเดียวกันอันจะทำให้มีอำนาจในการต่อรองมากขึ้น กิจกรรมที่สำคัญที่ใช้ในการขยายแนวร่วมคือกิจกรรมการรักษาป่าซึ่งเป็นทรัพยากรที่ถูกรัฐเข้ามาคุกคาม โดยมีกลุ่มเยาวชนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการขยายแนวร่วม ดังที่กล่าวแล้วว่ากิจกรรมเยาวชนมีการรวมตัวอย่างชัดเจนขึ้นในราว พ.ศ. 2530 เพื่อต่อต้านการขึ้นมาก่อวนของวัยรุ่นพื้นราบ กลุ่มเยาวชนที่เป็นแกนหลักคือกลุ่มเยาวชนของบ้านแม่หลุ จากนั้นก็ชักชวนเยาวชนบ้านอื่น คือบ้านป่าเลา ห้วยทราย ห้วยปุเอก และป่าเฮี้ย ซึ่งอยู่ในเขตการปกครองหมู่บ้านเดียวกันเข้ามาร่วมกิจกรรม ใน พ.ศ. 2532 ได้จัดกิจกรรมสอนภาษาเขียนปกากะญอให้กับสมาชิก ต่อมาใน พ.ศ. 2533 กลุ่มเยาวชนได้รวบรวมข้าวสารเพื่อเข้าร่วมงานกีฬาของอำเภอแม่แจ่ม เมื่อข้าวสารเหลือก็ขายได้เงิน 700 บาทเป็นทุนของกลุ่มให้สมาชิกกู้ยืมในอัตราดอกเบี้ยร้อยละ 3 ต่อเดือน ในพ.ศ. 2534 ก็ได้ร่วมกันปลูกถั่วเหลืองเพื่อขายเอาเงินเข้ากลุ่ม และในพ.ศ. 2536 ก็ได้เงินจากการทอดผ้าป่าของอาศรมเพิ่มเติมอีก ในระยะแรกสมาชิกทั้ง 5 ชุมชนได้ร่วมกันบริหาร ต่อมาใน พ.ศ. 2534 ก็ได้ตกลงแยกเป็นกลุ่มย่อยตามชุมชนทั้ง 5 ชุมชนให้บริหารกันเอง และแบ่งเงินให้แต่ละกลุ่มย่อยจัดการกันเอง โดยทั้ง 5 ชุมชนจะร่วมประชุมกันเดือนละหนึ่งครั้ง ใน พ.ศ. 2538 พบว่ากลุ่มเยาวชนมีเงินทั้งหมด 6,240 บาท²²⁹

การบริหารกองทุนของกลุ่มเยาวชนดังกล่าว ถือว่าเป็นกิจกรรมพื้นฐานของกลุ่มเยาวชนที่ทำให้กิจกรรมเยาวชนมีความต่อเนื่องและมีความเป็นรูปธรรม เมื่อรวมตัวเป็นกลุ่มเยาวชนแล้วกลุ่มเยาวชน

²²⁹ สัมภาษณ์ นายปิปี อมรกิจพึง(84)

ก็มีบทบาทที่สำคัญในการปรับตัวของชุมชนด้านการจัดการทรัพยากรและโครงสร้างการปกครอง²³⁰ โดยเฉพาะกิจกรรมการรักษาป่า จนกรรมการหมู่บ้านได้จัดการแบ่งเขตป่ารูปแบบใหม่โดยเรียกว่าป่าชุมชน ขณะเดียวกันกลุ่มเยาวชนก็ได้ชื่อ “กลุ่มกะเหรี่ยงรักษาป่า” ซึ่งเป็นชื่อที่ได้มาจากการประชุมร่วมกันระหว่างชาวบ้านกับหน่วยฯ 17 ให้มีความสำคัญมากขึ้น และได้ใช้ชื่อกลุ่มปกากะญอรักษาป่าในการขยายกิจกรรมจากชุมชนของตนสู่ชุมชนใกล้เคียง ทำให้การดำเนินกิจกรรมไม่ขัดแย้งกับราชการ และยังได้รับการสนับสนุนอีกด้วย กลุ่มปกากะญอรักษาป่าจึงได้ทุนสนับสนุนจากโครงการอื่นของรัฐด้วย เช่น โครงการต่อต้านเอดส์ ซึ่งต้องทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนอื่น ทำให้การขยายแนวคิดป่าชุมชนที่เริ่มทำในชุมชนของตนเองไปสู่ชุมชนอื่นยิ่งเป็นไปได้ง่ายขึ้น กลุ่มปกากะญอรักษาป่าจึงขยายออกไปจากชุมชนของตนไปสู่ชุมชนใกล้เคียงอันทำให้แนวคิดการจัดการป่าโดยองค์กรชุมชนได้รับการขยายและมีอำนาจต่อรองมากขึ้นด้วย นอกจากนี้ยังทำให้การจัดการทรัพยากรของชุมชนใกล้เคียงเป็นไปได้ในทิศทางเดียวกันอันจะลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้ ชุมชนใกล้เคียงที่กลุ่มได้ขยายไปคือบ้านแม่คงคา บ้านพะซุย บ้านอมลัน เป็นต้น²³¹

การขยายแนวร่วมไปสู่คนภายนอกกลุ่มอื่น โดยเฉพาะกับรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน ซึ่งเป็นกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรของชาวบ้าน สังเกตได้ว่าต่อกลุ่มที่มีอำนาจที่เข้ามาควบคุมการจัดการทรัพยากรโดยชาวบ้านนั้น ชาวบ้านจะขยายแนวร่วมไปเพื่อลดแรงกดดันจากกลุ่มดังกล่าวต่อชาวบ้าน โดยเฉพาะจากหน่วยฯ 17 ซึ่งเป็นหน่วยงานของรัฐ เช่น โดยการจัดตั้งกลุ่มปกากะญอรักษาป่าดังที่กล่าวมาแล้ว ส่วนกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนและหน่วยราชการบางหน่วยที่ให้ความสำคัญกับการจัดการทรัพยากรโดยชุมชนนั้นชาวบ้านจะขยายแนวร่วมเพื่อรับทราบข้อมูลและวิธีการปรับปรุงการจัดการทรัพยากรในสภาวะปัจจุบัน รวมทั้งพยายามให้กลุ่มนี้เป็นปากเสียงแทนชาวบ้าน เช่น โครงการเสริมรายได้กลุ่มสตรีแม่แจ่ม ซึ่งเข้าไปส่งเสริมอาชีพให้ชาวบ้านทอผ้า เป็นรายได้เสริมมาตั้งแต่ พ.ศ. 2536 หรือหน่วยงานของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ที่สนใจศึกษาวิถีชีวิตของชาวบ้านตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2537 เป็นต้นมา

การขยายแนวร่วมออกไปสู่กลุ่มอื่นของชาวบ้านจึงเป็นแนวทางหนึ่งในการหาทางออกของชาวบ้านในภาวะที่ถูกบีบบังคับ แนวร่วมของชาวบ้านมีอยู่หลากหลาย มีทั้งกลุ่มที่มีอำนาจควบคุมชาวบ้านโดยตรง และกลุ่มที่ให้ความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน ดังนั้นการขยายแนวร่วมจึงทำให้ลดความกดดันของบางกลุ่มต่อชาวบ้าน นอกจากนี้ยังเป็นช่องทางให้ชาวบ้านดึงผลประโยชน์จากกลุ่มอื่นๆ เข้าสู่ชุมชนก็ได้ดังจะได้กล่าวต่อไป เช่น งบประมาณ อาชีพ เป็นต้น

²³⁰ ดังที่กล่าวไปแล้ว

²³¹ สัมภาษณ์นายปิ๊ อมรกิจพิง (84)

การดึงทรัพยากรจากภายนอกมาสู่ชุมชน

กล่าวได้ว่าการที่ชุมชนได้ปรับหรือกำหนดความสัมพันธ์กับภายนอกส่วนต่างๆนั้น ก็เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนเองจากความสัมพันธ์นั้น อันมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม เช่น การลดแรงบีบคั้นจากรัฐ การหาช่องทางเสนอแนวคิดที่ว่าคนอยู่กับป่าได้โดยผ่านองค์กรพัฒนาเอกชนหรือสถาบันการศึกษา เป็นต้น ในที่นี้จะกล่าวถึงการปรับความสัมพันธ์ของชุมชนกับภายนอกเพื่อดึงทรัพยากรจากภายนอกมาสู่ชุมชนอย่างค่อนข้างเห็นชัดเป็นรูปธรรม เช่น การเสนอโครงการของงบประมาณก่อสร้าง การส่งเสริมอาชีพ เป็นต้น กลุ่มคนภายนอกที่ชุมชนสามารถดึงทรัพยากรมาใช้ประโยชน์แบ่งได้เป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มหน่วยงานของรัฐ กลุ่มเผยแพร่ศาสนา และกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชน

หน่วยงานของรัฐ ก่อนทศวรรษ 2520 นั้น รัฐไม่ได้ให้ความสนใจที่จะเข้ามาพัฒนาชุมชนในกลุ่มชาวปกากะญอบ้านแม่หลุมรวมทั้งชุมชนคนเมืองบ้านทุ่งยาหลี่ จะพบว่าแม้แต่ในราวปลายทศวรรษ 2510 ชุมชนบริเวณนี้ก็ยังคงถือว่าเป็นเขตทุรกันดารที่อยู่ห่างไกล และได้รับการบริการจากรัฐน้อย²³² จนเมื่อต้นทศวรรษ 2520 ซึ่งรัฐและโครงการลุ่มน้ำได้เข้ามาดำเนินการพัฒนาชุมชนบริเวณนี้ จนได้รับความสนใจมากขึ้น โครงการพัฒนาต่างๆ ได้ดำเนินการโดยนำทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาสู่ชุมชนในหลายรูปแบบ เช่น การตัดถนน การสร้างธนาคารข้าว เป็นต้น โครงการพัฒนาเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นการนำทรัพยากรจากภายนอกเสนอต่อชุมชน ต่อมาเมื่อโครงการลุ่มน้ำยุติลงใน พ.ศ.2530 ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐได้เข้ามามีบทบาทและสามารถควบคุมชุมชนได้มากกว่าเดิมชุมชนก็ใช้ความสัมพันธ์กับรัฐในการดึงทรัพยากรจากรัฐเข้ามาสู่ชุมชนด้วยโดยผ่านหน่วยงานต่างๆ ที่ชุมชนสัมพันธ์อยู่ ซึ่งจะเห็นได้จากการตั้งโรงเรียนที่บ้านแม่หลู การให้งบประมาณในบางกิจกรรม และการสนับสนุนโครงการต่างๆ ผ่านทางสภาตำบล

การตั้งโรงเรียนที่บ้านแม่หลู : โดยย้ายมาจากบริเวณที่ทำการหน่วยฯ 17 มาสร้างอาคารเรียนและเริ่มทำการสอนที่บ้านแม่หลูใน พ.ศ.2533 เป็นโรงเรียนสาขาของโรงเรียนบ้านกองแขก โดยสังกัดสำนักงานประถมศึกษาแห่งชาติ การย้ายโรงเรียนมาตั้งที่บ้านแม่หลูนั่นส่วนหนึ่งเกิดจากความพยายามร้องขอของชาวบ้านด้วย²³³ การมีโรงเรียนในชุมชนก็ได้เป็นหนทางในการปรับตัวทางหนึ่งของชาวบ้านโดยการเข้าเรียนหนังสือดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

การให้งบประมาณในบางกิจกรรม: หน่วยงานที่สนับสนุนด้านงบประมาณแก่ชุมชนเพื่อทำกิจกรรม มี 2 หน่วยงานคือ หน่วยฯ 17 และโรงพยาบาลแม่แจ่ม หน่วยฯ 17 เป็นหน่วยงานของกรม

²³² ประวิตร โพธิาศน์ “ปกากะญอในแม่แจ่มตะวันออก” ใน วารสารศูนย์วิจัยชาวเขา (ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 มกราคม-เมษายน 2522), หน้า 51-55.

²³³ สัมภาษณ์ นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม (83)

ป่าไม้ที่เข้ามาควบคุมและดำเนินการอย่างใกล้ชิดกับชาวบ้าน กิจกรรมหนึ่งของหน่วยฯ 17 คือ พยายามให้ชาวบ้านป้องกันไฟป่า จึงได้เริ่มจัดตั้งชาวบ้านในพื้นที่รับผิดชอบตั้งเป็นกลุ่มปกากะญอ รักษาป่าและให้งบประมาณในรูปของเงินรางวัลแก่หมู่บ้านที่สามารถป้องกันไฟป่าได้ตั้งแต่ พ.ศ.2536 เป็นต้นมา ซึ่งช่วงดังกล่าวจะเห็นว่าชาวบ้านได้เริ่มปรับตัวต่อการคุกคามของรัฐดังที่กล่าวมาแล้ว กลุ่มบ้านแม่หลูจึงเป็นกลุ่มหนึ่งที่ได้รับเงินรางวัล หรืองบประมาณดังกล่าวด้วย ซึ่งทำให้สามารถลดความขัดแย้งกับรัฐลงไปด้วยอีกทางหนึ่ง²³⁴ ส่วนโรงพยาบาลแม่แจ่มก็ได้ให้งบประมาณสนับสนุนเกี่ยวกับสุขภาพแก่ชาวบ้าน ดังเช่นสนับสนุนการบำบัดยาเสพติดของชาวบ้านในพ.ศ. 2534 - 2536 จัดตั้งโครงการ “เพื่อนช่วยเพื่อน” เพื่อขยายความรู้และการป้องกันการขยายตัวของโรคเอดส์ในกลุ่มชาวเขาโดยให้กลุ่มเยาวชนของบ้านแม่หลูเป็นผู้ดำเนินการ การสนับสนุนของโรงพยาบาลส่วนหนึ่งเกิดจากการที่มีแพทย์ที่เข้าใจปัญหาของชาวบ้านและให้ความสำคัญกับชุมชน กิจกรรมที่โรงพยาบาลสนับสนุนจึงเป็นช่องทางให้ชาวบ้านสามารถใช้ในการปรับตัวด้านอื่นๆ ไปด้วย เช่น การบำบัดยาเสพติด อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงด้านอื่นๆ โดยรวมของชุมชนด้วย และเป็นการหาทางได้ตอบการคุกคามของรัฐและภายนอก ส่วนการดำเนินการเพื่อนช่วยเพื่อนก็เป็นช่องทางให้กลุ่มเยาวชนสามารถขยายกิจกรรมของกลุ่มเยาวชนและกิจกรรมรักษาป่าไปยังชุมชนอื่นพร้อมๆ กับกิจกรรมเกี่ยวกับโรคเอดส์ได้ด้วย²³⁵

การสนับสนุนโครงการต่างๆ ผ่านสภาตำบล: สภาตำบลเริ่มมีบทบาทมากขึ้นในราวต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เพื่อเป็นเวทีในระดับตำบล เช่น การแบ่งเขตหมู่บ้านกันอย่างชัดเจนใน พ.ศ. 2535 เป็นต้น นอกจากนี้สภาตำบลยังเป็นช่องทางในการดึงทรัพยากรหรืองบประมาณของรัฐสู่ชุมชนด้วย เช่น การสร้างระบบประปาหมู่บ้านใน พ.ศ. 2537 การสร้างถนนคอนกรีตเสริมไม้ไผ่เข้าหมู่บ้านใน พ.ศ. 2539 และการขอไฟฟ้าเข้าหมู่บ้านซึ่งจะดำเนินการใน พ.ศ.2540²³⁶

กลุ่มเผยแพร่ศาสนา มีสองกลุ่มคือ ศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก และพระธรรมจาริกของศาสนาพุทธ ศาสนาคริสต์เข้ามาในชุมชนตั้งแต่ พ.ศ.2510 แล้ว แต่ไม่มีบทบาทในการนำทรัพยากรเข้ามาสู่ชุมชนมากนัก มีเพียงการสนับสนุนบ้างเล็กน้อย เช่น การร่วมในการก่อตั้งธนาคารข้าวในช่วงต้นทศวรรษ 2520 การร่วมในการสร้างระบบประปาใน พ.ศ. 2537 เป็นต้น นอกจากนี้แล้วศาสนาคริสต์จะสนับสนุนการศึกษาของชาวบ้านโดยให้ไปเรียนต่อที่โรงเรียนบ้านป่าตึง และในตัวอำเภอแม่แจ่มมากกว่า ส่วนพระธรรมจาริกนั้นเข้ามาในชุมชนใน พ.ศ. 2534 และสามารถดึงงบประมาณจากราชการส่วนต่างๆ เข้าสู่หมู่บ้านได้เป็นจำนวนมาก ดังนั้นพระธรรมจาริกนอก

²³⁴ สัมภาษณ์นายเทกวา เจนจิตสันติ(86), นายปิปี อมรกิจพิง (84), นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม (83)

²³⁵ สัมภาษณ์ นายปิปี อมรกิจพิง(84), นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม (83)

²³⁶ สัมภาษณ์ นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม(83) , แผนพัฒนาของสภาตำบลท่าผา พ.ศ.2537 - 2541

จากจะพยายามมีบทบาทด้านการให้ชาวบ้านนับถือศาสนาพุทธ ซึ่งถือได้ว่ายังไม่ค่อยประสบผลสำเร็จนักแล้ว ชาวบ้านยังหวังให้พระธรรมจาริกเป็นช่องทางดึงทรัพยากรจากรัฐมาสู่ชุมชนด้วย ดังจะพบว่า มีโครงการและกิจกรรมที่เกิดจากพระธรรมจาริกหลายโครงการคือ การสร้างศูนย์เด็กเล็กและจ้างผู้ดูแลเด็กเล็กมาตั้งแต่ พ.ศ.2537 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2540) และการสร้างอาคารอย่างถาวรใน พ.ศ.2539 การสร้างศูนย์เด็กเล็กดังกล่าวสอดคล้องกับการปรับตัวของชาวบ้านที่ต้องทำงานมากขึ้น จึงต้องมอบภาระการเลี้ยงดูเด็กให้แก่ศูนย์ฯ การสอนหนังสือแก่ผู้ใหญ่พร้อมทั้งให้ประกาศนียบัตรของ กศน. ในช่วง พ.ศ.2538-2539 การจัดทำโครงการพลังงานไฟฟ้าจากแสงอาทิตย์ พร้อมทั้งให้เงินกู้แก่ชาวบ้านเพื่อซื้อแบตเตอรี่และอุปกรณ์ไฟฟ้า

องค์กรพัฒนาเอกชน มีสองหน่วยงานสำคัญคือ องค์การแคร์ และโครงการพัฒนาชาวเขา องค์การแคร์เข้ามาในช่วงประมาณ พ.ศ. 2527 - 2532 โดยช่วงแรกจะทำงานประสานกับโครงการลุ่มน้ำ แต่ไม่มีบทบาทต่อชุมชนมากนัก กิจกรรมที่ทำเช่น การส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกไม้ผล ส่งเสริมให้ชาวบ้านทำคันดินปลูกถั่วและเป็นแนวระดับ ส่งเสริมกลุ่มแม่บ้านทำถั่วเหลืองเป็นอาหารเสริม แต่กิจกรรมเหล่านี้ไม่ได้กระทำอย่างต่อเนื่อง²³⁷ อย่างไรก็ตามชาวบ้านก็ให้ความร่วมมือกับองค์การแคร์ด้วยดี ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะแนวคิดการทำงานขององค์การแคร์ใกล้เคียงกับรัฐ โดยพยายามหาทางออกให้ชาวบ้านด้วยการประสานกับรัฐ โดยหวังว่าจะลดความขัดแย้งกับรัฐลงได้ ส่วนโครงการพัฒนาชาวเขาได้ดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ.2535 กิจกรรมยังคงดำเนินต่อมาจนปัจจุบัน ในระยะแรกได้เข้ามาตั้งกลุ่มชาวบ้าน 2 กลุ่ม โดยมีกิจกรรมเลี้ยงวัว ปลา หมู ทอผ้า ปลูกไผ่ตง ปีต่อมาโครงการก็ถอนตัว แต่กิจกรรมบางอย่างก็ยังคงดำเนินการมาจนปัจจุบัน คือกลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มไผ่ตง และโดยเฉพาะกลุ่มทอผ้า แม้ต่อมาใน พ.ศ. 2539 ไผ่ตงได้ตายไป²³⁸

นอกจากกลุ่มที่กล่าวมาแล้ว ยังมีกลุ่มอื่นๆ ที่เข้ามามีบทบาท และนำทรัพยากรเข้ามาสู่หมู่บ้านอีกคือ ศูนย์ชาติพันธุ์เพื่อการพัฒนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่เข้ามาตั้งศูนย์ในชุมชนเพื่อศึกษาองค์ความรู้และวิถีชีวิตของชาวบ้าน หรือองค์กรพัฒนาเอกชนอื่นๆ

จะเห็นได้ว่าการดึงทรัพยากรจากภายนอกเข้ามาสู่ชุมชนจะสอดคล้องกับทิศทางการปรับตัวของชาวบ้านในช่วงเวลาต่างๆ นั่นเอง เช่น การพยายามเรียนหนังสือ การบำบัดยาเสพติด การปรับวิถีการรักษาป่าโดยการป้องกันไฟป่า หรือการแบ่งเขตป่า เป็นต้น ทรัพยากรที่เข้าสู่หมู่บ้านจึงไม่ได้หมายความว่าจะทำให้ชาวบ้านได้รับความสะดวกสบายขึ้นเพียงอย่างเดียว เหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่ชาวบ้านต้องการดึงทรัพยากรเข้ามาสู่หมู่บ้านคือ เพื่อต้องการยืนยันและตอกย้ำการมีอยู่ของชุมชนเพื่อตอบโต้การคุกคามจากรัฐ นั่นคือการดึงทรัพยากรเข้าสู่หมู่บ้านยังได้ทำให้ชาวบ้าน

²³⁷ สัมภาษณ์ นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม(83)

²³⁸ สัมภาษณ์ นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม (83)

ต้องประสาน และทำงานร่วมกับกลุ่มคนหลายกลุ่ม กิจกรรมเหล่านั้นบางส่วนยังเป็นรูปธรรมที่ยั่งยืนได้ต่อไปว่าบริเวณนี้มีชุมชนอยู่โดยมีหลายฝ่ายรับรู้ ชาวบ้านจึงพยายามดึงโครงการที่เป็นรูปธรรมเข้าสู่หมู่บ้านด้วย เช่น ไฟฟ้า ถนน ประปา ซึ่งจะเป็นช่องทางให้สามารถด้านทวนการคุกคามจากรัฐได้ เช่น จากการพยายามอพยพคนออกจากเขตจัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ 1A เป็นต้น²³⁹

จากที่กล่าวถึงประเด็นการปรับตัวของชาวปกาเกอะญอ จึงจะเห็นว่าชาวบ้านมีการปรับตัวต่อการคุกคามเข้ามาของรัฐและภายนอกทั้งการปรับตัวในระดับครอบครัวและระดับชุมชน การปรับตัวทั้งสองระดับมีความสัมพันธ์กันและมีวิธีการที่หลากหลาย การปรับตัวด้านหนึ่งมีลักษณะละทิ้งหรือเปลี่ยนแปลงสิ่งที่เคยปฏิบัติมาแต่เดิมที่เริ่มไม่สอดคล้องกับยุคสมัย เช่น ความเชื่อบางอย่าง อีกด้านหนึ่งก็มีการคิดค้นรูปแบบใหม่ ๆ ขึ้นมา เช่น กฎระเบียบถือรูปแบบการจัดการที่ดิน บางครั้งชาวบ้านก็พยายามฟื้นฟูสิ่งเดิมที่เคยมีและหายไปให้กลับคืนมา การฟื้นฟูดังกล่าวก็มักจะนำสิ่งเดิมมาให้น้ำหนักที่ใหม่ เช่น การนำความเชื่อประเพณีเดิมมาฟื้นฟูและปรับความหมาย ดังกรณีของการเลี้ยงผีที่หินก้อนใหญ่ เป็นต้น ดังนั้นในยุคปัจจุบันแนวคิดและวิธีคิดในการปรับตัวของชาวบ้านจึงมีความซับซ้อน การจะทำความเข้าใจถึงการปรับตัวของชาวบ้านจึงต้องศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์เพื่อดูความเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาต่างๆ ต้องวิเคราะห์อย่างเป็นองค์รวมโดยไม่แยกเป็นส่วนๆ มาพิจารณา ลักษณะของความซับซ้อนในการปรับตัวของชาวบ้านดังกล่าว บางครั้งจึงกลายเป็นจุดอ่อนได้เช่นกัน เพราะคนที่มองชุมชนอย่างผิวเผินจะเห็นว่าการปรับตัวของชาวบ้านมีความลึกลับ จนบางคนเห็นว่าชาวบ้านโกหกหรือไม่จริงใจ หรือบางคนถึงกับกล่าวว่า “ชาวบ้านตอแหล” ก็มี

2.3 ลักษณะการสะสมทุน

แม้จะถึงยุคพัฒนาแล้วก็ตาม ถ้าเปรียบเทียบกับคนเมืองโดยเฉพาะคนเมืองบนที่ราบแม่แจ่มจะเห็นว่า การสะสมทุนของชาวปกาเกอะญอมีความเข้มข้นน้อยที่สุด เป้าหมายของการสะสมทุนก็ยังมุ่งที่การปรับตัวให้หลุดจากวิถียังชีพและแรงบีบคั้นต่างๆ มากกว่าจะต้องการหากำไรหรือขยายเพิ่มทุนอย่างเข้มข้น การสะสมทุนจึงอยู่ในรูปแบบของการพยายามทำการเกษตรและหาทางออกทางอื่นที่ได้กล่าวมาแล้ว เช่น พยายามปลูกพืชเพื่อขาย พยายามส่งลูกไปเรียนต่อ พยายามทำนาแบบใหม่ การปลูกพืชยืนต้นหรือแม้แต่การรับจ้าง การสะสมทุนเหล่านี้จึงควบคู่ไปกับการปรับตัวด้านอื่นเพื่อให้ครอบครัวตนเองและชุมชนโดยรวมอยู่รอดพร้อมกันไปด้วย เช่น การต้องการความมั่นคงในที่ดินในยุคที่รัฐเริ่มบีบคั้นมากขึ้น การยังต้องการแรงยึดเกาะของชุมชนเอาไว้เพื่อเป็นฐานในการต่อรองกับภายนอก เป็นต้น การสะสมทุนของผู้มีโอกาสมากกว่าในชุมชนปกาเกอะญอจึงไม่หลุดรอดจาก

²³⁹ สัมภาษณ์ นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม(83)

ชุมชนมากเหมือนที่เกิดขึ้นในชุมชนคนเมือง เพราะในที่สุดแล้วในยุคนี้คนที่มีโอกาสมากกว่าของชาวปกาเกอะญอก็ยังคงต้องอาศัยความเข้มแข็งของชุมชนเป็นหลักประกันความมั่นคงเช่นกัน

อย่างไรก็ตาม พบว่าในชุมชนปกาเกอะญอก็มีลักษณะการสะสมทุนที่เข้มข้นขึ้นกว่าในยุคผืนดังจะเห็นว่าในยุคพัฒนาชาวบ้านได้หาทางออกหลายทางมาก เช่น การส่งลูกไปเรียนต่อ การรับจ้าง การปลูกพืชเศรษฐกิจ เป็นต้น อันแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านยังไม่ได้มีความมั่นคงในชีวิตยิ่งกว่ายุคก่อนจึงพยายามปรับตัวในหลายทาง ผู้ที่มีโอกาสมากกว่าก็สามารถปรับตัวได้มากกว่า ซึ่งกลุ่มนี้อาจจะถือว่าเป็นผู้ที่สามารถสะสมทุนได้มากกว่าผู้อื่นในชุมชน ผู้ที่สามารถสะสมทุนได้มากกว่าผู้อื่นนี้แบ่งได้เป็น 4 ลักษณะคือ 1) ผู้ที่มีฐานะมาก่อน ได้สะสมทุนมาตั้งแต่ยุคผืน มีที่นามาก มีวัวควาย หรือมีเงินจากการค้าผืน 2) ผู้ที่ได้มีโอกาสออกไปหาประสบการณ์ภายนอก เช่น เคยบวชเรียน เคยไปทำงานนอกหมู่บ้าน 3) มีตำแหน่งที่เข้าถึงข้อมูลหรือติดต่อกับภายนอกได้ เช่น เป็นผู้ใหญ่บ้าน 4) มีเครือข่ายกับภายนอก ซึ่งแต่ละคนที่สามารถสะสมทุนได้อาจจะมีคุณลักษณะเหล่านี้ประสมอยู่หลายประการก็ได้ เช่น

-นายจำมู ที่เคยสะสมทุนได้มากมาก่อน ในยุคนี้สามารถซื้อที่นาเพิ่ม และปลูกไม้ยืนต้นจนซื้อรถยนต์ได้

-นายบิลลา สามารถมีที่นาได้จำนวนมาก และตั้งร้านขายข้าวในหมู่บ้านได้

-นายบุญส่ง เป็นเชื้อสายผู้มีฐานะ มีที่นา ต่อมาได้เป็นผู้ใหญ่บ้าน จึงสามารถเข้าถึงข้อมูลและสร้างเครือข่ายได้กว้างขวาง

-นายชูลอย ได้พยายามเลิกทำไร่ข้าวเด็ดขาดในราวปี พ.ศ. 2533 และปลูกพืชเศรษฐกิจแทน ต่อมาก็เริ่มปลูกไม้ยืนต้น นายชูลอยพยายามต่อสายกับคนเมืองเพื่อขายและติดตามข้อมูลต่างๆ เช่น ข้อมูลการเกษตร และได้ฝากให้ลูกลงไปเรียนในที่ราบแม่แจ่มด้วย

-นายมนต์ชัย เป็นน้องชายของหัวหน้าหน่วยฯ 17 เข้าไปแต่งงานและอยู่ที่บ้านห้วยบุเอก เป็นผู้ที่มีประสบการณ์จากภายนอก และมีเครือข่ายกับภายนอกมาก นายมนต์ชัยปลูกพืชเศรษฐกิจขาย และติดต่อกับคนเมืองได้ง่าย

คนเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นผู้ที่ปรับตัวและสะสมทุนได้ดีกว่าคนอื่นในชุมชน และมีแนวโน้มว่าอาจจะก่อให้เกิดความแตกต่างมากขึ้นได้ต่อไป แต่ปัจจุบันก็ถือได้ว่าคนเหล่านี้ยังไม่แตกต่างจนแปลกแยกกับผู้อื่นในชุมชน การสะสมทุนของชาวปกาเกอะญอมีเงื่อนไขจำกัดกว่าคนเมืองมากโดยเฉพาะจากแรงบีบคั้นของรัฐที่คุกคามชุมชน ทุกกลุ่มในชุมชนจึงยังต้องอยู่ร่วมกัน การปรับตัวเพื่อสร้างความมั่นคงให้ตัวเองและครอบครัวของชาวปกาเกอะญอจึงควบคู่ไปกับการสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนด้วย อย่างไรก็ตามสังเกตได้ว่าผู้ที่ปรับตัวได้ดีเหล่านี้ก็ยังมีระดับต่างกัน โดยผู้ที่สะสมทุนได้ดีกว่าน่าจะมีโอกาสหลุดจากฐานชุมชนได้ง่ายกว่า คนกลุ่มนี้จะเป็นผู้ที่สามารถเชื่อมต่อหรือสร้างเครือข่ายกับคนภายนอกได้ดีด้วย ในขณะที่คนที่สะสมทุนได้ดีของชาวปกาเกอะญอส่วนใหญ่ยังไม่สามารถสร้างเครือ

ฆ่ากับคนภายนอกได้ไม่มากนัก ซึ่งเป็นสาเหตุให้ต้องพึ่งความเป็นชุมชน กล่าวได้ว่ายุคนี้แม้
 ชาวปกากะญอจะรักษาความเป็นชุมชนเอาไว้ได้อยู่ แต่อีกด้านหนึ่งการรุกของรัฐและทุนก็ทำให้ผู้ที่
 ปรับตัวได้ดีกว่าพยายามสะสมทุน และอาจจะก่อให้เกิดความแตกต่างกันยิ่งขึ้นต่อไปข้างหน้าได้
 แต่โดยรวมแล้วยุคนี้ถือได้ว่าประเพณีวัฒนธรรมรวมถึงความเป็นชุมชนและการผลิตตามวิถีแบบยังชีพ
 ยังคงมีอิทธิพลอยู่สูงกว่าการหาทางออกแบบตัวใครตัวมันและการสะสมทุนของบุคคล แม้ประเด็นหลัง
 จะค่อยๆเพิ่มบทบาทมากขึ้นก็ตาม

3. ความสัมพันธ์ระหว่างบ้านกองแขกกับชาวปกาเกอญอกลุ่มบ้านแม่หล

ความเปลี่ยนแปลงในยุคพัฒนานี้มีผลทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกองแขกกับชาวปกาเกอญอกลุ่มบ้านแม่หล ซึ่งอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกันเปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน โดยสังเกตได้จากการจัดการทรัพยากรร่วมกันในระดับลุ่มน้ำได้เปลี่ยนแปลงไป อันแสดงให้เห็นว่าระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์นั้นมีพื้นฐานสำคัญที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมกันด้วย ลักษณะความสัมพันธ์ของคนทั้งสองกลุ่มในยุคนี้จึงอาจพิจารณาได้จากความเปลี่ยนแปลงที่เด่นชัด 3 ประการคือ การใช้ที่ดิน การจัดการน้ำ และการมีบทบาทมากขึ้นของสภาตำบลในการจัดการทรัพยากร

การใช้ที่ดิน

ในยุคพัฒนานี้ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นเช่น การตัดถนน การส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจ การมีหน่วยราชการเข้ามาควบคุมการใช้ที่ดินหรือป่าอย่างใกล้ชิด เป็นต้น ได้ทำให้การใช้ที่ดินของชุมชนชาวปกาเกอญอและชุมชนคนเมืองในลุ่มน้ำแม่หลต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะคือ ในช่วงแรกที่รัฐเข้ามาห้ามชาวบ้านปลูกฝิ่นและส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจ ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 ได้ทำให้คนเมืองที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ใกล้ชุมชนชาวปกาเกอญอ ได้พยายามโยกย้ายมาหาที่ดินทำกินบริเวณที่ใกล้ถนนมากขึ้น รวมทั้งคนเมืองผู้ที่มีที่นาในบริเวณชุมชนชาวปกาเกอญอก็ขายนาให้แก่ชาวปกาเกอญอจนเกือบหมด ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนเข้ามาสู่ชุมชนชาวปกาเกอญอในช่วง พ.ศ.2526 ทำให้การคมนาคมสะดวกขึ้นคนเมืองจากพื้นราบก็ขยายพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจขึ้นมาใกล้บริเวณชุมชนชาวปกาเกอญออีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้การเข้ามาแทรกแซงของรัฐก็ทำให้การใช้ที่ดินของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปเช่นกัน ดังที่โครงการลุ่มน้ำได้มีโครงการให้ชาวบ้านทำไร่ขั้นบันไดและแจกเอกสาร สทก.ให้แก่เจ้าของไร่ หรือกรณีที่ดินหน่วยฯ 17 ต้องการสร้างชุมชนใหม่บริเวณชุมชนบ้านกองแขกเพื่อจะรองรับการโยกย้ายชาวบ้านจากที่สูงลงมาอยู่ที่ราบในราว พ.ศ. 2530 ก็ได้รับการคัดค้านจากชาวบ้านกองแขก จึงจะเห็นว่าการใช้ที่ดินของชุมชนในยุคนี้เริ่มกำหนดแบ่งเขตการใช้ที่ดินกันชัดเจนมากขึ้น และคนเมืองมีแนวโน้มจะรุกเข้ามาใช้ที่ดินใกล้ชุมชนชาวปกาเกอญอมากขึ้น นอกจากนี้การจัดการที่ดินยังเกี่ยวข้องไปถึงการจัดการป่าของชาวบ้าน โดยใน พ.ศ.2535 ชาวบ้านได้แบ่งเขตพื้นที่หมู่บ้านของทั้ง 2 ชุมชนอย่างชัดเจนอันเกิดจากความต้องการของกรมการปกครองและความต้องการของชาวบ้านปกาเกอญอที่ต้องการแบ่งเขตเพื่อให้เกิดความชัดเจนในการดูแลรักษาป่าโดยมิให้คนเมืองขึ้นมาใช้ป่าในเขตของตน ดังนั้นจึงอาจแบ่งลักษณะความเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินของทั้งสองชุมชนในยุคนี้ได้เป็น 3 ลักษณะคือ การที่คนเมืองโยกย้ายลงไปหาที่ทำกินในบริเวณพื้นราบ การที่คนเมืองขยายพื้นที่ทำกินขึ้นมาใกล้ชุมชนชาวปกาเกอญอ และการเข้ามาแทรกแซงของรัฐ

การที่คนเมืองโยกย้ายลงไปหาที่ทำกินในบริเวณที่ราบ คือคนเมืองที่ขึ้นไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บริเวณทุ่งย่านลิ และคนเมืองที่มีที่นาอยู่ที่บริเวณชุมชนของชาวปกาเกอะญอ การโยกย้ายลงไปหาที่ทำกินในบริเวณที่ราบของคนเมืองเหล่านี้ เริ่มขึ้นในราวกลางทศวรรษ 2520 ในช่วงที่โครงการลุ่มน้ำเริ่มเข้ามาดำเนินการเป็นต้นมา ช่วงเวลาดังกล่าวรัฐได้เริ่มห้ามชาวบ้านปลูกฝิ่นอย่างเข้มงวด และเริ่มส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจทดแทนการปลูกฝิ่น ประกอบกับที่ตั้งของบ้านทุ่งย่านลิก็อยู่ไกลจากถนน และที่นาของคนเมืองในบริเวณชุมชนชาวปกาเกอะญอก็ชนผลผลิตลำบากเมื่อเสร็จจากการทำนาแล้ว เมื่อมีพืชเศรษฐกิจเป็นตัวเลือกทำให้คนเมืองผู้ที่มีนาบริเวณชุมชนชาวปกาเกอะญอขายที่นาให้แก่ชาวปกาเกอะญอเกือบทั้งหมด มีเพียงนาของนายแบน ใจอ่อนเท่านั้นที่ยังไม่ขายและเป็นที่นาของคนเมืองเพียงคนเดียวที่อยู่ในบริเวณชุมชนชาวปกาเกอะญอมาจนปัจจุบัน²⁴⁰

ส่วนคนเมืองที่บ้านทุ่งย่านลิซึ่งเคยอพยพมาจากที่ราบแม่แจ่ม รวมทั้งผู้ที่อพยพมาจากบ้านกองแขกก็เริ่มขายที่ของตนให้แก่ชาวบ้านกองแขกที่มีฐานะ แล้วโยกย้ายไปจับจองที่ดินทำกินเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจบริเวณที่ใกล้ถนนเพื่อความสะดวกในการขนส่งผลผลิต จนกระทั่ง พ.ศ. 2534 คนเมืองที่บ้านทุ่งย่านลิก็อพยพออกไปจนหมดสิ้นทำให้บ้านทุ่งย่านลิร้างไป²⁴¹ ดังนั้นบริเวณที่นาที่บริเวณทุ่งย่านลิส่วนใหญ่จึงตกเป็นของชาวบ้านกองแขกที่ซื้อต่อมาจากเจ้าของเดิม และเป็นของชาวบ้านกองแขกที่มีที่นาที่บ้านทุ่งย่านลิมาแต่เดิมและไม่ได้ขายต่อ เมื่อบ้านทุ่งย่านลิร้างไปที่นาบริเวณนี้ก็ยังคงใช้ปลูกข้าวต่อ โดยเฉพาะหลัง พ.ศ. 2526 ซึ่งทางการได้ตัดถนนเข้าสู่ชุมชนปกาเกอะญอก็ทำให้สามารถขนข้าวจากทุ่งย่านลิกับบ้านกองแขกสะดวกขึ้น น่าสังเกตว่าเดิมชาวบ้านทุ่งย่านลิเดิมที่ขายนาให้แก่ผู้อื่นนั้นเป็นคนยากจนและเสียเปรียบหรือด้อยโอกาสจึงได้ยุบการทำนาในบริเวณทุ่งย่านลิซึ่งถือว่าเสียเปรียบกว่าในที่ราบ เมื่อมีการปลูกพืชเศรษฐกิจเข้ามาเป็นตัวเลือกชาวบ้านทุ่งย่านลิก็ได้เปลี่ยนไปยึดการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อหารายได้แทนการปลูกข้าวซึ่งมีลักษณะยังชีพอยู่สูง ในขณะที่คนมีฐานะที่มีซื้อที่นาต่อจากชาวบ้านทุ่งย่านลิก็สามารถปรับตัวได้ดีกว่า เพราะการซื้อที่นาเพิ่มทำให้สามารถทำได้ทั้งนาและปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น นายแบน ใจอ่อน เป็นต้น²⁴²

การที่บ้านทุ่งย่านลิร้างไปจึงไม่ได้ทำให้ที่นาบริเวณนี้ถูกเลิกใช้ไปด้วย เป็นแต่เพียงการเปลี่ยนมือผู้ใช้ที่ดินไปสู่ผู้ที่สามารถปรับตัวได้ดีกว่า ส่วนชาวบ้านทุ่งย่านลิก็อพยพออกไปยังลุ่มน้ำอื่นโดยเฉพาะไปสู่ที่ราบแม่แจ่มส่วนหนึ่งก็อพยพลงไปยังตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านกองแขก คนกลุ่มนี้จะไปบุกเบิกที่เพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจในที่ราบของลุ่มน้ำรวมกันกับคนที่อยู่บนที่ราบมาแต่เดิม ทำให้ที่ดินบริเวณที่ราบของลุ่มน้ำแม่หลุกบุกเบิกเป็นบริเวณกว้าง ในขณะที่คนพื้นราบที่เคยมีที่นาอยู่บริเวณ

²⁴⁰ สัมภาษณ์ นายพะเดอะ เจนจิตสันติ(65)

²⁴¹ สัมภาษณ์ นายบุญมา โพธิ์นา(18)

²⁴² สัมภาษณ์ นายแบน ใจอ่อน (5)

ชุมชนชาวปกากะญอที่นาคีนให้แก่ชาวปกากะญอไปก่อนที่จะมีการตัดถนนเข้าสู่ชุมชนชาวปกากะญอ²⁴³ ดังนั้นในช่วงที่คนเมืองอพยพโยกย้ายลงมาสู่พื้นราบนี้ ก็เริ่มทำให้การใช้ที่ดินของคนทั้งสองกลุ่มเริ่มแบ่งกันอย่างชัดเจนมากขึ้น

การที่คนเมืองขยายพื้นที่ทำกินขึ้นมาใกล้ชุมชนชาวปกากะญอ เริ่มขึ้นหลังจากการตัดถนนเข้าสู่ชุมชนชาวปกากะญอในช่วง พ.ศ.2526 และมากยิ่งขึ้นตั้งแต่ พ.ศ.2530 เป็นต้นมาซึ่งเป็นช่วงที่รัฐเริ่มใช้กำลังทหารพรานทำลายไร่ฝิ่นอย่างเข้มงวด ทำให้ชาวบ้านต้องหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจกันมากยิ่งขึ้น คนเมืองในพื้นที่ราบได้ขยายพื้นที่การปลูกพืชเศรษฐกิจขึ้นมายังพื้นที่สูงโดยมีถนนซึ่งช่วยให้การขนส่งผลผลิตทำได้ง่ายขึ้น ทำให้คนเมืองขึ้นมาจับจองที่ดินสูงขึ้นเรื่อยๆ แต่เนื่องจากบริเวณลุ่มน้ำแม่หลุมพื้นที่ไม่กว้างนักและมีความลาดชัน มีที่ราบน้อย จึงทำให้การขยายพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจทำได้ไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับลุ่มน้ำใกล้เคียงคือลุ่มน้ำแม่แวกซึ่งมีพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับบุกเบิกเป็นพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจได้มาก ทำให้คนเมืองจากที่ราบแม่แจ่มขึ้นมาจับจองบุกเบิกจนถึงชุมชนชาวปกากะญอที่บ้านห้วยทราย

ส่วนพื้นที่ของชุมชนชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลุมนั้นเป็นที่สูง ไม่เหมาะสำหรับการปลูกพืชเศรษฐกิจ มีบางคนที่ปลูกบ้างก็จะปลูกในที่นาโดยไม่ต้องบุกเบิกพื้นที่ใหม่ การที่จะบุกเบิกพื้นที่ต่ำลงมาในลุ่มน้ำแม่หลุมก็มีพื้นที่ที่ไม่เหมาะสมนัก ชาวปกากะญอบางส่วนจึงไปจับจองและบุกเบิกบริเวณลุ่มน้ำแม่แวกซึ่งอยู่ใกล้กับบ้านห้วยทรายบ้าง แต่ก็ไม่มากนัก ดังนั้นการใช้ที่ดินของคนเมืองและชาวปกากะญอในยุคนี้จึงเริ่มมีการแบ่งกันอย่างชัดเจน โดยคนเมืองจะลงไปบุกเบิกที่ดินบนที่ราบเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้น แต่ก็ไม่ได้บุกเบิกสูงขึ้นมาบนที่สูงของลุ่มน้ำแม่หลุม และชาวปกากะญอก็ไม่สามารถบุกเบิกพื้นที่ต่ำลงไปจากชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลุมเพื่อปลูกพืชเศรษฐกิจได้เช่นกัน เพราะมีพื้นที่ที่ไม่เหมาะสม

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะไม่มีการบุกเบิกที่ดินขึ้นมาสู่บริเวณที่สูงในลุ่มน้ำแม่หลุมมากนัก แต่ถนนก็ทำให้ชาวบ้านจากพื้นราบขึ้นมาตัดไม้ไปขายได้สะดวกเช่นกัน โดยเฉพาะในบริเวณที่ถือว่า เป็นเขตของชุมชนชาวปกากะญอ ต่อมาเมื่อชาวปกากะญอต้องการรักษาป่าชุมชนของตนดังที่กล่าวมาแล้วชาวปกากะญอจึงต้องการที่จะแบ่งเขตของหมู่บ้านอย่างชัดเจนเพื่อให้ง่ายแก่การรับผิดชอบรักษาทรัพยากรป่า ทั้งนี้เพราะชาวปกากะญอเห็นว่าคนเมืองมักจะขึ้นมาตัดไม้บริเวณป่าของชาวปกากะญอ ประกอบกับทางราชการได้มีแนวคิดที่จะแบ่งเขตหมู่บ้านให้ชัดเจน ดังนั้นชุมชนคนเมืองและชุมชนชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลุมจึงได้แบ่งเขตหมู่บ้านกันอย่างชัดเจนใน พ.ศ.2535²⁴⁴

²⁴³ สัมภาษณ์ นายพะเดอะ เจนจิตสันติ(65) ถ้ามีการตัดถนนก่อน คนเมืองอาจจะไม่มีการขายที่ดินแก่ชาวปกากะญอก็ได้ เพราะจะไม่มีปัญหาเรื่องการขนส่งผลผลิต

²⁴⁴ สัมภาษณ์ นายมา คิดสม(12), นายบุญส่ง นันทิเชียวชม(83)

การเข้ามาแทรกแซงของรัฐ ในช่วงปลายทศวรรษ 2520 หน่วยฯ 17 ได้มีโครงการที่จะจัดหาพื้นที่บริเวณที่ราบใกล้บ้านกองแขกเพื่อเตรียมจัดตั้งเป็นชุมชนของชาวปกากะญอที่ต้องการจะโยกย้ายลงมาตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ราบ²⁴⁵ หน่วยฯ 17 ได้เริ่มแผ้วถางเตรียมพื้นที่ แต่โครงการดังกล่าวก็ถูกคัดค้านโดยชาวบ้านกองแขก เพราะชาวบ้านกองแขกเกรงว่าผู้ที่ลงมาตั้งชุมชนอยู่ใกล้บ้านกองแขกจะแย่งที่ทำกินของตน ดังนั้นโครงการดังกล่าวจึงยกเลิกไป ต่อมาภายหลังพื้นที่บริเวณดังกล่าวก็ถูกชาวบ้านกองแขกจับจองบุกเบิกเป็นที่ปลูกถั่วเหลืองจนหมดสิ้น กรณีนี้แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านได้เริ่มใช้ทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดินในการทำมาหากินในอัตราที่มากขึ้นจึงเริ่มหวงเหนี่ยวที่ดินมากขึ้น การแบ่งแยกเขตการใช้ทรัพยากรระหว่างชุมชนก็ชัดเจนขึ้นเช่นกัน

นอกจากนี้บทบาทของรัฐในการเข้ามาแทรกแซงการจัดการที่ดินของชาวบ้านก็ยังทำผ่านโครงการลุ่มน้ำในรูปของการส่งเสริมให้ชาวบ้านทำไร่ขึ้นบันได และการออกเอกสาร สทก. รับรองการใช้ประโยชน์ที่ดินให้แก่ชาวบ้านในช่วงปลายทศวรรษ 2520 เช่นกัน กล่าวได้ว่าการส่งเสริมการทำไร่ขึ้นบันไดและการออกเอกสาร สทก. นั้นเอื้อประโยชน์ให้แก่คนเมืองบนพื้นราบมากกว่า เพราะบริเวณลุ่มน้ำแม่หล่นมีพื้นที่เหมาะสมสำหรับการทำไร่ไม่มากนัก ชาวบ้านกองแขกได้ทำกินในบริเวณผาลิบซึ่งมีพื้นที่เหมาะสำหรับทำไร่มาก่อนแล้ว และชาวบ้านแม่หล่นได้รับข่าวสารน้อยกว่าจึงไม่ได้ทราบเรื่องนี้²⁴⁶ ดังนั้นเมื่อโครงการลุ่มน้ำมีโครงการดังกล่าวชาวบ้านกองแขกจึงขึ้นมาจับจองทำไร่ขึ้นบันได และทำเอกสาร สทก. ในบริเวณผาลิบจนหมด

จากที่กล่าวถึงการใช้ที่ดินของชุมชนคนเมืองและชุมชนคนปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หล่นในยุคพัฒนา จึงพบว่าได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมาก โดยเฉพาะในชุมชนคนเมือง ในขณะที่ชาวปกากะญอไม่ได้มีการบุกเบิกที่ดินเพิ่ม หรือปลูกพืชเศรษฐกิจมากนัก จึงทำให้ไม่เกิดการเปลี่ยนแปลงเท่ากับคนเมือง ความเปลี่ยนแปลงในยุคนี้ทำให้ชาวบ้านใช้ที่ดินเพิ่มขึ้น ดังนั้นทั้งสองชุมชนในลุ่มน้ำแม่หล่นจึงได้มีการแบ่งเขตการใช้ที่ดินกันอย่างชัดเจนมากขึ้น รวมไปถึงการแบ่งเขตชุมชนและเขตป่าเพื่อความสะดวกในการดูแลรับผิดชอบทรัพยากรในเขตของตน ทั้งนี้เป็นเพราะทั้งสองชุมชนเริ่มมีความแตกต่างกันมากขึ้น คือกลุ่มคนเมืองบ้านกองแขกจะหลุดออกจากวิถีชีวิตแบบยังชีพมากกว่ากลุ่มชาวปกากะญอบ้านแม่หล่น ทำให้การใช้ทรัพยากรแตกต่างกันจึงจำเป็นต้องแบ่งการจัดการดูแลอย่างชัดเจนมากขึ้น โดยเฉพาะกลุ่มคนเมืองมีแนวโน้มจะใช้ทรัพยากรมากกว่ากลุ่มชาวปกากะญอ ดังนั้น

²⁴⁵ โครงการนี้มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า หน่วยฯ 17 จัดทำโครงการดังกล่าวเพื่อหาที่ดินให้แก่เจ้าหน้าที่ หรือญาติพี่น้องของเจ้าหน้าที่ เพราะผู้ร่วมโครงการก็มีทั้งที่เป็นเจ้าหน้าที่และญาติของเจ้าหน้าที่ ที่ทำงานอยู่ที่หน่วยฯ 17 ทั้งสิ้น สัมภาษณ์ นายชุลอย อมรกิจพิง(103)

²⁴⁶ สัมภาษณ์ นายชุลอย อมรกิจพิง(103)

กลุ่มคนเมืองจึงขยายที่ดินรุกขึ้นไปใกล้กับชุมชนชาวปกาเกอะญอมากยิ่งขึ้น ในขณะที่ชาวปกาเกอะญอไม่มีการขยายที่ดินกว้างออกไปหรือต่ำลงมาทั้งในลุ่มน้ำเดียวกันและในลุ่มน้ำใกล้เคียงนัก

การจัดการน้ำ

ทั้งชุมชนชาวปกาเกอะญอซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูง และชุมชนคนเมืองที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่ราบต่างก็ต้องใช้น้ำจากลำน้ำแม่หลูในการทำนาและใช้ประโยชน์ด้านอื่น ก่อนยุคพัฒนาปริมาณน้ำในลำน้ำแม่หลูมีมาก พื้นที่ที่เป็นที่นาก็น้อย และกิจกรรมของชาวบ้านที่ต้องใช้น้ำจำนวนมากก็ไม่มี ดังนั้นจึงมีน้ำเพียงพอต่อการใช้ประโยชน์ของชาวบ้าน แม้ว่าจะมีการขาดน้ำบ้าง แต่ก็ไม่เกิดขึ้นบ่อยและไม่รุนแรงนัก การขาดน้ำในอดีตอาจจะขาดน้ำบ้างในบางปีที่ฝนตกน้อย แต่น้ำก็ได้แห้งจะมีน้ำโดยตลอดเพียงแต่น้อยลง โดยมักจะขาดในช่วงหน้าแล้งช่วงเดือน 6-7(เมือง) ซึ่งมักเกิดขึ้นกับบ้านกองแขกได้ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ล่างสุดที่ใช้น้ำจากน้ำแม่หลู ชาวบ้านก็จะแก้ด้วยการขอแบ่งน้ำและจัดสรรการใช้ร่วมกับบ้านกองแขกเหนือ พอเดือน 8-9 (เมือง) ฝนก็จะตกและมีน้ำมากขึ้น²⁴⁷ การขาดน้ำจะไม่รุนแรงจนถึงกับต้องขอแบ่งปันน้ำกับชุมชนปกาเกอะญอ

ในยุคพัฒนา ชาวบ้านก็ต้องการใช้น้ำในปริมาณที่มากขึ้น โดยเฉพาะคนเมืองบ้านกองแขกซึ่งอยู่บนที่ราบและอยู่ส่วนล่างของลำน้ำ ในยุคนี้รัฐได้ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจหลังฤดูเก็บเกี่ยว และชาวบ้านก็บุกเบิกที่นาเพิ่มขึ้นจากเดิมเป็นบริเวณกว้าง โดยเฉพาะการบุกเบิกชุดฝ่ายเหมืองใหม่ใน พ.ศ. 2526 ซึ่งเป็นฝ่ายที่อยู่เหนือสุดของที่นาบ้านกองแขก และมีพื้นที่กว้างมาก ทำให้หลังจาก พ.ศ. 2526 เป็นต้นมาภาวะการขาดแคลนน้ำของชาวบ้านกองแขกก็เริ่มรุนแรงมากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงที่ข้าวตั้งท้องในหน้าหนาว ชาวบ้านกองแขกเริ่มลักน้ำจากฝ่ายลูกที่อยู่เหนือกว่า²⁴⁸

ในบริเวณชุมชนชาวปกาเกอะญอก็เริ่มจำเป็นต้องใช้น้ำเพิ่มขึ้นเช่นกัน โดยเฉพาะหลัง พ.ศ. 2530 ซึ่งรัฐได้เริ่มห้ามชาวบ้านปลูกฝิ่น และห้ามชาวบ้านทำไร่หมุนเวียน ทำให้ชาวบ้านบางคนขยายที่นาออกไป บางคนก็เริ่มปรับพื้นที่ปลูกไม้ผลซึ่งต้องทำเหมืองฝายไปยังที่นาและสวน เช่น นายจำมู รอดอยู่ยืนที่บ้านห้วยทราย บางคนก็เริ่มปลูกพืชเศรษฐกิจบ้าง เช่น นายพุด เตมู นายบิลลา บุญมา เป็นต้น เมื่อการใช้น้ำของชาวบ้านเพิ่มมากขึ้นทำให้ภาวะขาดแคลนน้ำขยายจากการขาดแคลนภายในชุมชนออกไปสู่ระดับลุ่มน้ำ นั่นคือชุมชนบ้านคนเมืองที่อยู่บนที่ราบเริ่มไม่

²⁴⁷ สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี(4)

²⁴⁸ สัมภาษณ์ นายตีบ โมตาลี(4),นางบัวผัน โพธินา(23),นายวิโรจน์ สมหมาย(24),นายจันตีบ นิปุณะ (54),นายคำ เจริญผล(46)

สามารถแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำได้เพียงด้วยการเจรจาจัดการน้ำกันในระดับชุมชนของตนเอง จึงต้องเจรจาแบ่งสรรน้ำกับชุมชนชาวปกาเกอญอด้วย

ชาวบ้านกองแขกเริ่มตระหนักว่าปัญหาการขาดแคลนน้ำไม่สามารถแก้ไขได้ด้วยการจัดสรรน้ำภายในชุมชนของตน ในราว พ.ศ.2534 ชาวบ้านได้นิมนต์พระสงฆ์ขึ้นไปทำพิธีสวดขอให้น้ำมีปริมาณมากที่บริเวณที่เป็นตาน้ำซึ่งอยู่เหนือบริเวณที่นาของบ้านกองแขกขึ้นไป และอยู่ต่ำกว่าชุมชนบ้านแม่หลดมา²⁴⁹ ต่อมาใน พ.ศ. 2535-2536 ชาวบ้านกองแขกได้ให้ผู้ใหญ่บ้านมาเจรจาขอแบ่งน้ำจากบ้านแม่หลด การเจรจาเกิดขึ้นสองปีติดต่อกันโดยได้เชิญกำนันมาเป็นคนกลางในการเจรจาด้วย การเจรจาดังกล่าวก่อนว่าทั้งสองชุมชนจะผลัดกันใช้น้ำชุมชนละ 7 วัน โดยในช่วงเวลา 7 วันดังกล่าวภายในชุมชนจะไปทำการแบ่งสรรกันอีกครั้งหนึ่ง สำหรับในส่วนของชาวบ้านกองแขกก็ยังคงมีน้ำไม่พอ ยังคงต้องแย่งน้ำกันเองอยู่ ต่อมาใน พ.ศ.2537 ทั้งสองชุมชนก็มีการเจรจาแบ่งสรรน้ำกันอีก ในปีดังกล่าวชุมชนชาวปกาเกอญอบ้านแม่หลดได้มีผู้ปลูกพืชเศรษฐกิจมากทำให้เกิดการขาดแคลนน้ำอย่างรุนแรงจนชาวบ้านกองแขกได้ต้องยกพวกขึ้นมาแอบเปิดน้ำจากฝายของบ้านแม่หลด²⁵⁰ แต่ก็ไม่มีการปะทะกัน หลังจาก พ.ศ. 2537 ชาวปกาเกอญอก็เลิกปลูกพืชเศรษฐกิจกันเกือบหมดเพราะได้ผลผลิตน้อยและต้องล้อมรั้วกันวัวควาย ทำให้หลังจาก พ.ศ.2537 ก็ไม่มีการแบ่งปันน้ำกันระหว่างชาวบ้านกองแขกกับแม่หลดอีก เพราะชาวบ้านแม่หลดไม่ได้ใช้น้ำมาก อย่างไรก็ตามน้ำที่ไหลไปสู่ชุมชนบ้านกองแขกก็ยังคงไม่เพียงพอต่อความต้องการของชาวบ้านกองแขก เพราะพื้นที่การปลูกพืชเศรษฐกิจได้ขยายออกไปเรื่อยๆ การแย่งน้ำกันของชาวบ้านกองแขกจึงยังคงเกิดขึ้น ดังใน พ.ศ. 2538 ได้มีการแย่งน้ำกันจนถึงขั้นเสียชีวิต

จึงจะเห็นว่า เมื่อการใช้ทรัพยากรเกิดวิกฤตขึ้น ก็ทำให้การจัดการทรัพยากรร่วมกันมีความจำเป็นมากขึ้น ดังกรณีของชุมชนทั้ง 2 ชุมชน ซึ่งเดิมไม่มีระบบการจัดการน้ำร่วมกันมาก่อน เมื่อปริมาณน้ำน้อยลงก็บีบให้ชาวบ้านต้องมาร่วมกันแบ่งสรรทรัพยากรกัน อย่างไรก็ตามการแบ่งสรรน้ำกันระหว่างชุมชนทั้งสองก็เกิดขึ้นเพียง 2-3 ปีเท่านั้น ถือได้ว่ารูปแบบการแบ่งสรรน้ำดังกล่าวเป็นเพียงการเริ่มต้นพยายามหาทางออกที่เหมาะสม ต่อมาหลัง พ.ศ. 2537 ซึ่งชาวแม่หลดได้เลิกปลูกพืชเศรษฐกิจก็ทำให้การร่วมกันจัดการน้ำของทั้งสองชุมชนยุติลง แต่ปัญหาการจัดการน้ำภายในของชุมชนบ้านกองแขกก็ยังคงไม่สามารถแก้ไขได้ ดังนั้นชาวบ้านจึงได้เสนอขอให้รัฐสร้างอ่างเก็บน้ำโดยการสร้างเขื่อนกั้นลำน้ำแม่หลดที่บริเวณดอยขวางซึ่งอยู่บริเวณเหนือบ้านกองแขกขึ้นไป โครงการดังกล่าวได้รับการอนุมัติและลงมือก่อสร้างในปี พ.ศ. 2540 นี้

²⁴⁹ สัมภาษณ์ พระปวน ประภาโส(41)

²⁵⁰ ฝายที่ชาวบ้านกองแขกมาแอบเปิด เป็นฝายที่กั้นน้ำแม่หลด ในขณะที่ฝายของชาวปกาเกอญอหลายฝายกั้นลำน้ำสายย่อย เช่น ห้วยหวายหอม ห้วยปากอ

การมีบทบาทมากขึ้นของสภาตำบลในการจัดการทรัพยากร

ในยุคนี้การจัดการทรัพยากรของชาวบ้าน ขยายออกไปกว้างกว่าเดิมอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลายๆ ด้าน ซึ่งทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น เช่น ที่ดิน น้ำ ป่า เพื่อรองรับรูปแบบการผลิตแบบใหม่ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของแต่ละชุมชนจึงอาจจะคาบเกี่ยวกับชุมชนอื่น ทำให้เริ่มต้องมีการหาวิธีการจัดการร่วมกันระหว่างชุมชน ดังเช่นกรณีของการจัดการน้ำ การแบ่งเขตชุมชนให้ชัดเจน ดังที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ในยุคนี้ยังมีทรัพยากรจากรัฐในรูปของงบประมาณต่างๆ ลงมาสู่หมู่บ้านมากขึ้น การแบ่งสรรทรัพยากรต่างๆ ระหว่างชุมชนจึงจำเป็นมากขึ้นไปด้วย

เดิมนั้นรูปแบบการจัดการทรัพยากรร่วมกันระหว่างชุมชนจะอยู่ในรูปของประเพณีวัฒนธรรม เช่น ความเชื่อเรื่องพิธีไหว้ในหมู่ของชาวปกากะญอ ก็มีนัยยะของการจัดการจัดการลุ่มน้ำร่วมกัน ดังที่กล่าวแล้วในบทที่ 2 ส่วนการจัดการร่วมกันในระดับระหว่างชุมชนของชุมชนคนเมืองและชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลูไม่เคยปรากฏมาก่อน²⁵¹ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเดิมนั้นทรัพยากรธรรมชาติยังมีความอุดมสมบูรณ์ และชาวบ้านไม่จำเป็นต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติมาก อีกทั้งทรัพยากรจากรัฐก็ยังไม่ลงมาสู่หมู่บ้านมากดังเช่นปัจจุบัน การจัดการทรัพยากรร่วมกันระหว่างชุมชนโดยเฉพาะระหว่างชุมชนคนเมืองและชุมชนชาวปกากะญอจึงถือได้ว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ ยังไม่มีการพัฒนาระบบหรือรูปแบบใดๆ มารองรับอย่างชัดเจนนอกจากการจัดการทรัพยากรของรัฐที่จะผ่านลงมาทางสภาตำบล ในยุคนี้เวทีสภาตำบลจึงมีบทบาทการประสาน การจัดการความขัดแย้ง รวมทั้งการจัดการทรัพยากรร่วมกันในระดับระหว่างชุมชนในตำบลเดียวกันและชุมชนในลุ่มน้ำเดียวกันเด่นชัดขึ้นมา ทั้งในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรของรัฐ

บทบาทของสภาตำบลในด้านการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำ เริ่มมีมากขึ้นตั้งแต่ราว พ.ศ.2530 เป็นต้นมาซึ่งเป็นช่วงที่ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจกันมากทำให้ต้องใช้ที่ดิน น้ำ รวมถึงพื้นที่ป่ามากขึ้น ในพ.ศ.2535 ชาวบ้านจึงได้ตกลงกันในสภาตำบลให้ทำการแบ่งเขตหมู่บ้านชาวปกากะญอแม่หลูกับหมู่บ้านคนเมืองบ้านกองแขกให้ชัดเจนขึ้น โดยก่อนหน้านั้นมิได้มีการแบ่งกันอย่างชัดเจน เพียงแต่ถือเอาคร่าวๆ ด้วยการใช้สันดอยเป็นตัวแบ่งเอาตามความเข้าใจ ใน พ.ศ. 2535 จึงได้แบ่งโดยกำหนดบริเวณที่เรียกว่าช่วงสลี บวกผักกูดเป็นตัวแบ่ง บริเวณทุ่งยาหลีกก็ถือว่าอยู่ในเขตของบ้านแม่หลูด้วย

²⁵² การแบ่งเขตดังกล่าวเกิดจากความต้องการของชาวบ้าน โดยเฉพาะชาวปกากะญอที่ต้องการ

²⁵¹ นอกจากในระดับครัวเรือน เช่น การร่วมกันเอาแรงทำไร่ ดังที่กล่าวแล้ว

²⁵² สัมภาษณ์ นายมา คิดสม(12)

กำหนดขอบเขตทรัพยากร ดินและป่าอย่างชัดเจนเพราะเห็นว่ามีคนจากพื้นราบขึ้นไปตัดไม้ในบริเวณชุมชนชาวปกากะญอซึ่งยังคงมีไม่อยู่มาก²⁵³ ประกอบกับกระทรวงมหาดไทยมีแนวคิดที่จะให้หมู่บ้านต่างๆ แบ่งเขตกันให้ชัดเจนเพื่อสะดวกในการปกครองควบคุมดูแล²⁵⁴ การแบ่งเขตจึงเกิดขึ้นโดยมีสภาตำบลรับรองการแบ่งดังกล่าว

ในช่วงเวลาใกล้เคียงกับการแบ่งชุมชนนั้น ชาวบ้านกองแขกและแม่หลุ ได้เริ่มร่วมกันแบ่งการใช้น้ำจากลำน้ำแม่หลุด้วยดังที่กล่าวไว้ข้างแล้ว การแบ่งสรรการใช้ใช้น้ำนี้แสดงให้เห็นถึงการจัดการน้ำภายในชุมชนไปต่อเชื่อมกับการจัดการน้ำระหว่างชุมชน คือเมื่อแต่ละเหมืองฝ่ายของบ้านกองแขกขาดแคลนน้ำสมาชิกเหมืองฝ่ายก็จะไปบอกแก่เหมือง และแก่เหมืองก็จะให้ผู้ใหญ่บ้านไปทำความตกลงกับผู้ใหญ่บ้านแม่หลุซึ่งก็จะเรียกประชุมผู้ใช้น้ำในชุมชนของตนด้วยเช่นกัน เมื่อแบ่งสรรน้ำกันระหว่างชุมชนได้แล้วแต่ละชุมชนก็นำไปจัดสรรกันเองภายในระบบเหมืองฝ่ายที่มีอยู่แล้วในชุมชนในการเจรจาขอแบ่งน้ำในระดับระหว่างชุมชนนั้นแม้จะไม่นำไปปรึกษาในเวทีสภาตำบลแต่ก็ต้องให้กำนันมาเป็นคนกลางในการเจรจา²⁵⁵ ทั้งนี้เพราะการเจรจาขอแบ่งน้ำกันระหว่างชุมชนไม่เคยมีมาก่อนจึงไม่มีระบบใดๆ มารองรับการจัดการดังกล่าว ในขณะที่ในยุคนี้สภาตำบลมีบทบาทในการประสานระดับระหว่างชุมชนมากขึ้น ชาวบ้านจึงอาศัยกำนันมาร่วมเป็นคนกลางในการเจรจาด้วย อย่างไรก็ตามการให้กำนันมาเป็นคนกลางในการเจรจาก็ไม่ได้ทำให้ปัญหาถูกแก้ไขได้อย่างหมดสิ้น เพราะเมื่อปัญหาขาดแคลนน้ำมีมากขึ้นชาวบ้านกองแขกก็ยังคงมีการยกพวกขึ้นมาลักน้ำจากฝ่ายบ้านแม่หลุ จึงอาจถือได้ว่าการให้กำนันมาเป็นคนกลางในการเจรจาก็เพื่อแก้ไขปัญหาได้ในบางระดับ และถือว่าเป็นการพยายามหารูปแบบการจัดการทรัพยากรรูปแบบใหม่ซึ่งยังไม่ลงตัวนัก แต่การเจรจาขอแบ่งปันน้ำ ของบ้านกองแขกและบ้านแม่หลุโดยมีกำนันเป็นคนกลางก็เกิดขึ้นเพียง 2 ปีเท่านั้น การพัฒนาระบบการจัดการน้ำดังกล่าวจึงยังไม่ได้พัฒนาไปมากนักก็ต้องเลิกไป โดยปัจจุบันกำลังจะมีอ่างเก็บน้ำเข้ามาแทน

บทบาทของสภาตำบลในด้านการจัดสรรทรัพยากรจากรัฐ ในยุคนั้นประมาณของรัฐลงมาสู่ชุมชนมากยิ่งขึ้นโดยผ่านทางสภาตำบล สภาตำบลจะกำหนดให้แต่ละหมู่บ้านคิดแผนพัฒนาหมู่บ้านของตน พร้อมกับเขียนเป็นโครงการระยะ 5 ปี เมื่อมีงบประมาณแต่ละปีลงมาแต่ละหมู่บ้านก็จะประชุมร่วมกันจัดสรรงบประมาณดังกล่าวร่วมกันโดยใช้เวทีสภาตำบล อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่าโครงการต่างๆ ที่แต่ละหมู่บ้านเขียนเสนอเข้าสู่การพิจารณาของสภาตำบลมักจะเป็นโครงการที่ต้องลงทุนสูง มักจะเป็นกิจกรรมที่ต้องนำเทคโนโลยีหรือทรัพยากรจากภายนอกเข้ามา และโดยรวม

²⁵³ สัมภาษณ์ นายบุญส่ง นันทวิเชียรชม(83)

²⁵⁴ สัมภาษณ์ นายมา คิตสม(12)

²⁵⁵ สัมภาษณ์ นายจันทโรต ศรีเที่ยง(124), นายมา คิตสม (12)

แล้วกิจกรรมเหล่านี้มักจะสอดคล้องกับวิถีชีวิตแบบใหม่ของชาวบ้านซึ่งผูกติดกับตลาดและรูปแบบการผลิตแบบใหม่มากขึ้น โครงการที่แต่ละหมู่บ้านเขียนขึ้นมาจึงไม่ค่อยมีความแตกต่างกันมากนัก เช่น การปรับปรุงหรือตัดถนน ไฟฟ้า สะพาน ฝายคอนกรีต ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก อ่างเก็บน้ำ ส่งเสริมข้าวนาปี ถั่วเหลือง การปลูกไม้ผลขยายพันธุ์ เป็นต้น ในขณะที่กิจกรรมอีกกลุ่มหนึ่งจะเป็นการขยายบทบาทเข้ามาสู่หมู่บ้านของรัฐมากขึ้น เช่น หอกระจายข่าว ศาลากลางบ้าน เป็นต้น²⁵⁶

การมีบทบาทมากขึ้นของสภาตำบลโดยเฉพาะในการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำจึงเกิดขึ้นเพราะการที่ชาวบ้านต้องการตั้งสภาตำบลมาช่วยในการจัดสรรทรัพยากรในระดับระหว่างหมู่บ้านซึ่งถือว่าเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้น โดยการจัดการทรัพยากรระหว่างหมู่บ้านในเรื่องการจัดการทรัพยากรธรรมชาตินั้นชาวบ้านจะมีระบบการจัดการแบบเดิมเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว เช่น การจัดการน้ำ เป็นต้น ส่วนการจัดการทรัพยากรจากรัฐนั้นชาวบ้านมักจะใช้ทรัพยากรจากรัฐในการปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานใหม่อื่น ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อนในชุมชนเพื่อรองรับรูปแบบการผลิตและวิถีชีวิตแบบใหม่ เช่น ถนน ไฟฟ้า พืชเศรษฐกิจ เป็นต้น อย่างไรก็ตามกล่าวได้ว่าสภาตำบลนั้นเป็นรูปแบบการจัดการของรัฐที่พยายามสร้างโครงสร้างขึ้นมาเพื่อให้รัฐเข้ามาควบคุมชุมชนอย่างใกล้ชิดมากขึ้น ที่กล่าวมานั้นถือได้ว่าชาวบ้านจะพยายามหาช่องทางใช้รัฐเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาของตนเอง ขณะเดียวกันการให้สภาตำบลมีบทบาทมากขึ้นก็ทำให้รัฐเข้ามามีบทบาทต่อชุมชนมากขึ้นเช่นกัน ดังจะเห็นว่าการคิดโครงการของชาวบ้านบางโครงการก็แสดงให้เห็นว่าอยู่บนพื้นฐานของการยอมรับและเปิดทางให้อำนาจรัฐเข้ามาใกล้ชิดกับชุมชนมากขึ้น เช่น โครงการหอกระจายข่าว ศาลากลางบ้าน เป็นต้น แม้ว่าโครงการเหล่านี้ชาวบ้านจะเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านเองด้วย แต่อีกด้านหนึ่งก็เป็นประโยชน์ต่อการขยายอำนาจของรัฐ นอกจากนี้วิธีคิดเหล่านี้อาจจะแสดงให้เห็นว่ารัฐสามารถเปลี่ยนระบบคิดของชาวบ้านให้ยอมรับวิธีคิดแบบของรัฐได้บ้างแล้ว รวมไปถึงการจัดการทรัพยากรในระดับลุ่มน้ำซึ่งชาวบ้านเริ่มให้ความสนใจกับการใช้สภาตำบลเข้ามาเป็นเครื่องมืออีกด้วย

นอกจากนี้บทบาทของรัฐในการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในยุคนี้ยังได้ทำให้ชุมชนบ้านกองแขกกับบ้านแม่หล่มสัมพันธ์กันในด้านอื่นอีก ดังกรณีของเด็กชาวปกากะญอเรียนต่อมากขึ้นก็ทำให้เด็กบางคนต้องลงไปพักอยู่ที่วัดบ้านกองแขก หรือกับคนเมืองบ้านกองแขกที่รู้จักกัน หรือการที่มีการแยกตำบลและเลือกตั้งกำนันคนใหม่ ซึ่งมีผู้ใหญ่บ้านกองแขกลงสมัครด้วยในปลายปี พ.ศ. 2538 ชาวบ้านกองแขกก็พยายามขึ้นมาหาเสียงและจัดตั้งหวัคะเนนที่บ้านแม่หล่มด้วย หรือการตัดถนนจากบ้านกองแขกขึ้นสู่บ้านแม่หล่มทำให้ชาวปกากะญอต้องเดินลงไปพื้นราบทางบ้านกองแขก ถ้าฝนตกถนนขึ้นดอยมีสภาพเลอะและเป็นหล่มไม่สามารถขึ้นไปได้โดยชาวปกากะญอก็จะนอนค้างที่บ้านกองแขก เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านกองแขกกับชาวบ้านแม่หล่มเริ่มมีความสัมพันธ์กันใกล้ชิดกว่าเดิม

²⁵⁶ แผนและโครงการระยะ 5 ปี 2537 - 2541 สภาตำบลท่าผา อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกองแขกกับชาวปกาเกอญอกลุ่มบ้านแม่หลุ ในยุคนี้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ทำให้ยุคนี้ชาวบ้านได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการผลิตหันมาปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้นพร้อมกับการสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ เพื่อเอื้ออำนวยให้ชาวบ้านใกล้ชิดกับระบบตลาดมากขึ้น เช่น การตัดถนน การเปลี่ยนแปลงเทคนิคการเกษตร ได้ทำให้ชาวบ้านต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้นกว่าเดิม จนเกินขอบเขตของชุมชนของตน ขณะเดียวกันรัฐก็เข้ามามีบทบาทมากขึ้นทั้งการสนับสนุนงบประมาณโดยผ่านสภาตำบล และการเข้ามาควบคุมโดยหน่วยฯ 17 รวมทั้งการเมืองท้องถิ่นที่เข้มข้นขึ้น ดังเช่นการเลือกตั้งกำนันได้ทำให้ขอบเขตความสัมพันธ์ของชาวบ้านต้องขยายตัวไปสัมพันธ์กับหมู่บ้านอื่นมากขึ้น ดังจะพบได้จากการจำเป็นต้องจัดการทรัพยากรร่วมกัน หรือการแบ่งเขตการใช้ทรัพยากรระหว่างหมู่บ้านให้ชัดเจนขึ้น ประการสำคัญคือความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านในลักษณะเช่นนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นใหม่ที่ยังไม่มีระบบใดรองรับมาก่อน ดังนั้นสภาตำบลจึงมีบทบาทมากขึ้นในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน อีกด้านหนึ่งการให้สภาตำบลซึ่งถือได้ว่าเป็นรูปแบบที่สร้างโดยรัฐได้มีบทบาทมากขึ้นก็เป็นการเปิดโอกาสให้อำนาจของรัฐเข้ามาใกล้ชิดกับชุมชนมากยิ่งขึ้นด้วยเช่นกัน

4. ความสัมพันธ์ระหว่างชาวปกาเกอญอในฐานะชาวไทยภูเขากับคนพื้นราบ

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นต่อชุมชนในกลุ่มน้ำแม่หลุในยุคนี้เกิดขึ้นภายใต้โครงสร้างทางสังคมที่เหลื่อมล้ำ นโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐที่ให้ความสำคัญกับภาคอุตสาหกรรมมากกว่าภาคเกษตรกรรมได้ทำให้รัฐเข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเพื่อขาย ซึ่งทำให้ชาวบ้านต้องหลุดจากวิถียังชีพผูกติดกับระบบตลาดยิ่งขึ้น แต่ผู้ที่ได้รับประโยชน์อย่างแท้จริงจากความสัมพันธ์ในโครงสร้างดังกล่าวก็คือพ่อค้านายทุนในภาคธุรกิจเป็นสำคัญ ดังนั้นทิศทางการพัฒนาของรัฐจึงเป็นการมุ่งที่จะดึงทรัพยากรของประเทศจากกลุ่มผู้ด้อยโอกาสซึ่งมีอำนาจต่อรองทางสังคมน้อยกว่าไปตอบสนองภาคอุตสาหกรรม ในส่วนของชาวบ้านในกลุ่มน้ำแม่หลุซึ่งถือเป็นผู้ที่เสียเปรียบในแง่ที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมแล้ว ในกรณีของกลุ่มชาวปกาเกอญอยังเสียเปรียบในแง่ของความเป็นชาติพันธุ์ที่ต่างไปจากกลุ่มคนที่มีอำนาจในสังคมอีกด้วย ชาวปกาเกอญอจึงยิ่งถูกกดให้ต่ำลง อันจะทำให้กลุ่มผู้มีอำนาจเข้าไปใช้ประโยชน์จากทรัพยากรหรือการเข้าไปควบคุมได้ง่ายขึ้น

การศึกษาถึงพัฒนาการของชุมชนในกลุ่มน้ำแม่หลุยุคพัฒนาทำให้เห็นว่า นโยบายของรัฐและผลกระทบจากนโยบายเหล่านั้นส่งผลให้โอกาสการปรับตัวของชาวปกาเกอญอและคนเมืองมีไม่เท่ากัน โดยคนเมืองจะมีโอกาสในการปรับตัวหรือสามารถดึงประโยชน์จากนโยบายของรัฐมาใช้ในการปรับตัวได้มากกว่า ในขณะที่ชาวปกาเกอญอจะได้รับผลด้านลบจากนโยบายของรัฐมากกว่า

แม้ชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลส่วนใหญ่จะมีสถานภาพเป็นคนไทยตามกฎหมายแล้ว (มีเพียง 1 คนเท่านั้นที่ยังคงถือบัตรเขียวอยู่) แต่ก็ยังถือกันว่าเป็น "ชาวไทยภูเขา" ซึ่งมีประเพณีวัฒนธรรมต่างไปจากคนไทยพื้นราบและตั้งถิ่นฐานอยู่ห่างไกล ดังนั้นจึงมีการติดต่อหรือได้รับการบริการจากรัฐน้อยกว่า ในยุคพัฒนาซึ่งรัฐมีนโยบายต่อชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลว่าต้องการต่อต้านการขยายตัวของคอมมิวนิสต์และปราบปรามนั้นรัฐได้เข้ามาส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเศรษฐกิจ และสร้างโครงสร้างพื้นฐานเพื่อรองรับการผลิตแบบใหม่ซึ่งทำให้ชาวบ้านผูกติดกับระบบตลาดมากขึ้น เช่น การสร้างถนน การปรับปรุงแหล่งน้ำ เป็นต้น การขยายตัวของการผลิตเช่นนี้สอดคล้องกับการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจระดับประเทศที่ขยายตัวมากขึ้นโดยเฉพาะในช่วงประมาณต้นทศวรรษ 2530 ดังนั้นเมื่อชาวบ้านถูกรัฐห้ามปลูกฝิ่นชาวบ้านก็ต้องเปลี่ยนมาปลูกพืชเศรษฐกิจแทน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความไม่เท่าเทียมกันระหว่างการปรับตัวของชาวปกากะญอกับคนเมือง เพราะพืชเศรษฐกิจที่รัฐส่งเสริมจะปลูกได้ผลดีและขนส่งสะดวกในพื้นที่ราบเป็นสำคัญ สำหรับชาวปกากะญอแล้วหลังจากถูกห้ามปลูกฝิ่นก็ไม่สามารถปลูกพืชเศรษฐกิจได้ต้องกลายเป็นลูกจ้างหรือต้องหางานทำในเมืองทดแทน

นอกจากนี้การที่รัฐมีแนวคิดที่จะรวบอำนาจการจัดการป่าทั่วประเทศไปไว้ที่ส่วนกลาง โดยเฉพาะกรมป่าไม้ ก็ได้ทำให้รัฐเข้ามาควบคุมการใช้ทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดินและป่าของชาวบ้านในลุ่มน้ำแม่หล โดยเฉพาะชาวปกากะญอจะได้รับผลด้านลบจากแนวคิดการจัดการป่าของรัฐเพราะตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูง ใน พ.ศ. 2528 รัฐก็ได้ประกาศให้บริเวณชุมชนชาวปกากะญอในลุ่มน้ำแม่หลเป็นเขตป่าจัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้น 1A โดยได้นำป่าไปติดแสดงเขตในราว พ.ศ. 2532²⁵⁷ ชาวปกากะญอเริ่มถูกบีบไม่ให้ทำไร่หมุนเวียน ซึ่งเป็นรูปแบบการทำไร่ที่เหมาะสมสำหรับพื้นที่สูง ยิ่งเป็นการบีบบังคับต่อชุมชนชาวปกากะญอมากยิ่งขึ้น ในขณะที่ชุมชนบ้านกองแขกไม่ได้ถูกบีบบังคับดังเช่นชาวปกากะญอ

ลักษณะการกำหนดนโยบายของรัฐ ซึ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลไม่เท่ากัน แม้จะอยู่ในลุ่มน้ำเดียวกันดังกล่าว ทำให้เห็นว่ารัฐได้กำหนดนโยบายบนพื้นฐานของทัศนคติของคนพื้นราบ ผลของนโยบายจึงเอื้อประโยชน์ต่อคนพื้นราบ ในขณะที่ก่อให้เกิดผลลบต่อคนบนที่สูง การกำหนดนโยบายยังกำหนดจากพื้นฐานของผลประโยชน์ในการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ ดังนั้นการห้ามชาวบ้านปลูกฝิ่นโดยให้มาปลูกพืชเศรษฐกิจแทน ก็หมายถึงการที่ทำให้ระบบเศรษฐกิจแบบนอกระบบหรือผิดกฎหมาย ถูกแทนที่ด้วยการเพาะปลูกที่อยู่ในระบบของการพาณิชย์ที่ถูกกฎหมายด้วยการกำหนดนโยบายยังกำหนดจากการคำนึงถึงการขยายตัวของอำนาจรัฐ อันสังเกตได้จากการต่อต้านคอมมิวนิสต์และการเข้ามามีบทบาทมากขึ้นของรัฐในพื้นที่ เช่น การสร้างโรงเรียนที่แม่หล การฝึกอบรม อพป. เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ทำให้รัฐต้องการดึงอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง และกำหนดนโยบายมาจากส่วนกลาง โดยถือว่าทุกพื้นที่มีความเท่าเทียมกันที่จะถูกควบคุมโดยรัฐ รัฐมีหน้าที่จัดสรร

²⁵⁷ สัมภาษณ์ นายปิปี อมรกิจพิง (84)

ทรัพยากรของประเทศโดยรวม ดังนั้นรัฐจึงมีแนวคิดที่จะบีบบังคับให้ชาวบ้านที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บนที่สูง เลิกทำไร่หมุนเวียนหรือการอพยพลงมาอยู่บนที่ราบ โดยเห็นว่าเพื่อรักษาป่าต้นน้ำของประเทศ การกำหนดนโยบายเช่นนี้ทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำในการปรับตัวกันขึ้นระหว่างคนเมืองบ้านกองแขกกับ ชาวปกากะญอกลุ่มบ้านแม่หลุ จึงเกิดความลักลั่นกันขึ้นในแนวคิดของรัฐที่อ้างว่าทุกชุมชนมีความเท่าเทียมกันกับการกระทำที่ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำกันขึ้น ระหว่างคนพื้นราบกับคนที่อยู่บนที่สูง ด้วยเหตุนี้รัฐจึงพยายามทำให้คนที่อยู่บนที่สูง "กลายเป็นอื่น" (the otherness) "ไปจากคนทั่วไปในสังคม เพื่อที่จะทำให้การเข้าไปควบคุม และคุกคามของรัฐต่อคนในที่สูงเป็นไปได้ คนกลุ่มนี้จึงถูกกำหนดให้เป็น "ชาวไทยภูเขา" หรือ "ผู้บุกรุกทำลายป่า"²⁵⁸ อย่างไรก็ตาม ผลที่เกิดขึ้นจากการรวบอำนาจการจัดการทรัพยากรโดยรัฐดังกล่าวก็ก่อให้เกิดผลดีกับคนบางกลุ่มในขณะที่ก่อให้เกิดผลเสียกับบางกลุ่มในสังคม อันยิ่งย่ำให้เห็นว่าการกำหนดนโยบายของรัฐอยู่บนพื้นฐานทัศนคติของคนพื้นราบ ของเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ และของความมั่นคงของรัฐ

นโยบายของรัฐต่อชุมชนในลุ่มน้ำแม่หลุ ที่ทำให้ชาวบ้านบนที่สูงเสียเปรียบหรือได้รับประโยชน์ จากกิจกรรมของรัฐได้น้อยกว่า รวมทั้งบางครั้งได้รับผลกระทบในด้านลบมากกว่าคนเมืองในยุคพัฒนา นี้ แบ่งได้เป็น 3 ด้านคือ ด้านข่าวสาร ด้านกิจกรรมการพัฒนา และด้านควบคุมชุมชนบนที่สูงของรัฐ

ด้านข่าวสาร คนบนที่สูงได้รับข่าวสารข้อมูลน้อยกว่าคนบนพื้นราบ ทำให้ตามสถานการณ์ไม่ทัน หรือไม่สามารถแสดงความคิดเห็นของตนได้ เพราะไม่ทราบข่าวสาร เช่นเมื่อโครงการลุ่มน้ำจะส่งเสริมให้ชาวบ้านจับจองที่ทำไร่ขั้นบันได และจะออกเอกสาร สทก.ให้ ชาวนี้คนพื้นราบทราบก่อนจึงขึ้นมาจับจองพื้นที่ที่ใกล้ชุมชนของชาวปกากะญอ เช่นบริเวณป่าอ้อ ผาหลืบ เมื่อชาวปกากะญอทราบข่าว ก็ไม่มีพื้นที่เหลือแล้ว ไร่ขั้นบันไดของชาวปกากะญอจึงทำได้เฉพาะบริเวณใกล้หมู่บ้านซึ่งมีพื้นที่ที่ลาดชันเหมาะสมน้อย และหลายแปลงต่อมาไร่ขั้นบันไดได้กล่มจนหมด²⁵⁹ หรือกรณีที่ราชการประกาศให้ชุมชนชาวปกากะญออยู่ในเขตจัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้น 1A ใน พ.ศ. 2528 ชาวบ้านก็ไม่ทราบข่าว แม้เมื่อทางการได้ขึ้นไปติดป้ายประกาศเขตป่าดังกล่าวในราว พ.ศ. 2532 ราชการก็จ้างชาวบ้านซึ่งอ่านหนังสือไม่ออกให้เป็นผู้ปักป้ายเองโดยชาวบ้านมารู้ภายหลังว่าเป็นป้ายแสดงเขตป่าอนุรักษ์ ซึ่งชาวบ้านไม่เห็นด้วย²⁶⁰ เป็นต้น

²⁵⁸ ซึ่งหมายความว่าคนกลุ่มนี้ มีส่วนที่เป็นคนกลุ่มเดียวกับคนกลุ่มอื่นในสังคมอยู่ด้วย ไม่ได้ถูกทำให้กลายเป็นอื่นอย่างสิ้นเชิงดังที่เคยเกิดขึ้นกับผู้ที่เคยได้ชื่อว่า 'คอมมิวนิสต์' อันคงจะเป็นบทเรียนให้รัฐไม่พยายามทำให้เกิดศัตรูแบบเผชิญหน้าในลักษณะเช่นนั้นอีก

²⁵⁹ สัมภาษณ์ นายชูลอย อมรกิจพิง(103)

²⁶⁰ สัมภาษณ์ นายปิปี อมรกิจพิง(84)

ในด้านกิจกรรมการพัฒนา หลังจากรัฐบาลบังคับให้ชาวบ้านเลิกปลูกฝิ่นเด็ดขาดตั้งแต่ พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ชาวปกากะญอก็ไม่สามารถเปลี่ยนมาปลูกพืชเศรษฐกิจเหมือนคนเมือง เพราะพื้นที่ของหมู่บ้านไม่เหมาะสำหรับการปลูกพืชเศรษฐกิจ มีพื้นที่เพียงเล็กน้อยได้บ้านห้วยทรายเท่านั้นที่ใช้ปลูกพืชเศรษฐกิจได้ นอกจากนี้พืชเศรษฐกิจบางชนิดก็ไม่เหมาะที่จะปลูกบนพื้นที่สูงเพราะจะทำลายสภาพธรรมชาติ เช่น การปลูกถั่วแขกซึ่งจะต้องใช้ไม้ไผ่จำนวนมากชาวบ้านจึงเลิกปลูก หรือกิจกรรมการพัฒนาอื่นๆ ซึ่งมุ่งที่จะรองรับการขยายตัวของเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ก็มักเกิดขึ้นบนชุมชนบนพื้นที่ราบ เช่น อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น ในขณะที่ในพื้นที่สูงนั้นไม่ตอบสนองต่อระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์นักชาวบ้านบนที่สูงจึงได้รับกิจกรรมการพัฒนาของรัฐน้อยกว่าชาวบ้านพื้นราบ

ด้านการควบคุมชุมชนบนที่สูงของรัฐ เริ่มเกิดขึ้นตั้งแต่ที่รัฐเข้ามาตั้งหน่วยพัฒนาต้นน้ำที่ 17 เมื่อ พ.ศ. 2518 เป็นต้นมา ต่อมา พ.ศ. 2532 ราชการก็ได้นำป้ามาติดตั้งประกาศให้บริเวณนี้อยู่ในพื้นที่จัดชั้นคุณภาพลุ่มน้ำชั้น 1 A ตามนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 ใน พ.ศ. 2535 เป็นต้นมาทางการก็ได้เข้ามาบังคับให้ชาวบ้านเลิกทำไร่หมุนเวียน ทำให้ชาวปกากะญอเดือดร้อนกันมาก ในขณะที่ชุมชนบนพื้นที่ราบไม่ได้ถูกรัฐเข้ามาควบคุมดังเช่นชุมชนชาวปกากะญอ

การเสียเปรียบในด้านข่าวสาร ด้านการเข้าถึงกิจกรรมการพัฒนา และการถูกควบคุมการใช้ทรัพยากรโดยรัฐทำให้ชาวปกากะญอไม่มีความมั่นคงในการดำเนินชีวิต ไม่มีทางเลือกในการปรับตัวมากเท่ากับคนบนพื้นราบ ดังนั้นชาวปกากะญอจึงไม่มีความมั่นคงและมีความสับสนในวิถีชีวิตมากกว่าคนบนพื้นราบ ทั้งนี้เพราะในปัจจุบันชาวปกากะญอจะทำมาหากินตามแบบเดิมของตนก็ไม่ได้ เพราะถูกบังคับให้ต้องเลิกปลูกฝิ่น เลิกทำไร่หมุนเวียน จะเปลี่ยนมาปลูกพืชเศรษฐกิจซึ่งเป็นการปรับตัวเพื่อให้หลุดจากวิถีแบบยังชีพมาหาประโยชน์จากระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์มากขึ้นก็ทำไม่ได้นัก มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ทำได้ หรือต้องการจะเปลี่ยนสถานะไป เช่น การบวชเรียน การเรียนต่อ การเปลี่ยนอาชีพใหม่ ซึ่งก็ทำไม่ได้นักเพราะการปรับตัวเช่นนี้ก็ต้องมีทุน หรือมีความพร้อมหลายด้าน

ในยุคพัฒนา ชาวปกากะญอจึงเป็นกลุ่มที่เสียเปรียบ ในระดับประเทศชาวปกากะญอถูกทำให้กลายเป็นอื่นจากชาวไทยทั่วไปโดยถูกทำให้กลายเป็น "ชาวไทยภูเขา" ในระดับลุ่มน้ำชาวปกากะญอก็ต้องลงไปเป็นแรงงานรับจ้างในการปลูกพืชเศรษฐกิจของชาวพื้นราบ รวมทั้งไปรับจ้างกับคนพื้นราบนอกลุ่มน้ำแม่หลดด้วย ส่วนในระดับหมู่บ้านชาวบ้านก็ปรับตัวอย่างหลากหลายวิธีการ เพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ เช่น การส่งลูกไปบวชเรียน การเรียนหนังสือต่อ การดิ้นประโยชน์และการตอบโต้กับรัฐ และกลุ่มคนภายนอกอื่นๆ การปรับเปลี่ยนพิธีกรรม เป็นต้น ดังที่ได้กล่าวถึงไปแล้ว ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการปรับตัวของผู้ที่มีอำนาจน้อยกว่าต่อผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่าที่มีความสิ้นไหวและคลุมเครืออย่างยิ่ง

สรุป

พัฒนาการของยุคต่างๆของชุมชนในลุ่มน้ำแม่หละคือการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่เปลี่ยนแปลงแตกต่างกันไปในแต่ละช่วงเวลา ทรัพยากรในที่นี้หมายถึงทุกอย่างที่มนุษย์ใช้เพื่อรองรับการดำรงชีพของตน ดังนั้นการจัดการทรัพยากรจึงครอบคลุมอย่างกว้างขวางทั้งที่อยู่ในรูปของระบบเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ของชุมชน ในยุคยังชีพชาวบ้านจัดการทรัพยากรเพื่อมารองรับวิถีแบบยังชีพ ต่อมาในยุคผืน ชาวบ้านได้จัดการทรัพยากรเพื่อให้หลุดออกมาจากวิถียังชีพมากขึ้น และในยุคพัฒนาชาวบ้านถูกบีบคั้นจากอำนาจรัฐและระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ที่พยายามเข้ามาแทรกแซงการใช้ทรัพยากรของชาวบ้าน การจัดการทรัพยากรของชาวบ้านจึงเปลี่ยนแปลงไปอีกครั้งหนึ่ง

สังคมของชุมชนในลุ่มน้ำแม่หละทั้งชาวปกากะญอและคนเมืองถือได้ว่าเป็นสังคมของชาวนาที่อยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางอำนาจของรัฐในยุคผืนพื้นที่แถบนี้ถูกใช้เป็นบริเวณที่ปลูกฝิ่น ซึ่งเป็นสิ่งผิดกฎหมาย ต่อมาในยุคพัฒนา คือตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. 2524 เป็นต้นมารัฐก็พยายามขยายอำนาจเข้าสู่ลุ่มน้ำแม่หละมากขึ้นด้วยเหตุผลด้านความมั่นคง คือต้องการต่อต้านการเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์ในบริเวณนี้ และเป็นช่วงที่ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ขยายตัวมากขึ้น สิ่งเหล่านี้ทำให้รัฐเข้ามาพยายามให้ชาวบ้านเริ่มปลูกฝิ่นอันเป็นพืชเศรษฐกิจนอกกฎหมายมาปลูกพืชเศรษฐกิจที่ถูกกฎหมายแทนซึ่งสอดคล้องกับความต้องการขยายฐานการผลิตของกลุ่มทุน รัฐจึงสร้างโครงการพัฒนาต่าง ๆ ซึ่งโดยเนื้อหาแท้จริงแล้วก็คือการให้ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อตอบสนองกับกลุ่มทุนหรือต่อระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ ทำให้ชาวบ้านผูกติดกับระบบตลาดมากขึ้น รัฐจึงเข้ามาควบคุมการใช้ทรัพยากรโดยเฉพาะที่ดินและป่าของชาวบ้านอย่างใกล้ชิดเพื่อกันพื้นที่ที่รัฐเห็นว่าเป็นบริเวณป่าต้นน้ำของประเทศเอาไว้โดยไม่ให้คนเข้าไปอาศัยอยู่เพราะถือว่าเมื่อคนอยู่กับป่าก็ต้องทำลายป่า ทศนคติดังกล่าวถือได้ว่าเป็นทศนคติของคนพื้นราบที่ไม่เข้าใจวิถีชีวิตของคนที่อยู่บนที่สูง แรงบีบคั้นจากหลาย ๆ ด้านนี้ทำให้ชาวบ้านต้องทำการผลิตเพิ่มมากขึ้น ต้องใช้ทรัพยากรเพิ่มมากขึ้น แต่ก็ยังคงถูกขูดรีดโดยระบบที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างผู้ผลิตกับผู้ลงทุนในภาคพาณิชย์ หรืออุตสาหกรรม ทางออกของชาวบ้านก็คือการต้องขูดรีดตัวเองมากขึ้นและยังต้องใช้ทรัพยากรธรรมชาติมากกว่าเดิม ชาวบ้านจึงยังต้องดำรงรักษาวิถียังชีพบางส่วนเอาไว้ แต่การปรับตัวในลักษณะเช่นนี้ก็ถือได้ว่าชาวบ้านยังคงถูกคุกคาม ขูดรีดโดยระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ ดังนั้นวิถียังชีพของชาวบ้านก็ยังคงถูกเบียดขับออกไปทุกขณะ

ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ยังทำให้ชาวบ้านมีการปรับตัวในรายละเอียดอีก ทั้งด้านสังคมและการเมืองของหมู่บ้าน เช่น ด้านประเพณีความเชื่อ การเปลี่ยนอาชีพ การจัดความสัมพันธ์ของคนกันใหม่ ซึ่งบางครั้งก็แสดงออกด้วยความขัดแย้งที่เกิดขึ้นกับการจัดการที่ดิน น้ำ รวมทั้งการหาวิธีการต่างๆ เพื่อตอบโต้กับการคุกคามจากภายนอก นอกจากนี้การที่ทรัพยากรถูกใช้มากขึ้นจนเริ่มขาดแคลนโดยเฉพาะน้ำได้ทำให้ชุมชนทั้ง 2 กลุ่มในลุ่มน้ำเดียวกัน คือคนเมืองกับชาวปกากะญอต้องร่วม

กันจัดสรรน้ำและที่ดินซึ่งไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนในอดีตทำให้ชาวบ้านต้องหาระบบการจัดการใหม่เข้ามา อันสังเกตได้ว่าการจัดการร่วมกันของทั้ง 2 หมู่บ้านจะอยู่บนพื้นฐานของการทำความเข้าใจทาง การเป็นสำคัญ และยังทำให้เห็นว่ารัฐได้เข้ามามีบทบาทในการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านมากขึ้นโดย เฉพาะสภาพตำบล

อย่างไรก็ตามแม้ว่าชุมชนชาวปกากะญอและคนเมืองในลุ่มน้ำแม่หละจะได้รับผลกระทบด้านลบ จากการเปลี่ยนแปลงในยุคนี้มาก แต่จะเห็นว่าชุมชนชาวปกากะญอซึ่งอยู่บนที่สูงจะได้รับผลกระทบ ด้านลบมากกว่า ในขณะที่คนเมืองยังพอจะหาช่องทางจากนโยบายและกิจกรรมการพัฒนาของรัฐมา ใช้ประโยชน์ในการปรับตัวได้มากกว่าชาวปกากะญอ ความเสียเปรียบทางด้านนโยบายของคนบนที่สูง ส่วนหนึ่งเกิดมาจากการที่ผู้กำหนดนโยบายกำหนดจากฐานคติของคนบนพื้นราบจึงไม่เข้าใจวิถีชีวิต หรือการจัดการทรัพยากรของคนบนที่สูง และทิศทางนโยบายของรัฐก็มีเป้าหมายเพื่อตอบสนองต่อ ระบบเศรษฐกิจเชิงพาณิชย์ ซึ่งการผลิตบนพื้นราบจะก่อประโยชน์ต่อระบบนี้มากกว่า จึงได้กำหนด นโยบายการจัดการทรัพยากรในระดับประเทศเพื่อรองรับการผลิตบนพื้นราบเป็นสำคัญ นอกจากนี้ ในเชิงอำนาจทางสังคมกล่าวได้ว่าชุมชนที่ตั้งอยู่บนที่สูงนั้นยากมากที่จะสร้างอำนาจอย่างเป็นปึกแผ่น ได้เท่ากับชุมชนในที่ราบ²⁶¹ ดังนั้นในยุคนี้คนบนที่สูงหรือชาวเขาจึงถูกคุกคามมากเสียยิ่งกว่าคน เมือง โดยได้ถูกทำให้ “กลายเป็นอื่น” จากผู้คนในสังคมไป เช่น กลายเป็นชาวไทยภูเขา กลายเป็นผู้ที่ มีวัฒนธรรมต่างไปจากวัฒนธรรมหลักของประเทศ กลายเป็นผู้ทำลายป่า เป็นต้น ความเสียเปรียบ ของชาวเขาจึงเสียเปรียบทั้งในแง่ของวัฒนธรรมบนที่สูง และรวมไปถึงตัวของชาวเขาเองซึ่งเป็นเจ้าของ วัฒนธรรมต่อคนพื้นราบ สิ่งที่เป็นรูปธรรมชัดเจนจากความเสียเปรียบดังกล่าวคือชาวเขาต้องลงไปเป็น ลูกจ้างในแปลงพืชเศรษฐกิจของคนเมืองบนพื้นราบ ดังนั้นการปรับตัวของคนบนที่สูงในยุคนี้จึงมี ความซับซ้อนเป็นอย่างยิ่ง

จากที่กล่าวมาจึงจะเห็นว่าพัฒนาการของชุมชนในลุ่มน้ำแม่หละมีความสัมพันธ์อยู่กับสังคม ใหญ่ในระดับประเทศ ชุมชนจึงได้รับผลกระทบจากการเคลื่อนตัวของสังคมใหญ่ ขณะเดียวกันการ เปลี่ยนแปลงของชุมชนในลุ่มน้ำก็สามารถเป็นตัวสะท้อนภาพของสังคมใหญ่ และทำให้เห็นถึงการ ปรับตัวของคนในสังคมเล็กซึ่งมีความซับซ้อนหลากหลายไปด้วย เพราะการปรับตัวของคนในสังคมเล็ก นั้นจะมาจากทั้งปัจจัยของความสัมพันธ์กับธรรมชาติรอบข้าง และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน “คน ภายใน” กันเองอันเป็นความสัมพันธ์ที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรและธรรมชาติที่เปลี่ยนแปลงไปและจาก นโยบายของรัฐ ที่เข้ามาโดยมีทั้งลักษณะการประสาน ตอบโต้ และตั้งประโยชน์ ข้อได้เปรียบของ

²⁶¹ โรบิน เบอริง หุบเขาและทุ่งราบ ปราณี วงษ์เทศ (แปลและเรียบเรียง) (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ เจ้าพระยา, 2522) , หน้า 17-18.

การเลือกพื้นที่ชุมชนที่ถือว่าอยู่ในระดับล่างมาศึกษาจึงทำให้เห็นถึงภาพใหญ่ของสังคมและเห็นถึงการปรับตัวของสังคมชาวนา หรือชุมชนระดับล่างได้ด้วย.

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
Chiang Mai University